

Станіслав ЛЕМ

СІМ ПОДОРОЖЕЙ ТРУРЛЯ І КЛЯПАВЦІЯ

Подорож перша,

АБО ГАРГАНЦІЯНОВА ПАСТКА

Коли у Всесвіті не було ще такого безладдя, як нині, і всі зірки стояли рядочком одна за одною, так що їх легко можна було полічити зліва направо чи згори донизу, причому більші й блакитніші зірки групувались окрема, а менші й прижовклі, як тіла другорядні, позапихані були в кутки, коли в космосі не було навіть сліду від якогось там пилу, порошу чи туманного непотребу, — за тих давніх добрих часів панував звичай: конструктори, які мали Диплом Вічної Всемогутності з відзнакою, вирушали час від часу в подорожі, щоб нести далеким народам добру пораду й допомогу. Отож згідно з тією традицією випало податися в подорожі Трурлеві з Кляпавцієм, для яких створити чи погасити зірку було однаково, що лузати насіння. Коли пройдений у просторі шлях був уже такий великий, що в них стерлась остання згадка про рідне небо, побачили вони перед собою планету, не велику й не малу, а якраз підходящу, з одним-єдиним континентом. Її ділила навпіл червона лінія, по один бік якої все було жовте, а по другий — рожеве. Мандрівники зрозуміли, що перед ними дві сусідні держави і, перш ніж сідати на планету, вирішили порадитись.

— Коли вже тут є дві держави, — сказав Трурль, — буде справедливо, якщо ти підеш в одну, а я в другу. Тоді нікого не буде скривджено.

— Гаразд, — відповів Кляпавцій, — але що буде, коли вони вимагатимуть від нас військових засобів? Таке трапляється.

— Звісно, вони можуть домагатися зброї, навіть дивовижної, — погодився Трурль. — Одначе домовимося, що рішуче відмовимо їм.

— А якщо вони особливо наполягатимуть? — не вгавав Кляпавцій. — І таке буває.

— Що ж, перевіримо, — відказав Трурль і ввімкнув радіо, звідки одразу ж бухнула бадьора військова музика.

— У мене ідея, — мовив Кляпавцій, вимикаючи радіо. — Ми можемо вдатися до рецепту Гарганціяна. Що ти на це скажеш?

— Ох, той Гарганціянів рецепт! — вигукнув Трурль. — Ніколи не чув, щоб до нього хтось вдавався. Проте можна спробувати, чом би й ні?

— Кожен з нас має бути готовий вдатися до нього, — підсумував Кляпавцій. — Але, безперечно, маємо зробити це обидва, інакше все скінчиться для нас погано.

— Ет, дурниці, — мовив Трурль, вийняв з-за пазухи золоту скриньку й відкрив її.

Всередині скриньки на оксамиті лежали дві білі кульки.

— Візьми одну, а друга залишиться в мене, — сказав Трурль. — Щовечора ти оглядатимеш свою кульку, і якщо вона порожевіє, то це буде знак, що я скористався з поради. Тоді й ти зробиш так само.

— Отже, домовилися, — сказав Кляпавцій і сховав кульку.

Після цього вони приземлились, обнялися й кожен рушив у протилежний бік.

Державою, до якої потрапив Трурль, правив король Потворик. Це був мілітарист із діда-прадіда й до того ж скнара просто-таки космічний. Щоб зменшити витрати, він скасував усі кари, окрім найголовнішої. Його найулюбленішим заняттям було ліквідовувати зайві установи. А відколи він скасував посаду ката — кожен засуджений до смертної кари сам повинен був позбавляти себе життя або, в разі виняткової королівської ласки, вдатися по допомогу до своїх найближчих родичів. Він підтримував лише ті мистецтва, що не вимагали витрат, як-от хорова декламація, гра в шахи та військова гімнастика. Взагалі він надзвичайно цінував військове мистецтво, бо ж виграна війна дає неабиякий зиск; але, з другого боку, до війни можна як слід підготуватися лише в часи миру, тим-то король хоча й помірковано, але дотримувався його. Найбільшою Потвориковою реформою було надання офіційного статусу державній зраді. Сусідня держава засилала до нього шпигунів, отож монарх утворив Департамент Запроданця, або Коронованого Зрадька, який через своїх чиновників за щедру плату продавав ворожим агентам державні таємниці; агенти, що не забували про власну кишеню, охочіше купували застарілі відомості, бо ті коштували дешевше.

Потворикові підданці вставали рано, поводитися сумирно й відпочивати ішли пізно, бо багато працювали. Вони робили для окопів коші й фашини, а також зброю, й писали доноси. Щоб держава не розпалася від надміру доносів, як це вже сталося багато сотень років тому за Бардзолімуса Стоокого, той, хто писав надто багато доносів, сплачував спеціальний податок за розкіш. Таким чином доноси утримували на поміркованому рівні. Потрапивши до Потворикового двору, Трурль запропонував королю свої послуги, і Потворик, як того й слід було сподіватися, зажадав од нього створення потужної військової зброї. Трурль попросив три дні на роздуми, а коли прибув до призначеного йому затишного приміщення, оглянув ту кульку в золотій скриньці. Вона була біла, та поки він дивився на неї, почала потроху рожевішати.

— Ого! — сказав Трурль. — Треба братися за Гарганціяна. — І зразу ж узявся до таємних нотаток.

Кляпавцїй тим часом перебував у іншій країні, де володарював могутній король Мегерик. Там усе було зовсім інакше, ніж у Потворії. І цей монарх мав пристрасть до військових походів, і він теж витрачався на озброєння, але робив це мудро, бо королем був без міри щедрим; а відносно любові до мистецтва, то тут йому не було рівних. Кохався король той у мундирах і золотих шнурах, у лампасах і кутасах, в аксельбантах, у порт'єрах з дзвіночками, в латах та еполетах. Він і справді був дуже вразливий: щоразу, коли спускав на воду нового панцерника, весь аж тремтів. Щедро витрачав він гроші на батальне малярство, і платив, керуючись патріотичними міркуваннями — залежно від кількості вбитих ворогів. А тому на панорамах, що їх без ліку було в королівстві, громадилися до неба гори ворожих трупів. У повсякденному житті він поєднував абсолютизм з освіченістю, а суворість — з великодушністю. Щороку в день свого коронування він проводив якусь реформу. То велів прибрати квітами всі гільйотини, то — змастити їх, щоб не скрипіли, а то — позолотити катівські сокири, водночас не забував наказати, щоб їх, зважаючи на гуманність, добре вигостили. Натуру він мав широку, але марнотратства не схвалював, тому спеціальним декретом узяв на облік усі палі, гвинти, диби й кайдани. Екзекуції неблагонадійних, — щоправда, нечасті, — проводилися гучно й пишно, з військовим парадом, даючи духовну втіху, святобливо, посеред вишикуваних у каре військових з лампасами й кутасами. У того вельможного монарха була також теорія, яку він втілював у життя, і була то теорія загального щастя. Адже відомо, що людина не тому сміється, що весела, а весела тому, що сміється. Коли всі кажуть, що все чудово, одразу й настрій випогоджується. Мегерикові підданці були зобов'язані — ясна річ, для свого ж таки добра — повторювати вголос, що вони пречудово почувають себе, а колишню, не зовсім зрозумілу формулу вітання "Доброго дня!" — король замінив кориснішою: "Як добре!", причому дітям до чотирнадцяти років дозволялося говорити: "Гу-га!", а старим — "Добре як!"

Мегерик радів, бачачи, як міцніє дух народу, коли він, проїжджаючи вулицями у схожій на панцерник кареті, бачив натовпи людей, що гукали "ура!", і він помахом монаршої руки ласкаво вітав їх, а люди один з-перед

одного гукали: "Гу-га!", "Добре як!" і "Чудесно!" Зрештою, він був схильний до демократичних уподобань. Дуже любляв перемовитися кількома словами із старими ветеранами, що бували в бувальцях, любляв також бойові історії, які розповідали на бівуаках, і частенько під час аудієнції, що її давав тому чи іншому чужинському сановникові, гупнувши себе хтозна-чого булавою по коліну, гукав: "Наша зверху!" — або: "Торохніть мене в цей панцерник!" — чи: "А нехай мене куля вцілить!" Бо ж нічого він так не обожнював і ні в чому так не кохавсь, як у вітчизняній силі й мужності, у пирогах на горілці з порохом, у сухарях і зарядних ящиках, а також у картечі. Тому, коли бував смутний, велів, щоб перед ним проходили полки, співаючи: "Наше військо з гвинтівками", "Життя свого нам не жаль, перемелем на крохмаль", "Дзвін ударив — кидай нари", або давню коронну "А ми слідом за корнетом підем риссю на багнети". І наказав він, коли помре, щоб стара гвардія заспівала над труною його улюблену пісню — "Як робот не в русі, іржавіти мусить".

Кляпавцй не зразу дістався до апартаментів великого монарха. У тій місцевості, куди він спершу потрапив, скільки не стукав він у різні двері, ніхто йому не відчинив. Врешті, він помітив на зовсім безлюдній вулиці мале дитинча, що підійшло до нього й тоненько пропищало:

— Купите, пане? Дешево продам.

— Може, й куплю, але що? — запитав здивований Кляпавцй.

— Державну таємничку, — відповіло дитинча, показуючи з-під поли сорочечки крайчик мобілізаційного плану.

Кляпавцй здивувався ще дужче й мовив:

— Ні, дитинко, мені цього не треба. Скажи, де тут живе який-небудь староста?

— А навіщо вам штарошта? — спитало, шепелявлячи, дитя.

— Хочу з ним поговорити.

— Шам на шам?

— Може, й сам на сам.

— Вам треба агента? То вам міг би штати в пригоді мій тато. І надійний, і недорого візьме.

— Ну, то покажи мені свого тата, — сказав Кляпавцій, бачачи, що йому не виплутатися з цієї розмови.

Дитинча завело його до одного з будинків. Посередині, при лампі, хоч надворі був білий день, сиділа вся родина — сивий дідусь у кріслі-гойдалці, бабуса, що плела на спицях панчохи, і цілий гурт їхнього дорослого потомства, кожне роблячи щось своє, як то звичайно в домі. Тільки-но Кляпавцій переступив поріг, як усі кинулися на нього, — виявилось, що спиці — то наручники, лампа — мікрофон, а бабця — начальник місцевої поліції.

"Мабуть, якесь непорозуміння", — подумав Кляпавцій, коли його запроторили до льоху, перед тим ще й надававши штурханів. Він терпляче чекав цілу ніч, бо нічого більше не міг удіяти. Світанок посріблів павутиння на кам'яних стінах і поіржавілі рештки давніших в'язнів; по якимсь часі Кляпавція відвели на допит. Виявилось, що й селище, й хати, й дитина — усе фальшиве, і що в такий спосіб заманювали в пастку ворожих агентів. Кляпавцієві не загрожував судовий процес, бо злочин був надто дрібний. За спробу контакту з батьком-запроданцем йому належало бути гільйотинізованим третім ступенем, бо в цьому бюджетному році місцева адміністрація вже витратила кошти на перекуп ворожих шпигунів. Кляпавцій не хотів купувати жодної державної таємниці, хоча його й намовляли; йому, крім усього, бракувало найважливішого — грошей. Він весь час говорив своє, але офіцер, що його допитував, не йняв тому віри. Та коли б він навіть і

захотів звільнити в'язня, то це не входило до його компетенції. Тож справі дали хід, а Кляпавція тим часом взяли на тортури, більше із службового обов'язку, ніж з реальної потреби. За тиждень все обернулося на краще: виправдавши, його вислали до столиці, і там він, проінструктований щодо двірського етикету, сподобився честі аудієнції в короля. Він навіть одержав сурму, бо кожен громадянин сповіщав про своє прибуття в урядові місця, як і про вибуття звідти, звуком сурми, а службова запопадливість повсюдно в державі була така, що без сигналу-побудки й на схід сонця не зважали.

Мегерик, як і слід було сподіватися, зажадав од нього нової зброї; Кляпавцій пообіцяв виконати цю монаршу забаганку й запевнив, що його мета — зробити переворот у військовій справі.

— Яка, — перш за все запитав він, — армія непереможна? Та, що має кращих полководців і дисциплінованіших солдатів. Полководець наказує, а солдат слухається, тому перший має бути розумний, а другий — дисциплінований. Однак кожна мудрість, навіть військова, має свою межу. Найгеніальніший полководець і той може натрапити на рівного собі. Він може також полягти на полі бою й осиротити своє військо або й чогось гіршого накоїти. Бо хіба ж не небезпечна зграя огрубілих у боях штабістів, яким бойова слава так ударила в голову, що вони стали зазіхати на трон? І хіба не завдало це шкоди численним королівствам? Отож і виходить, що полководці — це врешті зло, і йдеться про те, щоб знешкодити це зло. Далі — військова дисциплінованість полягає в тому, щоб армія точно виконувала накази. Ідеалом військового статуту є така армія, яка з тисячі грудей робить одні, з тисячі думок — одну думку й волю. Запорукою цього є вся армійська дисципліна, муштра, маневри й навчання. Через це уявити собі таку армію, що діяла б достоту як один і сама собі була творцем та реалізатором стратегічних планів, просто неможливо. І хто ж може бути втіленням такого ідеалу? Тільки одна особа. Бо нікого так не слухаєшся, як самого себе, й ніхто так охоче не скоряється командам, як той, хто сам собі дає ці команди. До того ж, одна особа не може розбігтися в різні боки, не може не послухатися самої себе або ремствувати сама на себе. Отже, річ у тім, щоб той

послух, оту любов до самого себе, що властива індивідові, зробити властивістю тисячних лав. Як цього досягти?

Тут Кляпавцій виклав королеві, що уважно слухав його, прості, як усе геніальне, ідеї доктора Гарганціяна.

— Кожному призовникові, — пояснював він, — вгвинчується спереду вилка, а ззаду — розетка. За наказом "Увімкнись!" — штепселі вскакують у розетки, і замість юрби цивільних, якою вони були хвилину тому, постає загін ідеального війська. Коли окремі голови, що досі були повні позаказармових дурниць, усі, як одна, переймаються справжнім військовим духом, то не лише автоматично виникає дисципліна, завдяки якій уся армія чинить спільне, бо є одним духом у мільйонах тіл, а водночас з'являється і мудрість. А та мудрість прямо пропорційна чисельності війська. Взвод наділений розумом сержанта; рота — розумна як штабс-капітан, батальйон — як дипломований полковник, а дивізія, навіть її резерв, варта всіх стратегів, укупі взятих. В такий спосіб можна створити з'єднання просто надгеніальні. Вони не можуть не виконати виданих наказів, бо хто ж не слухає самого себе? Таким чином припиняються різні фанаберії та вибрики окремих осіб, залежності від випадкових примх командувачів, їхні взаємні заздрощі, суперництво, конфлікти. Об'єднані в такий спосіб загони не варто переформовувати, бо внаслідок цього виникне тільки розгاردіяш. Моя ідея — це армія без вождів, армія — сама собі вождь! — закінчив Кляпавцій свою промову, що справила велике враження на короля.

— Іди відпочинь, — мовив нарешті монарх, — а я пораджуся зі своїм генеральним штабом.

— Ох, не чиніть цього, Ваша Королівська Величносте! — заволав хитрий Кляпавцій, прикидаючись дуже збентеженим. — Так само вчинив імператор Турбульйон, а його штаб, щоб зберегти свої посади, відхилив проект, після чого Турбульйонів сусід, король Емалій, напав з реформованою армією на імперію Турбульйона і вщент розбив її, хоча мав у вісім разів менше війська!

Сказавши це, він подався до відведених йому апартаментів і оглянув кульку. Побачив, що вона аж побуряковіла, і зрозумів — Трурль чинив подібне у короля Потворика. Невдовзі сам король доручив Кляпавцієві переробити одну роту піхоти. І ось цей маленький загін, умить перейнявшись єдиним духом, закричав: "Бий-убий!" — і, кинувшись із пагорка на три озброєні до зубів королівські кірасирські ескадрони, що ними командувало аж шестеро викладачів Академії Генерального штабу, ущент розбив їх. Дуже засмутилися всі маршали, штабні й стройовики, генерали й адмірали, яких король одразу ж вигнав на пенсію. А сам монарх, пересвідчившись, що Кляпавцієва реформа — це й справді переворот у військовій справі, доручив йому реорганізувати всю армію.

І ось збройово-електрифікаційні заводи почали вдень і вночі виготовляти вагони штепселів, які вгвинчувано було там, де належить, по всіх казармах. Кляпавцій, діставши від короля купу нагород, їздив інспектувати гарнізон за гарнізоном; а Трурль, що розгорнув таку саму діяльність у державі Потворика, через відому всім ощадливість цього монарха змушений вдовольнитися вічним титулом Великого Запроданця Вітчизни. Обидві держави готувалися до військових дій. Охоплені мобілізаційною лихоманкою, готували як звичайну, так і ядерну зброю, від світання до смеркання чистячи гармати й атоми, щоб вони блищали згідно із статутом. Конструктори, яким, власне кажучи, вже нічого було робити, почали нишком пакувати речі, щоб, як прийде пора, зустрітись у домовленому місці, біля залишеного в лісі корабля.

Тим часом в казармах, особливо піхотних, діялося щось чудне. Роти не вчилися вже муштри, і їм не треба було рахувати, щоб довідатися, скільки їх є: бо хіба ж може сплутати праву ногу з лівою той, хто має тільки дві, та й рахувати йому нема чого, аби пересвідчитися, що він один. Любо було дивитись, як ці нові частини ходили строем, як виконували "Наліво рівняйсь!" і "Струнко!". Проте після вправ між ротами починалися розмови: крізь відчинені вікна казарм, перебиваючи один одного, долинали вигуки про поняття відносної істини, про судження аналітичні та синтетичні або про буття як таке, бо колективна мудрість дійшла й до цього. Осягнуто було й засади філософії. А один саперний

батальйон навіть скотився до чистого соліпсизму, проголосивши, що, крім нього, нічого реального не існує. Оскільки з цього випливало, що немає ні монарха, ані супротивника, то цей батальйон довелося розформувати по інших ротах, які стояли на позиціях епістемологічного реалізму. Десь тоді ж таки в Потвориковій державі шоста десантна дивізія перейшла від військових вправ до містичних і, занурившись у споглядання, мало не потонула в струмку. Зрештою, ніхто не знає, як там було насправді, досить того, що саме в цей час проголошено війну — і полки, брязкаючи залізом, почали з того і з того боку повільно підступати до кордону.

Закон доктора Гарганціяна діяв з невблаганною закономірністю. Коли військові частини об'єднувалися в одну, пропорційно зростала й їхня естетична вразливість, досягаючи максимуму в масштабі дивізії; тому такі штучні колони, такої могутньої сили, побачивши якогось метелика, легко збочували з дороги, а коли моторизований корпус імені Бардзолімуса підійшов під ворожу фортецю, яку треба було взяти штурмом, то розроблений уночі план нападу виявився лише чудовим малюнком цієї фортеці, до того ж виконаним в абстракціоністській манері, що геть суперечила військовим традиціям. В складніші філософські проблеми, водночас через властиву геніальним особистостям неувважність, ті великі частини по всіх усядах залишали зброю й важке спорядження, зовсім забуваючи, що вони йдуть на війну. А щодо цілих армій, то їхній духовний світ був заповнений безліччю комплексів, як то звичайно буває в надзвичайно обдарованих особистостей. Через це довелося додатково постачити кожен армію спеціальною психоаналітичною бригадою, яка вдавалась у похід до відповідних заходів. Тим часом під невпинні звуки литавр обидві армії поволі займали вихідні позиції. Шість полків штурмової піхоти, з'єднавшись з бригадою гаубиць і батальйоном запасу, склали, коли до них іще приєднали карну роту, "Сонет про таємницю буття", і це під час нічного маршу на позицію. По обидва боки кордону почалося якесь замішання; вісімдесятий марлабардський корпус кричав, що треба, зрештою, хоч би там що визначити поняття "ворог", бо воно, мовляв, обтяжене логічними суперечностями, може, й узагалі безглузде.

Парашутні війська намагались алгоритмізувати навколишні села, лави стикались одна з одною; отож обидва королі змушені були посилати флігель-ад'ютантів і надзвичайно повноважних кур'єрів, щоб навести лад у військах. Проте кожен із них, тільки-но підлітав і зупиняв коня, як одразу ж підключався до відповідного корпусу, щоб довідатися, звідки таке безладдя, і вмить зливався духовно з корпусом, і залишалися тоді королі без ад'ютантів. Виявилось, що свідомість — це страшна пастка, в яку можна увійти, але вийти — зась. На очах самого Потворика його кузен, великий князь Дербульйон, прагнучи підбадьорити військо, підскочив до рядків і тільки-но підключивсь, як одразу духом влився і злився — і його вже не стало.

Збагнувши, що справи кепські, хоча й не знати чого, Мегерик кивнув своїм дванадцятьом персональним сурмачам. Кивнув своїм і Потворик, що стояв на командному пагорку. Сурмачі приклали бронзу до вуст, і з обох боків заграли сурми, даючи знак до бою. На той протяглий сигнал ворожі армії остаточно з'єдналися. Грізний залізний брязкіт замкнутих контактів полетів з вітром на майбутнє бойовисько і замість тисяч бомбардирів і канонірів, "навідників і набивачів, гвардійців і артилеристів, саперів, жандармів та командирів — постали два велетенських духи, що мільйоном очей подивились один на одного через широку рівнину під білими хмарами, і запала тоді хвилина цілковитої тиші. Бо по обидва боки дійшло до знаменитої кульмінації свідомості, яку з математичною точністю передбачив великий Гарганціян. Отож, переступивши певну межу, військовість, як стан локальний, обернулася на цивільність, і це тому, що Всесвіт за своєю природою безумовно цивільний, а дух тієї і тієї армії якраз сягнув космічних вимірів! І хоча зовні й виблискувала криця, панцери, картеч і смертоносні вістря, — всередині по той і по той бік нуртував океан зневажливої безтурботності, всеосяжної доброзичливості й досконалого розуму. Стоячи на пагорбах, виблискуючи на сонці крицею, під невгаваючий барабанний дріб — обидві армії усміхнулись одна одній. Трурль з Кляпавцієм саме ступили на борт свого корабля, коли відбулося те, чого вони так прагнули: на очах почорнілих від сорому й люті королів обидва війська відкашлялися, взяли під руки й пішли на

прогулянку, зриваючи квіти під похмурим небом на полі битви, яка так і не відбулася.

Подорож перша "А",

АБО ТРУРЛІВ ЕЛЕКТРИБАЛТ

Щоб уникнути всіляких претензій та непорозумінь, мусимо пояснити, що це була, принаймні в прямому розумінні, мандрівка в нікуди. Бо Трурль тривалий час зовсім не виїздив з дому, коли не брати до уваги його перебування в лікарнях та недовгочасні поїздки на планетоїд. І все ж з погляду глибокого й вищого розуміння, то була одна з найдальших, аж до меж можливого, експедиція, що до неї будь-коли вдавався цей знаменитий конструктор.

Якось сталося так, що Трурль сконструював лічильну машину, здатну виконувати лиш одну операцію, а саме: вона множила тільки два на два, та й то помилялась. Як про це оповідалося в іншому місці, та машина була дуже амбітна, й суперечка її зі своїм творцем мало не скінчилася для нього трагічно. Відтоді Кляпавцій надокучав Трурлеві, і так і сяк беручи його на кпини, аж той нарешті заповзявся собі сконструювати машину, яка складатиме вірші.

Для цього Трурль зібрав вісімсот двадцять тонн кібернетичної літератури та дванадцять тисяч тонн поезії і заглибився в студії. Коли йому надокучала кібернетика, він переключався на лірику й навпаки. Минув якийсь час, і Трурль зрозумів, що збудувати машину — це звичайнісінька іграшка порівняно з її програмуванням. Програму, закладену в голові звичайного поета, створила цивілізація, в якій він народився; цій цивілізації передувала інша, що так само виникла на ґрунті ще дальшої, і так аж до початку створення Всесвіту, коли інформації про прийдешнього поета безладно кружляли десь у ядрі первісної туманності. Отож, щоб запрограмувати машину, треба було відтворити якщо не весь Космос від початку, то бодай добрячу його

частину. Будь-хто на Трурлевім місці, певна річ, відмовився б від цього завдання, але завзятий конструктор і не думав відступати. Спершу він сконструював машину, що моделювала хаос, і електричний дух витав у ній над електричними водами, потім додав параметр світла, далі — пратуманності й так помалу наближався до першого льодовикового періоду; а все це стало можливе тому, що його машина за п'ятимільярдну частку секунди моделювала сто септильйонів подій у чотирьохстах октильйонах місцях одразу; а коли хтось гадає, що Трурльдесь помилився, нехай сам перевірить усі обрахунки. Отож конструктор змодельював зародки цивілізації, кресання кременю й вичинення шкур, ящурів і потопи, чотириногих і хвостатих, потім пралюдину, від якої народилася звичайна людина, а та винайшла машину, і так це еонами й тисячоліттями, у шумі електричних вирів та струмів. А коли моделююча машина ставала затісною для наступної доби, Трурль прилаштовував до неї приставку, аж нарешті з тих приставок утворилося ніби ціле містечко з переплетених дротів і ламп, так що сам дідько не зміг би розібратися в тому лабіринті. Трурль, однак, якимось там давав собі раду, і йому тільки двічі довелось переробляти: раз, на жаль, мало не від самого початку, коли вийшло, що Авель убив Каїна, а не Каїн Авеля (бо в одному з електроланцюгів перегорів запобіжник), вдруге він змушений був вертатись усього на триста мільйонів років назад, до середини мезозойської доби, коли замість природи, з якої походить прашур, від якого походить прассавець, від якого походить прамавпа, від якої походить пралюдина, утворилося щось таке чудернацьке, що замість первісної людини він одержав паперового змія. Мабуть, якась муха впала в машину й зрушила з місця суперскопичний функціональний вимикач. Як не брати цього до уваги, то все йшло напрочуд добре. Були змодельовані античність, і середньовіччя, і часи великих революцій; отож іноді вся машина аж двигтіла, а щоб не розірвало лампи, які моделювали найважливіші досягнення цивілізації, їх треба було поливати водою і обкладати мокрими ганчірками, бо модельований у такому темпі поступ мало не потрощив їх. Дійшовши кінця двадцятого століття, машина почала спершу вібрувати навскіс, а тоді невідомо чому двигтіти, і" Трурль дуже занепокоївся — він навіть приготував певну кількість цементу та кріплення на випадок, якби вона почала розвалюватись. На щастя, усе

якось обійшлося; машина проскочила через двадцяте сторіччя й далі помчала рівніше. Нарешті з'явилися, кожна по п'ятдесят тисяч років, цивілізації досконалих розумних істот, з яких походив і Трурль. І в резервуар падала шпуля змодельованого історичного процесу; а було тих шпуль стільки, що хоч би скільки дивився в бінокль з верхівки машини, а кінця цій лавині не побачив би, і все це заради того, щоб збудувати якогось там римотворця, хай навіть і пречудового! Але такі вже наслідки наукового запалу. Насамкінець програми були готові, і тепер треба було вибрати з них найсуттєвіше. Інакше навчання електропоета тривало б багато мільйонів років.

Два тижні закладав Трурль для свого майбутнього електропоета загальні програми; потім настроював логічні, емоційні та семантичні контури. Хотів уже був запросити Кляпавція на проби, але передумав і спершу пустив машину сам. Вона одразу ж виголосила звіт про полірування кристалографічних шліфів до початкового курсу малих магнітних аномалій. Тоді конструктор послабив логічний і підсилив емоційний контур. На машину спершу напала гикавка, потім плач, нарешті вона через силу пробелькотіла, що життя — жахливе. Він підсилив семантику й зробив приставку волі. Тепер машина проголосила, що віднині конструктор має у всьому її слухатись, і наказала добудувати собі ще шість поверхів над уже готовими дев'ятьма, щоб їй можна було поміркувати над сутністю буття. Він поставив їй філософське реле; тоді машина зовсім перестала озиватися до господаря й тільки била струмом. Трурль дуже довго умовляв її заспівати коротенької пісеньки "Жабка й бабка в одній хатці", але цим її вокальний хист і вичерпався. Він почав угвинчувати, натискувати, підтягувати, послаблювати, регулювати, поки йому не здалося, що краще вже не може бути. Тоді машина почастувала його таким віршем, що він подякував небесам за свою передбачливість: як же глузував би Кляпавцій, почувши ці понурі римування, заради яких Трурль вимodelював усю історію Всесвіту та всіляких можливих цивілізацій! Трурль поставив шість протиграфоманських фільтрів, але вони поламалися, як сірники; він змушений був робити їх з корундової сталі. Ну а далі вже пішло: він розладнав машину семантично, увімкнув генератор рим і мало не висадив геть усе в повітря, бо машина раптом

зажадала стати місіонером серед убогих зоряних племен. І тоді, майже в останню мить, коли він уже ладен був кинутись на машину з молотком у руках, йому сяйнула рятівна думка. Він викинув усі логічні контури і вставив натомість пристяжні егоцентризатори з нарцистичним зв'язком.

Машина захиталася, засміялася, заплакала й повідала, що болять їй щось на четвертому поверсі, що все їй набридло, що життя — чудне, а всі — підлі, що вона, мабуть, скоро помре й хотіла б тільки одного: аби про неї пам'ятали, коли її тут уже не стане. Потім попросила дати їй паперу. Трурль з полегкістю зітхнув, вимкнув її і пішов спати. Вранці подався до Кляпавція. Той, почувши, що має бути присутній при пускові Електрибалта (так Трурль вирішив назвати свою машину), покинув усю свою роботу й пішов, як стояв, — так йому кортіло на власні очі побачити приятелеву поразку.

Трурль увімкнув спершу контури розжарення, потім дав слабкий струм, кілька разів лункими бляшаними східцями вибіг нагору — Електрибалт скидався на величезний судновий двигун, весь у сталевих ґратках, покритий клепаною бляхою, з безліччю циферблатів та клапанів, — і нарешті, стежачи за рівнем анодної напруги, збуджено промовив, що почне з маленької імпровізаційки, поки машина розігріється. Потім, певна річ, Кляпавцій зможе давати приладові, які тільки йому заманеться, теми до віршування.

Коли покажчики підсилення струму зафіксували, що ліричний тиск піднявся до максимуму, Трурль тремтячою рукою ледь крутнув великий вимикач, і машина відразу ж хрипкуватим, але чарівним голосом промовила:

— Хрестибочок паціонкоцевічарохрестофонічний.

— І це все? — надзвичайно чемно запитав по довгій паузі Кляпавцій.

Трурль тільки прикусив губи, дав машині кілька струмових штурханів і ввімкнув знову. Цього разу її голос був значно чистіший; ним справді можна було замилюватися, цим урочистим, не без привабливої вібрації баритоном:

Апентула невдосек, це буде грувасне!

В кут турмеля запрухне, костру байту ночі,

Поспиташі знімуті, висвірлі урочі,

А корисливі порсачі догремно вичкасне!

— По якому це? — запитав Кляпавцій, з олімпійським спокоєм спостерігаючи, як Трурль у паніці бігав біля пульту.

Нарешті, розпачливо махнувши рукою, Трурль прогупав сходами сталевого велета нагору. Було видно, як через відчинені люки він рачки вповз всередину машини, як він там грюкав, лаючись на всі заставки, як щось пригвинчував, брязкав ключами, як виповз і щодуху біг до іншого помосту. Під кінець Трурль з переможним вигуком викинув перегорілу лампу, яка розбилась об підлогу за крок від Кляпавція, і, навіть не перепросивши за таку необережність, поспіхом вставив на місце старої нову лампу, витер забруднені руки м'якою ганчіркою і заволав згори до Кляпавція, щоб він увімкнув машину. Пролунали слова:

Три, самоліж виверстне, рризач тоне вздовжми,

Апелайда соколиста боровайку здерне.

Грені малополісну ті преславські стровжми,

Аж бамба ця відмурчить і гола поверне.

— Вже ліпше! — не зовсім упевнено вигукнув Трурль. — В останніх словах уже був зміст — помітив?

— Якщо це все... — мовив Кляпавцій, що був цієї миті втіленням вишуканої чемності.

— До дідька! — ревнув Трурль і знову щез у машині; там гуркотіло, гуло, чути було тріск розрядів і приглушені конструкторові прокльони. Нараз він виставив голову з невеличкого люка на четвертому поверсі й гукнув: — Натисни тепер!

Кляпавцій так і вчинив. Електрибалт здригнувся від низу до верху й почав:

Спраглий млетини бредної, литкастий анеле,

Самочпаку мімайки...

Раптом він урвав, бо Трурль люто шарпнув за якийсь кабель, там щось захарчало, — і машина замовкла. Кляпавцій зайшовся таким сміхом, що аж сів на підлогу. Трурль кидався то туди, то сюди, нараз щось тріснуло, луснуло, і машина дуже поважно й спокійно виголосила:

Заздрість, пиха, егоїзм — ницості ознака,

Те збагне один простак, як піде в атаку

Й на змагання стане він проти Електрибалта,

Загука Кляпавцій пробі аж із того ґвалту.

— Ага! Бачиш? Епіграма як на замовлення! — вигукнув Трурль, збігаючи вузькими спіральними східцями все нижче й нижче, аж мало не впав до обійм свого колеги, що, прикро вражений, вже не сміявся.

— Убозтво! — одразу ж сказав Кляпавцій. — До того ж це не він, це ти!

— Як то — я?!

— Ти вклав усе те заздалегідь. Впізнаю цей примітивізм, безсилу злостивість, жалюгідні рими.

— То прошу! Зажадай чогось іншого! Чого хочеш! Ну, чому мовчиш? Боїшся, еге ж?

— Ні, не боюсь, а думаю, — промовив роздратований Кляпавцій, силкуючись вигадати якнайскладніше завдання, бо мав слушність, коли вважав, що суперечкою нелегко буде вирішити, досконалий чи не досконалий вірш, складений машиною.

— Нехай складе вірш про кібернетику! — сказав він раптом. — Щоб там було щонайбільше шість рядків, а в них — про кохання й зраду, про музику й негрів, про високі сфери, про нещастя й про кровозмішування, і щоб усе це римувалось, і щоб усі слова починалися на "к".

— А повного викладу загальної теорії безконечних автоматів там часом не повинно бути? — ревнув допечений до живого Трурль. — Не можна ставити таких ідіотських умов...

Але він не скінчив, бо саме в ту мить у залі пролунав солодкий баритон:

Кипріян-кіберотоман королівську кралю

Коло клумби колисав, конваліями квітував...

— І що ти на це? — взявся Трурль руками в боки, а Кляпавцій, не роздумуючи, вже наказував:

— А тепер на "г"! Чотиривірш про істоту, яка була б водночас машиною мислячою і бездумною, запальною і жорстокою, яка б мала шістнадцять наложниць, крила, чотири мальовані скрині, в кожній по тисячі золотих талярів з профілем імператора Мурдеброда, два палаци, і яка б жила убивствами, а також...

Гнівний Генек-генератор

губи гриз, гримаса грізна... —

почала машина, але Трурль підскочив до пульта, натиснув вимикач і, затуливши його власним тілом, сказав здушеним голосом:

— Таких нісенітниць більше не буде! Не дозволю марнувати такий великий талант! Або замовляй пристойні вірші, або на цьому кінець!

— А що, це погані вірші? — почав Кляпавцій.

— Ні, це якісь головоломки, ребуси! Я не конструював машини для ідіотських кросвордів. Це буденна проза, а не високе мистецтво. Прошу дати тему, хоч би й складну...

Кляпавцій думав, думав, нарешті, наморщивши лоба, сказав:

— Гаразд. Нехай буде про кохання і смерть, але щоб усе це мовою вищої математики, а саме алгебри тензорів. Може бути також вища топологія й аналіз. І при цьому еротично сильне, навіть зухвале, до того ж у кібернетичних сферах.

— Ти, певне, з глузду з'їхав! Математика про кохання? Ні, в тебе не все гаразд з головою, — почав Трурль.

Але й він, і Кляпавцій раптом замовкли, бо Електрибалт почав декламувати:

Несмілий кібернетик-екстреміст

Не знав, чи є кохання, чи нема.

Та по натурі був він оптиміст,

Програмував, моделював, і недарма...

Де не глянь, лапласьянці з вечора до ранку

І векторні орти з ранку і до темна!

Ближче, контрзображення! Уже час буремно

Стиснути кохану в обіймах на ґанку!

Він напівметричний дроз в ритмі неспокійнім

Змінить в групі оборотів і зв'язок зворотній,

І то такий іскрометний, такий безтурботний,

Що злютуються вони у порусі рвійнім!

Слухай, класе трансфінальний! Величино сильна!

Непримарний континіум! Праструктура біла!

Віддам Стокса й Крістофелла — бо саме до діла, —
Щоб похідна у кохання була для нас спільна.
Твоїх просторів скалярних хащі буйнолисті
Хай побачить занурений в Теорему Тіла,
Кіберіадо кипарисів, бімодально ціла
В градієнтах, розмножених в польотах вогнистих!
О, не зазнає насолоди той, хто новизну
У простір Вейля й Брауера вчення з топології
Внесе недбальство без належних хронологій,
Досліджуючи Мебіуса вічну кривизну!
О комітенте, безліч почуттів складних
Твої безцінні і лиш тим відомі,
Хто, відчуваючи параметрів невідомір,
В наносекундах гине, згоряє серед них!
Як пункт, що входить до голонімічної системи,
Позбавленої координат нуля асимптотою,

Так в останній проекції останньої ласки доторк

Кібернетика вбиває від любовних взаємин.

На цьому й закінчився поетичний турнір, бо Кляпавцій зразу ж пішов додому, запевнивши, що вернеться незабаром з новими темами. Та більше він не приходив, побоюючись, що дасть Трурлеві ще один привід для гордощів; а той скрізь розголошував, ніби Кляпавцій утік, не зумівши приховати свої емоції. На це Кляпавцій відповів, що у Трурля, відколи він збудував свого Електрибалта, не все гаразд з головою.

Минув якийсь час, і чутка про геніального електричного поета дійшла до справжніх, тобто звичайних поетів. Украй обурені, вони постановили ігнорувати машину, проте знайшлося все ж кілька цікавих, що потай вибралися до Електрибалта. Той прийняв їх гречно, в залі, де було вже повно списаного паперу, бо він творив безперервно вдень і вночі. Поети були авангардисти, а Електрибалт творив у класичному стилі, бо Трурль, який мало розумівся на поезії, в основу програм натхнення поклав твори класиків. Прибулі, поглузувавши з Електрибалта, так що в того мало не полускалися катодні трубки, пішли з тріумфом. Але машина мала самопрограмування, а також спеціальний контур амбіційного підсилення із запобіжниками на шість кілоампер, отже, за недовгий час усе круто змінилося. Вірші стали невиразні, багатозначні, кучеряві, магічні й зворушливі, майже геть незрозумілі. Тож, коли прибула наступна група поетів, щоб познущатися й покпинити з машини, та озвалася до них такою сучасною імпровізацією, що вони аж подих затамували; а другий вірш спричинився до серйозного захворювання одного з поетів старшого покоління, котрий мав дві державні нагороди і чиє бронзове погруддя стояло в міському парку. Відтоді жоден з поетів не міг утриматися від згубної спокуси викликати Електрибалта на ліричний двобій — і приходили поети звідусіль, і тягли з собою набиті рукописами мішки та портфелі. Електрибалт давав можливість прибулому декламувати, причому одразу ж схоплював алгоритм його поезії і, виходячи з нього, відповідав віршами, витриманими в такому ж дусі, але кращими у двісті двадцять — триста сорок сім разів.

За якийсь час він досягнув такої майстерності, що одним-двома сонетами валив з ніг засмученого барда. Та це була, мабуть, його найгірша вада, бо виявилось, що змагання не зачіпали тільки графоманів, котрі, як відомо, не відрізняють добрих віршів від поганих; усі вони виходили від Електрибалта безкарно, і лише один зламав ногу, спіткнувшись біля виходу об велику, свіжісіньку епічну поему Електрибалта, що починалася словами:

Темінь і пустка, похмура скорбота,

Слід ледь помітний, а чи нереальний.

І вітер шалений, і погляд криштальний,

І кроки, неначе вертається рота.

Зате справжніх поетів Електрибалт просто-таки валив з ніг, хоча й не робив їм нічого поганого. А все ж спочатку один літній лірик наклав на себе руки, а потім два авангардисти стрибнули з високої скелі, яка за фатальним збігом обставин стирчала саме край дороги, що вела від Трурлевої садиби до залізничної станції.

Поети негайно організували кілька мітингів, протестуючи й вимагаючи, щоб машину було закрито, але, окрім них, ніхто й уваги не звернув на феномена. Навпаки, редакції газет навіть раділи, бо Електрибалт, що писав одночасно під кількома тисячами псевдонімів, мав на кожну okazію готову поему потрібних розмірів і та загальноновживана поезія була така, що громадяни виривали газети з рук одне в одного, й на вулицях можна було побачити осяяні щастям обличчя, неземні усмішки або почути тихі схлипування. Електрибалтові вірші знали всі, повітря тремтіло від блаженних рим, а вразливіші натури непритомніли, приголомшені спеціально сконструйованими метафорами чи асонансами. Але цей велет поезії завбачив і такі okazії, бо негайно творив відповідну кількість сонетів, які протверезвлювали.

Сам Трурль мав від свого досягнення чимало клопоту. Класики, буди люди похилого віку, не завдавали йому прикрощів, коли не зважати на камінці, якими вони систематично вибивали йому шибки, та певні субстанції, що їх ми не називатимемо тут на ймення, якими вони закидали дим конструктора. Гірше було з молоддю. Якийсь юний поет, що його вірші відзначалися великою ліричною силою, а сам він — фізичною, добряче відлупцював Трурля. Коли конструктор лежав після того випадку в лікарні, події розгорталися далі. Що день — то нові самогубства, нові похорони. Біля воріт лікарні чергували загони, і вже чути було стрілянину, бо замість рукописів поети приносили в портфелях самопали, пускаючи в сталевого Електрибалта кулі, які, проте, не завдавали йому жодної шкоди. Повернувшись додому, хворий конструктор у розпачі вирішив якось уночі власноручно розібрати створеного ним генія.

Коли він, трохи накульгуючи, підійшов до машини, вона, зауваживши в його руці обценьки й вираз відчаю в очах, вибухнула такою пристрасною лірикою, благаючи про милосердя, що розчулений Трурль пожбурих інструменти геть і повернувся до себе. А Електрибалт і далі продукував нові твори, котрих на підлозі було вже мало не до пояса. Вся зала сповнювалась шурхотливим океаном паперу.

А коли наступного місяця прийшов рахунок за витрачену машиною електроенергію, у конструктора потемніло в очах. Він охоче порадився б зі своїм давнім другом Кляпавцієм, але той наче крізь землю провалився. Поміркувавши, Трурль одного разу вночі перетяв дріт, яким подавався електричний струм, розібрав машину, навантажив на корабель, вивіз її на один невеличкий планетоїд і там знову зібрав, умонтувавши їй як джерело творчої енергії атомний реактор.

Потім він тихцем повернувся додому. Але історія на тому не скінчилася, бо Електрибалт, позбавлений змоги друкувати твори, почав передавати їх на всіх діапазонах радіохвиль, від чого екіпажі та пасажери ракет впадали в стан ліричного заціпеніння, а вразливі натури зазнавали тяжких нападів захвату з подальшим отупінням. З'ясувавши в

чим річ, керівництво космонавтики офіційно звернулося до Трурля з вимогою негайно ліквідувати машину, яка своєю лірикою порушувала громадський спокій і загрожувала здоров'ю пасажирів.

І тоді Трурль почав ховатись. На планетоїд послали монтерів, щоб вони запломбували в Електрибалта ліричний слововилив, але він приголомшив їх кількома баладами, — і посланці не виконали свого завдання. Тоді послали глухих, проте Електрибалт руками передав їм ліричну інформацію. Почалися відверті розмови про потребу каральної експедиції або про бомбардування електропоета. Аж тут його придбав один володар із сусідньої зоряної системи й перевіз разом із планетоїдом до свого королівства.

Тепер Трурль міг уже не ховатись і полегшено зітхнув. Щоправда, на південному небосхилі час від часу можна було побачити вибухи супернових зірок, яких не пам'ятають і найстаріші люди; ходять непевні чутки, начебто це має якийсь зв'язок із поезією. Мовляв, той володар з дивної примхи наказав своїм астроінженерам підключити Електрибалта до сузір'я Білих Гігантів, внаслідок чого кожна строфа вірша перетворювалась на величезні протуберанці сонця, так що найбільший поет Всесвіту передає свої вірші пульсуванням вогню одразу всім безконечним галактичним безодням. Одне слово — той великий король зробив його ліричним мотором сузір'я Вибухових Світил. Якщо й була в тому хоч крихта правди, то все те коїлося занадто далеко, щоб могло потривожити Трурлів сон. А Трурль усіма святими запрягся ніколи вже не братися до кібернетичного моделювання творчих процесів.

Подорож друга,

АБО ПРОПОЗИЦІЯ КОРОЛЯ ЖОРСТОКІЯ

Нечувані наслідки застосування Гарганціянового рецепта так розбурхали в обох конструкторів жадобу пригод, що вони постановили вирушити ще раз у неznані краї. Та коли настав час уточнити мету

подорожі, виявилося, що про згоду й мови не може бути, бо в кожного були свої наміри: Трурль, який обожнював теплі краї, мріяв про Вогнелію, країну Полум'яногів, тим часом як не такий запальний Кляпавцій обрав галактичний полюс холоду, чорний континент поміж п'ятьма крижаними зірками. Після добрячої сварки приятелі мали вже розійтись, коли Трурлеві спала раптом на думку чудова ідея.

— Слухай, — сказав він, — адже ми могли б оголосити про наш намір і з усіх одержаних пропозицій вибрати одну, яка буде нас найбільше влаштовувати.

— Дурниці! — відповів Кляпавцій. — Де ти збираєшся дати оголошення? В газеті? А як далеко вона розходиться? На найближчу планету дійде за півроку. Так і життя мине, перш ніж надійде якась пропозиція!

Тоді Трурль, поблажливо усміхнувшись, виклав приятелеві свій оригінальний план, на який Кляпавцій хоч-не-хоч змушений був пристати, і обидва взялися до роботи. За допомогою збудованих нашвидкуруч спеціальних приладів вони стягли найближчі зірки й виклали з них такого велетенського написа для оголошення, щоб його видно було з небувалих відстаней. Перше слово вони виклали тільки з самих блакитних гігантів, щоб звернути увагу можливого читача у Всесвіті, а інші слова склали з різної зоряної дрібноти. Там говорилося про те, що Два Визначні Конструктори шукають добре оплачуваної і відповідної їхнім обдаруванням роботи; бажано — при дворі багатого короля з власним володінням, умови за згодою. Небагато й часу минуло, як одного дня перед помешканням, де жили приятелі, спустився дивовижний корабель, що весь сяяв на сонці, наче був викладений з найчистішого перламутру. В нього були три різьблені основні ноги й шість допоміжних, які не досягали землі і, власне кажучи, були ні до чого; і схоже було на те, що будівничий просто не знав, куди діти коштовності, бо ці ноги були із щирого золота. З того корабля розкішними сходами, обабіч яких одразу ж тільки-но корабель приземлився, забили водограї, зійшов на землю досить-таки пристойний на вигляд чужинець із почтом шестиногих

машин. Одні погладжували його, інші підтримували та помахували віялом, а найменша пурхала над його гордовитим чолом, бризкаючи зверху пахощами, крізь хмару яких той незвичайний гість від імені свого володаря, короля Жорстокія, запропонував конструкторам посаду в свого монарха.

— У чому полягатиме наша робота? — поцікавився Трурль.

— Про деталі довідаєтесь, дорогі панове, на місці, — відповів чужинець, одягнений у золоті шаровари, чепрак з навушниками, з яких звисали перла, особливого крою кунтуш на замках, у якому замість кишень були складані шухлядки з ласощами. По тому вельможі бігали ще малесенькі механічні іграшки, від яких він недбало, по-панськи відмахувався, коли ті надто вже свавільно поводитися.

— А зараз, — провадив він далі, — я можу сказати вам тільки те, що Його Недосяжність Жорстокій — великий мисливець, безстрашний ловець усілякої галактичної звірини і його мисливська майстерність досягла вже апогею, тож йому вже й найлютіші хижаки здаються не вартою уваги дичиною. Дуже він від цього потерпає, прагнучи справжньої небезпеки, не знаних ще емоцій, саме тому...

— Розумію! — жваво сказав Трурль. — Ми муситимемо конструювати для нього щораз нові види звірів, винятково диких і хижих, чи не так?

— Видатний конструктор надзвичайно догадливий, — промовив сановник. — Ну то як, згоджуєтесь, панове?

Більш практичний Кляпавцій запитав про умови, а коли королівський посланець навів приклади безмірної щедрості свого володаря, обидва конструктори, не гаючи часу, спакували трохи книжок та особистих речей, а тоді по сходах, що тремтіли від нетерплячки, рушили на корабель, а той загуркотів, оповився полум'ям так, що аж його золоті ноги засмалились, і шугнув у чорну галактичну ніч.

Під час недовгої подорожі сановник розповів конструкторам про звичаї, що панують у королівстві Жорстокія, про широку, як тропік Рака, монархову натуру, про його мужні захоплення, і коли корабель прибув на місце, обидва конструктори вміли вже навіть говорити по-тамтешньому.

Передусім їм відвели розкішний палац, що стояв на схилі гори за містом і мав бути відтепер їхньою резиденцією. Коли вони трохи відпочили, король прислав по них карету, запряжену такими шістьма потворами, яких вони досі й уві сні не бачили. Перед їхніми пащеками було прилаштовано спеціальні вогнезабірні фільтри, бо з горлянок у них бурхав вогонь і дим; мали ті потвори й крила, але підрізані так, щоб вони не могли злетіти в повітря; мали вони довгі й покручені хвости, вкриті сталевою лускою, і в кожній було по сім лап з пазурами, які продірявлювали бруківку наскрізь. Побачивши конструкторів, що виходили з палацу, весь запряг завив, пустив ніздрями вогонь, а боками сірку й рвонувся був на них, але візники в азбестових латах і королівські погоничі з мотопомпою накинулися на ошалілих звірів, лупцюючи їх прикладами лазерів і мазерів. Коли потвор було приборкано, Трурль і Кляпавцій швиденько сіли в розкішну карету, що рвонула з місця усіма копитами, чи то пак усіма драконячими лапами.

— Слухай-но, — шепнув Трурль на вухо Кляпавцієві, коли вони мчали, мов вихор, збиваючи по дорозі у хмарах сіркової пари все, що траплялося їм на шляху, — в мене таке передчуття, що цей король зажадає від нас неабичого! Коли в нього такі огиряки, га?..

Але розсудливий Кляпавцій мовчав. Оздоблені сапфірами й срібними бляшками, діамантові фасади будинків тільки мигтіли повз вікна карети в гаморі, гуркоті, сичанні драконів та у вереску погоничів. Врешті розчинилася величезна ґратована брама королівського палацу й екіпаж, завернувши так хвацько, що квіти на клумбах поскручувались від полум'я, зупинився перед фронтоном чорного, як ніч, замку, небо над яким було блакитніше від смарагдів. Сурмачі заграли в химерно вигнуті черепашки, і під ті вкрай похмурі звуки Трурль та Кляпавцій, майже не

помітні на цих велетенських сходах з кам'яними статуями, що чатували обабіч брам і рядів почесної варти, увійшли в просторі палацові покої.

Король Жорстокій чекав на них у просторій, з високим склепінням залі, власне, величезній, викутій зі срібла печері, що зсередини дивовижно скидалася на череп звіра. Там, де череп має отвір для хребта, в підлозі з'яв колодязь хтозна-якої глибини, а за ним підносився трон, на якому, мов полум'яні шаблі, перетиналися смуги світла, що падало з високих вікон, розміщених як очниці срібного черепа. Шибки із скломаси медового кольору пропускали тепле, сильне й водночас якесь бруталне світло, бо воно одбирало в кожної речі її власний колір і надавало їй вогнястого забарвлення. Конструктори вже здалеку помітили Жорстокія під затверділими наростами срібних стін. Цей монарх був такий нетерплячий, що й хвилини не міг усидіти на троні, а лункою ходою міряв срібні плити підлоги. Щоб надати своїм словам виразності, він іноді так розтинав рукою повітря, що аж свистіло.

— Мої конструктори, вітаю вас! — промовив він, утопивши в прибульців свій гострий погляд. — Як ви, напевне, вже знаєте від його вельможності Протозора, магістра мисливських церемоній, я хотів би, щоб ви створили для мене нові породи звірини! До того ж, ви самі це розумієте, я не хотів би мати справи з якоюсь там сталевою горою, що повзає на ста гусеницях, бо це заняття для артилерії, а не для мене. Мій супротивник має бути міцний і хижий, а також прудкий і жвавий, і понад усе — нечувано підступний, щоб, полюючи на нього, я міг виявляти свою мисливську майстерність. Звір той має бути і хитрий, і розумний, до того ж, знатися на мистецтві вводити в оману й збивати зі сліду, а також уміти тихенько зачаїтись і блискавично напасти, бо така моя воля.

— Даруйте, Ваша Королівська Величносте, — уклонившись, промовив Кляпавцій, — але, виконуючи ретельно волю Вашої Величності, чи не створимо ми загрози здоров'ю Вашій особі?

Король так зареготав, що аж кілька діамантових підвісок обірвалися з люстри й, упавши, розбилися біля ніг обох конструкторів. Вони мимоволі здригнулися.

— Не бійтеся цього, любі мої конструктори! — мовив король, і його очі спалахнули понурою веселістю. — Ви не перші і, як мені здається, не останні... Повинен сказати, що я — володар справедливий, але й вимогливий. Надто багато вже різних шахраїв, лизоблюдів та шибайголів пробували одурити мене, повторюю — надто багато: вони, вдаючи з себе гідних поваги ловецьких інженерів, хотіли покинути моє королівство, згинаючись під мішками, повними золота, залишивши мені натомість жалюгідні опудала, що падали від першого стусана... надто їх було багато, і я зрозумів, що мушу убезпечити себе певними заходами. Отож відтоді вже двадцять років як кожен конструктор, що не виконує моїх бажань, що наобіцяє більше, ніж може зробити, одержує, щоправда, обіцяну йому платню, але разом із нею сторчголов летить в оцю безодню. Або, як того захоче, сам стає моїм звіром, і я вбиваю його цими руками. Для цього, запевняю вас, мої дорогі панове, я взагалі не потребую ніякої зброї

— І багато... було таких нещасливців? — спитав Трурль значно тихшим од звичайного голосом.

— Чи багато? Сказати по правді, не пам'ятаю. Знаю тільки, що досі не вдовольнив мене жоден, а той жахливий крик, з яким вони, прощаючись зі світом, падають у криницю, щораз коротший: певне, гора трупів на дні безодні вищає, але місця там, запевняю вас, іще вистачить!

По тих моторошних словах запала мертва тиша; обидва приятелі мимоволі глянули в бік чорного отвору криниці, а король і далі походжав собі. Його могутні стопи так гупали об підлогу, немовби хто з вершини гори жбурляв у лунку безодню кам'яні брили.

— Однак, з дозволу Вашої Королівської Величності, ми ще... гм... не уклали угоди, — наважився пробелькотіти Трурль. — То чи не могли б ви дати нам дві години на роздуми, бо ми мусимо добре обміркувати глибокі слова Вашої Королівської Величності, і тоді буде з'ясовано, чи пристаємо ми на умови Вашої Королівської Величності, чи...

— Ха-ха! — засміявся король так, ніби прогуркотів грім. — Що, додому вертатись? Е, ні, голубчики, ви вже пристали на мої умови, ступивши на борт "Інfernанди", що є частиною мого королівства! Якби кожен конструктор, який потрапляє до мене, міг піти, коли йому заманеться, мені довелося б чекати цілу вічність на здійснення своїх мрій! Отже, ви залишаєтесь і робите мені чудовиська для полювання... Даю вам на це дванадцять днів, а тепер можете йти. Якщо вам закортить якихось розваг, сміливо звертайтеся зі своїми побажаннями до слуг, яких я дав у ваше розпорядження, бо мені для вас нічого не шкода. Поки що, бувайте!

— З дозволу Вашої Королівської Величності, ми відмовляємось від розваг, а от чи не можна нам оглянути мисливські трофеї Вашої Величності, створені нашими попередниками?

— Як же, можна, можна! — ласкаво мовив король і плеснув у долоні, аж іскри посипалися з його пальців, освітивши срібло стін. Водночас від того могутнього руху війнуло вітром, що остудив розпалені голови двох шукачів пригод.

За хвилину шестеро гвардійців у біло-золотому вбранні провели Трурля й Кляпавція у звивистий коридор, сказати б, — у справжній меандр нутра якогось скам'янілого гада. Тільки опинившись у просторому терарії просто неба, вони полегшено зітхнули; на розкішних газонах тут розставлено було більш чи менш понівечені Жорстокієві мисливські трофеї.

Найближче лежав із задертим до неба шаблезубим писком розсічений майже навіпів велет, тулуб якого мали захищати викладені, мов луска на рибі, панцерні щити. Задні лапи, надзвичайно довгі, сконструйовані, певне, для могутніх стрибків, спочивали тепер на траві поруч з хвостом; у ньому містився добре помітний самопал з напівпорожньою магазинною коробкою: мабуть, потвора не одразу й не без боротьби скорилася грізному королеві. Про це ж свідчив і завислий на іклах напівроззявленої пащі жовтуватий клапот, в якому Трурль упізнав халяву такого самого чобота, що їх носили королівські єгері. Поруч лежала ще одна зміювата мара з безліччю обсмалених вогневими пострілами коротких крил, а електричні нутрощі її розтеклися довкола мідяно-порцеляноюю калюжею. Далі інше чудовисько конвульсійно розчепірило свої схожі на колони ноги, а в його пащі тихенько шелестів садовий вітерець. Були ще там різні потрощені до останньої дротинки покручі на колесах з пазурами, з мортирами й на гусеницях, були панцерники без голів, з приплющеними баштами, що постраждали від атомних ударів, і багаточленні монстри, й пузаті страховиська з безліччю запобіжних мислячих пристроїв, яких теж було розчавлено в двобої; валялися також опудала-стрибуни з поламаними телескопічними кінцівками та якісь дрібні єхидни, що могли то розсипатися зажерливою зграєю, то з'єднуватись в оборонну кулю, що наїжувалася чорними отворами стволів, — але й ця хитрість не врятувала ні їх самих, ні їхніх творців. Повз такі рештки проходили у врочистому, аж начебто жалобному мовчанні Трурль і Кляпавцій, ніби готувалися вони до власного похорону, а не до бурхливої винахідницької діяльності, аж поки дійшли до кінця незвичайної галереї королівських тріумфів. Внизу, де закінчувалися білі сходи, біля брами на них чекала карета; дракони, що везли їх лункими вулицями до заміської резиденції, чомусь не здавалися вже такими страшними, як досі. А коли конструктори лишилися самі в оздобленій червоним пурпуром і ніжною зеленню кімнаті перед столом, що аж вгинався від запопадливо приготовлених коштовностей та трунків, Трурлеві нарешті розв'язався язик, і він почав на всі заставки лаяти Кляпавцію, бо то, мовляв, він, необачно приставши на церемонійместрову пропозицію, накликав на їхні голови лихо, ніби вони не могли вдома спокійнісінько пожинати лаври здобутої слави. Кляпавцій

і словом не обізвався. Він терпляче доживався, доки Трурль дасть вихід своєму гнівові й розпачеві. А коли він нарешті майже впав на перламутровий стільчик і, заплющивши очі, підпер руками голову, Кляпавцій коротко промовив:

— Годі, треба братися до діла.

Ці слова ніби розбудили Трурля, і вони одразу ж узялися обмірковувати різні варіанти, тим паче, що чудово знали на премудростях кібернетичного конструювання, і швидко дійшли висновку, що основним має бути не панцер, не сила потвори, яку вони мають збудувати, а її програма, тобто алгоритм її диявольської поведінки. Ця істота мусить бути справжнім сатанинським поріддям, і хоч вони не знали ще, як це зробити, але їм трохи відлягло від серця. А коли обидва конструктори засіли проектувати ту бестію, якої так забаглося жорстокому монархові, то вклали у цю справу всю душу. Вони пропрацювали цілу ніч і цілий день, і ще одну ніч, а тоді вже подалися на учту. Коли закружляли між ними наповнені по вінця лейденські банки, то вони вже такі були певні себе, що із зловтіхою крадькома посміхались один до одного, щоб не помітили слуги, котрих вони слушно вважали королівськими шпигунами. Та при них вони не говорили нічого, що стосувалося справи, а тільки хвалили божевільну міць напоїв і чудові електрети з іонною підливою, що їх їм подавали, увиваючись як в'юни, лакеї у фраках. Аж після вечері, тільки-но приятелі вийшли на терасу, звідки перед ними під споночілим небом простяглось усе місто з його потонулими в зелені білими вежами й чорними банями, Трурль сказав Кляпавцієві:

— Ми ще не виграли справи, бо це не так просто.

— Як це зрозуміти? — жваво, хоча з обережності пошепки спитав Кляпавцій.

— Бо тут, бач, ось яка річ: якщо король покладе це механічне бидло, то упевниться, що ми не виконали його замовлення, і, поза всяким сумнівом, виконає свою обіцянку, яку я назвав би студеною. А коли все для нас складеться добре, тоді... Збагнув?

— Не дуже. Якщо він не покладе звіра?

— Ні. Якщо звір його покладе, дорогий колего... Тоді той, хто посяде його трон, мабуть, нам цього не подарує.

— Думаєш, нам доведеться перед ним відповідати? Звичайно, спадкоємець трону радіє такій нагоді. .

— Так, але ним буде королівський син; чи візьметься за нас із любові до батька, чи тільки тому, що цього вимагатиме двір, нам від того не полегшає. Хіба не правду я кажу?

— Я про це не подумав. — Засмучений Кляпавцій замислився, а тоді промимрив: — Справді, перспективи кепські. Хоч круть, хоч верть... То ти не бачиш ніякого виходу?

— Можна збудувати такого звіра, що копатиме багато разів, тобто король його звалить, він загине, але одразу ж знову оживе. І король знов почне полювати, знову його покладе, і так буде доти, доки монарх не стомиться...

— Зморений, він буде лютий, — зауважив Кляпавцій. — Зрештою, як ти собі уявляєш цього звіра?

— Загалом я його не уявляю, а лише накреслюю можливі варіанти. Найпростіше було б сконструювати потвору, позбавлену життєво важливих частин. Хоч як ти її шматуй, а вона однаково зростається.

— Як це?

— Під впливом поля.

— Магнітного?

— А хоч би й так.

— А де ж його взяти?

— Цього я ще не знаю. Може, ми на відстані самі керуватимемо ним?
— запитав Трурль.

— Ні, це не зовсім безпечно, — скривився Кляпавцій. — Звідки тобі відомо, що на час полювання король не кине нас до каземату? Бо ж зрештою треба визнати, що ті наші злощасні попередники теж не з-під хвоста комети випали, а тобі добре відомо, як вони скінчили. Думка про дистанційне керування мала спати на думку не одному, але вона не виправдала надій. Отже, під час двобою ми не зможемо підтримувати з потворою жодних зв'язків.

— Може, сконструювати штучного супутника — і на ньому?.. — міркував Трурль.

— Тобі, щоб загострити олівець, потрібні млинарські жорна! — скипів Кляпавцій. — Супутник! Як ти його зробиш? Як виведеш на орбіту? В нашому ремеслі немає чудес, мій любий. Ні, таке устаткування треба якось інакше сховати.

— Але де ти його, бідолахо, заховаєш, коли за нами постійно стежать?! Хіба ж не бачиш, що лакеї та слуги ока з нас не спускають, всюди тицяють свого носа, і про те, щоб хоч раз, хоч на хвилину вийти з палацу непомітно, й мови не може бути. До того ж таке устаткування має бути громіздке, а як його винести? Не бачу виходу!

— Тільки не гарячкуй! — заспокоював товариша розважливий Кляпавцій. — Може, такої конструкції взагалі не потрібно.

— Але ж повторюю — щось мусить нею керувати, і якщо це буде її власний електронний мозок, король порубає її на дрібні шматочки перш, ніж ти встигнеш сказати: "Прощавай, прекрасний світе!"

Вони мовчали. Вже сутеніло, і внизу під терасою мерехтіло чимраз більше вогників міста. Раптом Трурль сказав:

— Слухай, у мене ідея. А що як під виглядом чудовиська збудувати звичайний корабель і втекти на ньому? Можна про всяк випадок приладнати йому вуха, хвіст, лапи, які в хвилину старту відпадуть як непотрібне маскування! Вважаю, що це чудова думка! Чкурнемо — і шукай вітра в полі!

— А що, коли серед королівських слуг є конструктор, який не виказує себе, що цілком імовірно, то ти й не зглянешся, як попадеш катові до лап. Ні, тікати — це не по мені. Або ми, або він — так стоїть питання, іншого виходу нема.

— Справді, шпигун може знатися на конструкторському ремеслі. То що ж робити, стокрот його матері? Може, зробити електронну фата-моргану?

— Тобто привид, мару? Щоб король даремно за нею ганявся? Е, ні, дякую! Повернувшись із такого полювання, він нам голови поскручує.

Знову замовкли. Нараз Трурль озвався:

— Єдиний вихід, як на мене, це щоб потвора схопила короля, щоб спіймала й тримала його в полоні — розумієш? І тоді...

— Розумію, можеш далі не казати. Так, це непогана думка. Ми б його тримали, а соловейки співають тут іще солодше, ніж на самій Марилонді Проквінській, — умить звів мову на інше Кляпавцій, бо саме в цю мить слуги внесли на терасу лампи на срібних підставках. — Припустімо, що нам пощастить, — вів далі Кляпавцій, коли вони знову залишилися самі в темряві, ледь освітлених лампами, — але як зробити, щоб ми могли вести переговори з королем-бранцем, коли нас засадять до кам'яного льоху?

— Справді, — пробурмотів Трурль, — треба якось інакше комбінувати... Найважливіше, зрештою, це алгоритм потвори!

— Теж мені зробив відкриття! Звісно, без алгоритму ані руш. Ну гаразд, треба експериментувати!

І вони вдалися до експериментів. Все звелося до того, що вони створили моделі короля Жорстокія й чудовиська, обидві, щоправда, тільки на папері, математичним способом. Трурль відповідав за короля, Кляпавцій — за потвору. І заходились обидва коло білих аркушів на столі з таким завзяттям, що в олівцях аж грифелі поламалися. І шалено звивалося неозначеними інтегралами чудовисько під ударами королівських рівнянь, і падало, розкладене на безліч невідомих, і знову схоплювалося, піднесене до найвищого ступеню, а король його — диференціалами, аж порскали в усі боки функціональні оператори. Почалося таке алгебраїчно-нелінійне безладдя, що жоден з конструкторів не міг зорієнтуватися, що сталося з королем, а що з потворою, бо обоє щезли в хаосі понакреслюваних знаків. Конструктори повставали з-за столу, підкріпилися, хильнувши з великої лейденської амфори, знову засіли й ще гарячковіше почали робити все заново, вдавшись по допомогу до Великого Аналізу, — і заклубочилось на папері, аж чад пішов від розігрітих грифелів. Король гнав усіма своїми жорстокими коефіцієнтами, блукав у лісі пошестерних інтегралів, вертався власними слідами, атакував потвору до сьомого поту й восьмого факторіалу, а вона розклалася на сто многочленів, загубила одного ікса й два іпсилони, залізла під дробову риску, почетверилася, махнула радикалами та як затопить з боку математичної королівської

особи! — аж усе рівняння задвигтіло від того удару навідліг. Але тоді Жорстокій затулився нелінійним панцером, досягнув точки в безконечності, миттю вернувся — і як торохне потвору в лоб через усі дужки, аж у тої відразу спереду відпав логарифм, а ззаду ступінь. Отож вона втягла свої мацаки всередину, і так підступно, що тільки олівці літають, та бах! бах! — трансформацією по спині, та ще раз, — і вже король, спрощений, затремтів від чисельника через усі знаменники та й витягся. А конструктори посхоплювалися на ноги, сміялись і танцювали, шматуючи на клапті списані аркуші на очах у шпигунів, що даремно спостерігали їх із жирандоля в біноклі. Не обізнані з вищою математикою, вони не втямили, чому конструктори кричали один поперед одного: "Перемога! Перемога!"

Далеко за північ до лабораторії найтаємнішої королівської поліції внесли амфору, до якої прикладалися конструктори під час своєї тяжкої праці. Лаборанти-консультанти вмиль відкрили друге потаємне дно, витягли звідти мікрофончик та магнітофончик, потім, з'юрмившись над апаратурою, пустили їх у рух і багато годин підряд з величезною увагою прослухували всі слова, які звучали в залі із зеленого мармуру. Вже промінь ранкового сонця впав на їхні видовжені обличчя, а їм нічого з того, що вони почули, не вдавалося зрозуміти. Один голос говорив:

— Ну? Що? Ти підставив короля?

— Підставив.

— Де він у тебе? Тут? Гаразд! Тепер отак-о! — ноги разом! Тримай ноги разом, кажу! Не свої, йолопе, а королівські! Так! І давай, трансформуй, швидко! Ну, що тобі випало?

— Пі.

— А де потвора?

— У дужках. А що, король витримав, бачиш?

— Витримав! А тепер обидві сторони помнож на уявне число — так, так! І ще його раз! Змінюй знаки, тупаку! Куди ж ти вставляєш, бельбасе? Куди? Це потвора, а не король! Ну, так! О, воно, воно!! Готово? А тепер перетворюй, пофазно — так! — і гайда в реальний простір! Виходить?

— Виходить! Кляпавцію! Любий! Дивися, що зробилося з королем!

А відповіддю був шалений вибух сміху.

Назавтра чи, власне, того ж дня, якого вся поліція дочекалася на ногах після безсонної ночі, конструктори зажадали кварцу, ванадію, сталі, міді, платини, гірського кришталю, титану, церію, германію і взагалі всіх елементів, з яких складається Всесвіт, а також машин, кваліфікованих механіків і шпигунів, бо такого набралися зухвальства, що на потрібному формулярі замовлень зважилися написати: "А ще просимо шпигунів різної масті й формату на розсуд Відповідних Властей". Наступного дня зажадали вони ще й ошурок, і велике покривало з червоного плюшу з гроном скляних дзвіночків посередині й чотирма великими китицями на різках. Вони визначили навіть розміри дзвіночків. Король, якого про все повідомляли, обурився, однак ж велів задовольняти прохання зухвальців. Поки що! А що королівське слово святе, одержали конструктори все, чого хотіли.

І було те щоразу щось нове й нечуване. Так, під номером 48999/II К/Т надійшов до поліцейних архівів примірник копії замовлення на три кравецькі манекени й шість повних комплектів уніформ королівської поліції з поясами, зброєю, ківерами, плюмажами й наручниками, а також трирічні підшивки часопису "Поліцай вітчизни" із списком друкованих матеріалів за три останні роки. Водночас у рубриці "Примітки" вони запевняли, що вищезазначені предмети зобов'язуються повернути цілими й неушкодженими протягом двадцяти чотирьох годин з моменту

одержання. В іншій справі було підшито копію листа, де Кляпавцій вимагав негайно доставити ляльку, що являла б собою натурального розміру копію міністра пошт і телеграфів у повній парадній формі, а також невеличку, пофарбовану зеленим, бричку з газовим ліхтарем по лівий бік та гарним блакитно-білим написом іззаду: "СЛАВА ПРАЦІ!" Після ляльки з бричкою шеф таємної поліції схибнув з розуму й змушений був іти на пенсію. Ще через три дні конструктори зажадали бочку рожевої рицинової олії. І відтоді нічого вже більше не вимагали, працюючи в глибокому склепі своєї резиденції, звідки долинали їхні дикі співи, безперервний стукіт молотів, а смерком крізь ґратчасті вікна на підвали падало блакитне світло, спотворюючи форми садових дерев. Там, у кам'яних стінах, при синьому сяйві електричних розрядів, крутилися Трурль і Кляпавцій з помічниками. Коли хтось із них підводив голову, то бачив прикипілі до шибок обличчя різних служників, що, ніби просто з цікавості, фотографували кожен їхній рух. Якось уночі, коли змучені конструктори пішли спати, частину апаратури, що її вони власноручно сконструювали, негайно перевезли таємним експресом до королівських лабораторій, де її тремтячими пальцями розбирало вісімнадцять найвизначніших судових кібернетиків, що склали перед цим велику державну присягу. І тут з-під їхніх рук вилізла велика олив'яна мишка, котра, пускаючи писочком мильні бульбашки, бігала по столу, а з-під хвостика в неї сипався крейдяний пил, та так хитро, що вийшов каліграфічний напис: "ТО ВИ СПРАВДІ НАС НЕ ЛЮБИТЕ?" Ще ніколи в історії королівства начальники таємної поліції не змінювалися так швидко. Уніформи, манекени, зелену бідарку, як і ошурки, що їх негайно повернули конструктори, — все це обстежувалось електронними мікроскопами. Одначе, крім клаптика паперу в ошурках зі словами: "ЦЕ МИ, ОШУРКИ!", нічого не знайшли. Перетрусили навіть окремі атоми уніформ та бідарок, але жодних наслідків.

Нарешті настав день, коли роботу було закінчено. Величезний, схожий на герметичну цистерну повіз на трьохстах колесах підкотив до муру, яким було обнесено резиденцію Трурля і Кляпавція; через розчинену браму конструктори винесли покривало, оте з дзвіночками й китицями, і після церемонії офіційного відкриття дверей поклали його на

підлогу, тоді залізли всередину і при зачинених дверях щось там робили; відтак довго носили з підвалу великі бляшанки, наповнені дрібно змеленими хімічними елементами; вони сипали всі ті сірі, срібні, білі, жовті й зелені порошки під краї широко простеленого покривала, а потім вийшли на повітря, звеліли зачинити двері й, прикипівши очима до годинника, чекали чотирнадцять з половиною секунд. А як збіг час, усі застигли в подиві: з повозу, хоч він і стояв нерухомо, виразно почувся передзвін скляних дзвоників. Усіх це здивувало, бо хіба що тільки дух міг торкатися тканини. Тоді конструктори презирнулися і сказали:

— Готово! Можна його забрати!

Цілий день друзі пускали з тераси мильні бульбашки, а надвечір їх відвідав шановний Протозар, той самий церемоніймейстер, що заманив конструкторів на планету Жорстокія. Він був гречний, але рішучий. На сходах чекала варта — він пояснив, що конструктори повинні зараз же піти в призначене для них місце. Їм довелося залишити всі речі в палаці, навіть власний одяг, замість якого їм дали латане дрантя. Обох закували в кайдани. На превеликий подив вартових і присутніх чинів поліції та органів правосуддя обидва конструктори анітрохи не нервувались, а Трурль, навіть сміючись, зауважив ковалеві, що забивав його в кайдани, що боїться лоскоту. Як тільки їх замкнули у льоху, відразу ж з-під кам'яного склепіння почувся мотив пісеньки "Веселий програміст".

Тим часом могутній Жорстокій на бойовій мисливській колісниці у супроводі свого почту саме вирушив з міста. За ним тягся довгий хвіст вершників і машин не зовсім мисливських, бо були серед них не те що кулемети й гармати, а навіть величезні лазерні фузії, мортири на антиматерії і смоломети, що заливали смолою і все живе, і все механічне.

Отож могутній мисливський кортеж короля їхав шпарко, бундючно й весело на лови в королівський заповідник, і ніхто навіть не згадав про ув'язнених конструкторів, а якщо й згадав, то тільки для того, аби поглузувати з них, що так ганебно вскочили в халепу.

А коли срібні фанфари сповістили з мисливського заповідника про наближення його величності короля, всі побачили, що в той же бік рухається величезний повіз-резервуар; спеціальні лапи вп'ялися у люк резервуара, відчинили його — і якусь мить чорний отвір з'явився, немов пащека, націленої кудись у небо гармати.

Але за мить щось аморфне й нестійке, мовби вихор, сіро-жовте, піскувате вихопилося зсередини, та таким вистрибом, що й не второпати було: звір то, чи ні. Пролетівши десь близько сотні кроків, створіння тихо приземлилось, а покривало, в яке воно було загорнуте, відокремилось і, малиною плямою впавши на пісок неподалік від потвори, котру тепер усі добре бачили, залунало в могильній тиші дивним дзеленьканням своїх скляних дзвіночків. Проте обриси потвори усе ще були невиразні: щось на зразок пагорка, досить великого, трохи видовженого, що майже не відрізнявся від навколишнього краєвиду, і здавалося навіть, що на ньому росте пожухлий на сонці осот. Королівські єгері, не зводячи зі звіра очей, спустили з прив'язі цілу зграю кібернарів, кібермопсів і кібердогів. Ті, зажерливо пороззявлявши пащі, помчали до зіщуленого велетня. А коли напали на нього, він ані пащі не розтулив, ані вогнем не дихнув, тільки розплющив свої двоє очей, схожих на малі страшні сонця, — і вмить половина зграї розсипалася попелом по землі.

— Ого, у нього в очах лазерика! Ану дайте мені мою дорогу протисвітляну зброю, мисюрку й шляхетні лати! — гукнув король до свого почту, і його вмить переодягли в блискучу суперкрицю. Тоді король на своєму кіберконі, що не боявся жодних снарядів, вихопився наперед.

Потвора дозволила йому наблизитись. Король рубонув, аж повітря завило під лезом, і відрубана звірова голова покотилася на пісок. А короля не так потішила, як розгнівала надто легка перемога, і він вирішив покарати винуватців такого розчарування дуже страшно, хоча почет галасував на честь його мисливського тріумфу. Але ось потвора струснула шиєю — і на зрубі з'явився пуп'янок, а з нього визирнула друга голова. Вона розкрила свої сліпучі зіниці, та їхнє світло тільки безсило ковзнуло по королівському панцирові.

"Не такі вже й безпорадні вони, хоч і повинні вмерти", — подумав король про конструкторів і, стиснувши сталевого коня острогами, знов кинувся на звіра.

Рубнув король удруге, цього разу посеред хребта, слухняно підставленого йому потворою. Засвистіло повітря, зойкнула сталь, і розтятий навпіл тулуб завмер у корчах. Але що це? — не встиг король завернути коня, як перед ним уже було двоє однаковісіньких, мов близнюки, менших потвор, а між ними гралося й третє, маленьке; то була хвилю тому відтята голова, а це вже випустила хвостик та ніжки й вибрикувала собі на пісочку.

"А це що таке?! На цурпалки чи на мишей мушу сікти? Теж мені полювання!" — подумав король і у страшному гніві кинувся на потвор, і різав, і колов, і рубав, і шаткував мечем. Від тих ударів намножилося потвор без ліку. Коли це раптом вони відбігли, кинулись одна до одної, щось мигнуло — і знов одна велика, така самісінька, як напочатку, потвора, припавши черевом до землі й вигнувши пружного хребта, постала перед королем.

"Ніякої тобі втіхи, — подумав король. — Певно, вона має такі самі зворотні керування, як той, що їх мені — як же його звали? — Пумпкінгтон сконструював. Потім за брак винахідливості я зволив власноручно роздерти його перед палацом... Та нічого не вдієш, доведеться з кібермати..."

І наказав король підкотити одну, шестилінійну. Цілився не мало й не багато, а саме в міру. Смикнув шнура — і невидимий снаряд без диму, без грому влучив у потвору, щоб рознести її на друзки. Та нічого такого не сталося. Коли й пробив навиліт, то занадто швидко, аби хтось щось помітив. Потвора ще більше припала до землі, виставила вперед ліву лапу, після чого всі побачили її довгі волохаті пальці, вона тицьнула королеві дулю.

— Дайте мені більшого калібру! — закричав король, вдаючи, що не бачить дулі.

І двадцять слуг котять уже, набивають гармату, король прицілюється, палить — і тієї ж миті звір стрибає. Король хотів закритися мечем, та поки це зробив, потвори не стало. Ті, котрі бачили це, розповідали згодом, що мало з глузду не з'їхали: звір у повітрі розділювався на троє!.. Метаморфоза була блискавична — замість сірої маси з'явилися три персони в поліційних уніформах, які ще в повітрі приготувалися виконати свої службові обов'язки. Перший поліцай, кермуючи ногами, витягнув з кишені наручники, другий лівою рукою притримував ківер з плюмажем, щоб його не зніс вихор, викликаний швидким польотом, а правою виймав з бічної кишені ордер, а третій потрібен був лише для того, щоб тим двом зручніше було приземлятися: він падав навznak їм під ноги як амортизатор. Але притьомом схопився і струснув пилюку, тим часом як перший уже надів на короля наручники, а другий вибив у нього із застиглих від подиву рук меч. Закутого в наручники короля вони повели в пустелю. Посувалися довгими стрибками й тягли за собою монарха, що, власне, й не чинив їм опору. Якусь мить увесь почет стояв як укопаний. А потім заревів в один голос і кинувся навздогін. Уже кіберконі ось-ось наздоженуть утікачів, уже скреготять мечі, добуті з піхов, але ту ж мить третій поліцай увімкнув щось собі на животі, зігнувся, руки його перетворилися на два дишла, ноги скрутилися, в них уже заблискали шпиці, а на спині, що стала козлами зеленої брички, сидить поліція і довгим батоном шмагає короля, а той, у хомуті, руками вимахуючи, ховаючи короновану голову від ударів, мчить як скажений. Аж ось погоня наблизилася знов, тоді поліцаї вхопили короля за карк і — межі себе. Один швидше, ніж це слово сказати, зсунувся поміж дишла, стукнув-грюкнув і перетворився на веселковий стовп повітря, на громовержний гвинтокрил, від чого в тарадайки й справді наче крила вирости. Розкидаючи пісок і несамовито гуцаючи на вибоях, полетіла вона, так що за хвилину її вже тільки й бачили серед піщаних дюн. Королівський почет розсипався, шукаючи слідів, послали по собак-шукачів, а тоді на пожежних мотопомпах примчав резервний загін поліції і став гарячково поливати пісок, бо в надісланій із спостережного пункту

в хмарах шифрованої телеграмі через поспіх та через те, що в телеграфіста тремтіли руки, сталася помилка. Загони поліції гасали по всій пустелі, обшукували, де який кущ був чи осот, просвічували все портативними рентгеноапаратами, понавикопували безліч ям, узяли з них проби на аналіз, сам генеральний прокурор наказав привести на допит королівського кіберконя. Від таємних дирижаблів увечері аж поночіло, на пустелю скинули навіть дивізію парашутистів із пирососами, щоб просіювали пісок, а всіх, хто скидався на поліцаїв, затримували, але це було не так уже й просто. І сталося під кінець таке, що одна половина поліції заарештувала другу.

Коли запала ніч, осовілі, перелякані шукачі верталися до міста з трагічними звітками, бо не пощастило напасти на жоден слід, — монарх наче крізь землю провалився. Серед ночі при світлі смолоскипів негайно привели закутих у кайдани конструкторів перед очі великого канцлера й охоронця королівської печатки, а той громовим голосом сповістив їм:

— За те, що ви влаштували згубну пастку Найвищому Монархові, за те, що насмілилися піднести руку на вельможного пана, Його Королівську Величність володаря і самодержця Жорстокія, — ви будете четвертовані, дрільовані, шпиговані, після чого спеціальним вентилятором-пульверизатором розпорошені на всі чотири боки світу, на вічну пам'ять і застереження проти підлого злочину царевбивства, тричі й без апеляції. Амінь.

— І це зараз? — питає Трурль. — Бо ми чекаємо посланця.

— Якого ще посланця, ти, підлий злочинцю?

Але справді, ту ж мить до зали задкує варта, яка не насмілюється зупинити перехрещеними алебардами самого міністра пошт і телеграфів. Його світлість при всьому параді, побрязкуючи орденами, наближається до канцлера і з прикрашеної діамантами торби, що висить у нього на животі, витягає листа. Промовивши: "Хоч я й штучний, але від короля

походжу!" — розсипається дрібним маком. Канцлер, не вірячи власним очам, впізнає витиснений на червоному сургучі королівський знак, розламує печатку, витягає з конверта листа і читає про те, що король змушений вдатися до переговорів із конструкторами, що застосували алгоритмічні та математичні способи, аби його схопити, а тепер ставлять умови, які канцлер, коли йому дороге життя короля, повинен вислухати й погодитися. Підпис: "Жорстокій, писано в печері невідомого місця розташування, у полоні в потвори псевдополіція, єдиної в трьох обмундированих особах..."

Тоді зчинився страшний ґвалт і лемент, кожне, намагаючись перекричати інше, стало питати, що ж то за умови, що все це означає, але Трурль правив одне: "Передусім прошу зняти наручники, бо інакше нічого не буде". Ковалі навколішки розковують конструкторів, усі до них кидаються, а Трурль знову своєї:

— Ми голодні, брудні, немиті. Хочемо запашної купелі, пахучих квітів, розваг, щедрої вечері, балету на десерт, бо інакше нічого не буде!

Уже до білої гарячки дійшли всі придворні жорстокого можновладця, але мусять і на це пристати. Аж на світанку повернулися конструктори на аудієнцію. І принесли їх лакеї під паланкіном, свіжих, пахучих, у чудові шати вбраних. Сіли вони до зеленого столу й почали ставити умови, не по пам'яті (щоб, не дай боже, бува, чогось не забути!), а з маленького записника, що весь час лежав схований за фіранкою в їхній резиденції. Почалося Зачитування:

1. Має бути приготовлений першокласний корабель, що відвіз би їх додому.

2. На тому кораблі має бути навантажено всякої всячини в такому розмірі: діамантів — чотири пуди, золота червоного — сорок пудів, платини, паладію і ще бозна-яких коштовностей — у вісім разів більше, а

також різних сувенірів, що їх зволють вибрати собі у королівському палаці ті, що нижче підписалися.

3. Доки корабель не буде загвинчено на останній гвинт, навантажено й вилаштовано в дорогу, подано до палацу з килимом на східцях і прощальним оркестром, орденами на подушечках, почеснями, дитячим хором, великим оркестром філармонії у парадній залі й у супроводі загального ентузіазму, — доти ніхто не побачить короля.

4. Має бути приготовлений вітальний адрес, видрукований на золотій бляшці з перламутровою інкрустацією: "Ясновельможним, Безмірна Щирим Панам Трурлеві та Кляпавцієві", де повинна бути детально описана й скріплена великою канцелярською печаткою з королівською короною вся ця історія, засвідчена підписами і запломбована, як у футлярі, в гарматному стволі. Адрес має внести на власних плечах без нічиєї допомоги на борт урядовець Протозор, церемоніймейстер, що спокусив Ясновельможних Конструкторів на цю планету, замисливши таким чином довести їх до ганебної смерті.

5. Цей урядовець має потім летіти разом з конструкторами до їхньої домівки як гарантія недоторканності та неможливості будь-якої погоні й т. ін. Причому на кораблі він весь час сидітиме в клітці завбільшки три кроки на три й на чотири, з віконцем для годування і підстилкою з ошурків; ошурки мають бути ті самі, що їх Ясновельможні Конструктори уклінно просили для виконання королівських забаганок і що їх перевезено потім до таємних поліційних архівів.

6. Після звільнення король не зобов'язаний особисто перепрошувати Ясновельможних Конструкторів, оскільки вони нехтують перепрошенням такої особи.

Написано, підписано, датовано і т. д. й т. ін.: Трурль та Кляпавцій за Конструкторів Умовадаців, а також Великий Королівський Канцлер,

Великий Церемоніймейстер і Головний Обер-поліцмейстер Повітряно-Земно-Водної Таємної Поліції з Умововиконувачів.

І що ж мали чинити придворні й міністри, що аж посиніли від злості? Ясна річ, погодитись на все. Затим страшенно поспішно виготовляється ракета; конструктори після сніданку самі приходять на монтажний майданчик для контролю. І все їм не так: то матеріал кепський, то інженери нетямущі, а то їм забаглося, щоб у центральному салоні їм почепили магічну люстру з чотирма суперсвітильниками й зозулею на схрещенні; а якщо тубільці не знають, що таке ця зозуля, то тим гірше для них — королеві, певна річ, уже вривається терпець у його відлюдному сховищі, й коли він повернеться, то сумлінно розквітається з усіма, хто гальмував його визволення. Ці слова викликали загальне потемніння в очах, нервові дрижаки й поліційну лихоманку. Нарешті ракета була готова; вантажники несли коштовності, мішки з перлами, похилим транспортером текло золото. А загони поліцаїв, хоч і таємних, та запопадливих, і далі нишпорять у горах і долинах, а Трурль і Кляпавцій тільки всміхаються собі з них у кулак і навіть лагідно пояснюють тим, хто їх не без страху, але з цікавістю слухає, як усе це вийшло, коли вони відкинули перший задум, як недосконалий, і побудували потвору зовсім інакше. Вони не знали, де і як вмонтувати її центр регулювання, або мозок, тому довелося всю її сконструювати з мозку, щоб вона могла думати ногою, хвостом чи пащекою (її, до речі, задля цього геть усю заповнили зубами мудрості). Але все це тільки вступ, а справжнє завдання складалося з двох частин: психологічної та аморитмічної. Спершу треба було з'ясувати, що може приборкати короля; з цією метою мала діяти поліційна група, відділена з потвори шляхом трансмутації. Бо поліції, що має на руках бездоганно заготовлений ордер на арешт, ніщо в Космосі не може опиратись. Оце й усе щодо психології. Слід тільки додати, що геніального поштмейстера було включено також із психологічних міркувань, бо нижчий за рангом чиновник міг би — його не пропустила б сторожа — не вручити листа, і це коштувало б конструкторам голови. Штучний міністр виконував роль посланця, крім листа, він у поштарській сумці мав іще дещо на той випадок, якби довелося підкупити алебардників. Усе було продумано. Щодо алгоритмів,

то треба було тільки винайти таку групу потвор, визначеною і обмеженою підгрупою якої була б власне поліція. Алгоритм потвори передбачав безнастанні трансформації для кожного нового виду перетворення. Цей алгоритм несимпатичним чорнилом введено хімічно у покривало з дзвониками, отож потім він сам діяв на елементи саме завдяки потворно-поліційній самоорганізації. Одразу ж зазначимо, що згодом конструктори вмістили в науковому часопису працю під назвою: "Загально-рекурсивні ета-мета-бета-функції для окремого випадку трансформації поліційних сил у поштові та потворні сили в колі компенсації дзвіночків, розв'язані для дво-три-чотири і п-колісної зеленої бідарки з топологічною гасовою лампою при застосуванні оберненої матриці на рициновій олії, забарвленій для відвертання уваги в рожевий колір, або загальна теорія моно— і поліційної потвористики в математичному аспекті". Ясно, що ніхто з придворних, канцлерів, офіцерів і самої вкрай вимученої поліції ані слова з усього цього не втямив, але що то важить? Хто знає — чи мають піддані короля Жорстокія шанувати конструкторів, а чи — ненавидіти їх.

Все вже було готове до старту. Трурль ходив по палацу і, згідно з умовою, раз по раз знімав зі стіни якусь прикрасу, милувався трохи нею і кидав у лантух, наче свою. Нарешті бідарка везе хоробрих конструкторів на аеродром, а там уже натовп, дитячий хор, дівчатка в національних костюмах підносять їм букети квітів, діячі зачитують з папірців вдячно-прощальні промови, грає оркестр; дехто, в кого слабкі нерви, — непритомніє, і ось настає мертва тиша. Тоді Кляпавцій виймає з рота зуба, щось у ньому повертає, бо то не звичайний зуб, а приймально-передавальна станційка. Натискає — і на небосхилі з'являється піщана хмаринка. Вона помалу збільшується, залишаючи за собою смугу куряви, і що ближче, то з гучнішим гуркотом приземляється на вільний майданчик між повітряним кораблем і натовпом, загальмувавши так, що аж пісок порснув на всі боки, — і присутні з переляком бачать, що це — потвора. Страх яка бридка! А очі в неї — наче сонця. Шмагає себе по боках зміїним хвостом, аж іскри летять, випалюючи дірки на парадних, а отже — не на панцерних уніформах сановників.

— Випусти короля! — каже Кляпавцій, а потвора на це звичайнісіньким людським голосом відповідає:

— І не подумаю! Тепер моя черга провадити переговори...

— Ти що, з глузду зсунулась? Згідно з матрицею ти повинна слухатися нас! — при загальному остовпінні сердито кричить Кляпавцій.

— А навіщо? Чхала я на вашу матрицю. Я потвора алгоритмічна, антидемократична, із зворотним керуванням, із смертельним поглядом, з поліцією, амуніцією, орнаментацією та самоорганізацією, король сидить в мені без руху, від нього ні слуху, ні духу, візьміться під боки, ступіть чотири кроки, вітайте свого пана, компаніє кохана!

— Ось я тебе привітаю! — кричить розгніваний Кляпавцій, а Трурль питає потвору:

— То що ти хочеш? — і ховається за Кляпавція, виймаючи в себе зуба, але так, щоб потвора не помітила.

— По-перше, хочу взяти за жінку...

Але ніхто так і не довідався, з ким потвора прагнула побратися, бо Трурль натиснув на зуба й промовив:

— Ерем-терем, тринди-радро, згинь, гемонське чуперадро!

Магнітно-динамічне зворотне керування, яке тримало вкупі всі атоми потвори, під дією цих слів вмить розслабилось, а сама вона забликала сліпаками, залопотіла вухами, ревнула, хвицнула, затіпалась, але це нічого не допомогло — тільки вітром гарячим, залізом припахченим дмухнуло й війнуло, а потвора як стояла, так і розсипалась, як висохла баба з піску, коли її пхнути ногою...

Залишився тільки маленький горбик, а на тому горбику король — живий-здоровий, хоч і знічений, насуплений, невмиваний і дуже лютий, що таке з ним сталося.

— У нього все в голові перемішалось! — сказав Трурль, і ніхто не зрозумів, кого він мав на увазі: короля чи звіра, який силкувався збунтуватися проти своїх творців, котрі, звісно, передбачили й цю небезпечну можливість.

— А тепер, — підсумував Трурль, — прошу посадити церемоніймейстера в клітку, а нам час до ракети...

Подорож третя,

АБО ДРАКОНИ ЙМОВІРНОСТІ

Трурль і Кляпавцій були учнями великого Кереброна Емтадрати, що у Вищій Неантичній Школі сорок сім років викладав Загальну Теорію Драконів. Відомо, що драконів не існує. Така примітивна констатація могла б задовольнити пересічний інтелект, але не науку, бо Вища Неантична Школа зовсім не цікавиться тим, що існує. Надто давно вже доведено банальність буття, щоб варто було про це обмовитися бодай одним словом. Ось тоді якраз геніальний Кереброн, застосувавши для розв'язання цієї проблеми точні методи, відкрив три різновиди драконів: нейтральний, гаданий і негативний. Жоден із них, як уже сказано, не існує, але кожен — з окремих на те причин. Дракони гадані й нейтральні, знані серед фахівців іще як вигаданці й нейтральники, не існують у не менш цікавий спосіб, аніж негативні. Давно відомий у драконології парадокс, що коли два негативні види гербаризуються (дія в алгебрі драконів, що відповідає множенню в елементарній арифметиці), народжується недодракон, завбільшки близько 0,6. Отже, світ фахівців поділявся на два табори, з яких один дотримувався думки, що йдеться про частину дракона, лічену від голови, а другий — що про частину, лічену від хвоста. І через це великою була заслуга Трурля і Кляпавція, які

довели хибність обох поглядів. Вони вперше застосували в цій галузі теорію ймовірності й тим самим створили пробабілістичну драконологію, з якої випливає, що дракон є термодинамічно неможливий тільки в статистичному розумінні, подібно до того, як і ельфи, домовики, гноми, ворожки тощо. Із загальної формули неймовірності обидва теоретики вирахували коефіцієнти гномінізації, розельфування тощо. З тієї ж формули випливає, що стихійного самовиявлення пересічного дракона довелося б чекати близько шістнадцяти квінтоквадрильйонів гептильйонів років. Певна річ, ця проблема залилася б тільки цікавою математичною подробицею, якби не добре відома Трурлева конструкторська жилка; він вирішив розв'язати цю проблему емпіричним шляхом. А оскільки йшлося про неймовірні явища, він винайшов підсилювач імовірності й випробував його спочатку в своєму підвалі, а потім на спеціальному фінансованому академією Драконородному полігоні, чи Драколігоні. Ті, хто не обізнаний із загальною теорією імовірності, й до сьогодні запитують, чому Трурль зробив імовірним саме дракона, а не ельфа чи гнома. І чинять це з невігластва, бо не відають, що порівняно з гномом дракон вірогідніший. Можливо, Трурль мав намір піти далі у своїх дослідях з підсилювачем, але вже перша спроба спричинилася до тяжкої контузії, бо віртуальний дракон хвицнувся. На щастя, присутній при цьому Кляпавцій зменшив імовірність — і дракон щез. Багато вчених потім повторювали досліди з дракотроном, але оскільки їм бракувало вправності та витримки, значна частина драконової малечі, дошкульно потурбувавши винахідників, виривалась на волю. Саме тоді й виявилось, що огидні потвори існують зовсім інакше, ніж якісь там шафи, комоди чи столи; дракони, коли вже вони виникли, відзначаються насамперед імовірністю, і досить значною. Коли влаштовується полювання на такого дракона, та ще з облавою, то мисливці з готовими до стрільби рушницями знаходять лише випалену землю, що має специфічний запах, бо дракон, передчуваючи біду, з реального простору ховається в конфігураційний. Як звір надто тупий і плюгавий, він робить це, очевидно, чисто інстинктивно. Примітивні особи, що не можуть збагнути, як це діється, із запалом вимагають, аби їм показали той конфігураційний простір. Вони ж бо не розуміють, що електрони, існування яких не заперечує жоден здоровий глузд, також

рухаються, тільки в конфігураційному просторі, і долі їхні залежать від хвиль імовірності. Впертий швидше визнає неіснування електронів, аніж драконів, бо електрони принаймні не хвицаються.

Трурлів колега, Кібр Гарборизій, перший сквантував дракона, усталив одиницю, названу драконом, що нею калібруються, як відомо, чисельники драконів, і навіть вивів замашність їхнього хвоста, за що мало не наклав головою. Та хіба про ці досягнення йшлося широким масам, яким дракони завдавали чимало лиха спустошуванням, властивою їм усім настирливістю, риком і полум'ям, а подекуди вони навіть вимагали сплати податку дівчатами? Хіба цих нещасних не турбувало, що індетермінічні, тобто нелокальні, Трурлеві дракони поводяться згідно з теорією, але всупереч правил чемності, що та теорія передбачає замашність їхніх хвостів, а це нищить села й посіви? І нічого дивного немає в тому, що широка громадськість, замість оцінити сенсаційне Трурлеве досягнення, виявила невдоволення, а група цілковитих невігласів у наукових питаннях дошкульно побила знаменитого конструктора. Проте він, разом зі своїм приятелем Кляпавцієм, не припиняв досліджень. З них випливало, що дракон існує в ступені, залежній від його настрою і стану загального насичення, а також, що єдиним певним методом знищення дракона є редукція імовірності до нуля і навіть до від'ємної величини. Отже, певна річ, ті досліді вимагали багато сил та часу, а зарозумілі дракони жили собі на волі, спустошуючи численні планети й зірки. І що найгірше, навіть розмножувались. Це дало можливість Кляпавцієві опублікувати чудову статтю під назвою "Коваріантний перехід від драконів до дракончиків, або особливий випадок переходу із стану, забороненого фізикою, у стан, заборонений поліцією". Ця стаття наробила багато галасу в науковому світі, де всі ще пам'ятали про знаменитого поліційного дракона, з допомогою якого хоробрі конструктори помстилися лихому королю Жорстокію за своїх навіки втрачених колег. А які виникли пертурбації, коли стало відомо, що якийсь конструктор Базилій, званий Емердванським, подорожуючи по всій Галактиці, самою присутністю своєю викликає появу драконів там, де їх ніхто доти і в очі не бачив. Коли ж загальний розпач і стан національної катастрофи досягали апогею, Базилій Емердванський

з'являвся перед володарем даної країни і, виторгувавши собі неймовірно високий гонорар, розпочинав знищувати потвор. І це йому здебільшого вдавалося, хоч ніхто не знав, яким чином, бо він діяв сам-один і від усіх криючись. Гарантію успішних наслідків дедраконізації він давав лише статистичну, а коли один монарх заплатив йому за послуги дукатами, що теж були тільки статистично справжні, — він почав відтоді у ганебний спосіб царською горілкою перевіряти природу металу, яким йому платили.

Якось погожого дня опівдні зустрілися Трурль і Кляпавцій та й почали таку розмову:

— Чув про того Базилія? — спитав Трурль.

— Чув.

— Ну й що скажеш?

— Не подобається мені ця історія.

— Мені теж. Якої ти думки про все те?

— Він користується підсилювачем.

— Імовірності?

— Так. Або резональними системами.

— Або генератором драконів.

— Ти маєш на увазі дракотрон?

— Авжеж.

— А справді, цілком можливо.

— Але ж, — заволав Трурль, — це було б підлістю! Це означало б, що він інколи привозить з собою цих драконів, тільки в потенціальному стані, з імовірністю, близькою до нуля. Коли він поживе на новому місці й роздивиться, тоді збільшує й збільшує шанси і зміцнює їх, аж поки вони досягнуть майже вірогідних меж, і, певно, тоді вже настає уможливлення, конкретизація і наочна тоталізація.

— Зрозуміло. Він змінює матрицю і додає драконові нечуваного бойового духу й шаленства, сказати б, амоку.

— Так, дракон з амоком — це найгірше, що може бути.

— А як ти гадаєш, — він анулює їх потім нігілювальним ретрореактором чи тільки тимчасово зменшує імовірність і їде собі, забравши купу грошей?

— Хто знає. Але якби він тільки змінював правдоподібність, то це було б іще більшою ницістю, бо раніше чи пізніше нейтральні коливання повинні спричинитися до активізації дракономатриці, і все починається заново.

— Так, але тоді вже не буде ні конструктора, ні грошей... — буркнув Кляпавцій.

— Чи не здається тобі, що про це варто було б написати до Головного Уряду Регулювання Драконами?

— Думаю, що не варто. Зрештою, він, може, цього й не робить. Ми не впевнені в цьому, та й не маємо доказів. Адже статистичні коливання бувають і без підсилювача; колись же не було ні матриць, ні підсилювача, а дракони тим часом з'являлися. Просто акцидентно.

— Ніби й так... — сказав Трурль, — і все ж... вони з'являються тільки після його прибуття на планету.

— Авжеж. А проте, писати не випадає, бо це все-таки наш колега з фаху. Хіба що самим зважитись на рішучий крок?

— Можна.

— То й добре, бо я такої думки. Але що робити?

І два знамениті драконологи потонули у фаховій дискусії, з якої сторонній слухач не зрозумів би й слова, бо до нього доходили б тільки загадкові слова: "чисельник драконів", "безхвостова трансформація", "слабкі драконові впливи", "дифракція і розпорошування драконів", "дракон твердий", "дракон м'який", "дракопробабілістика", "непостійний спектр василиска", "дракон у стані збудження", "анігіляція пари драконів з супротивними амоками в полі загального безголів'я" тощо.

Внаслідок такого скрупульозного аналізу явища споряджено було експедицію, вже третю, до якої конструктори дуже старанно підготувались і, як завжди, завантажили свій корабель усілякою складною апаратурою.

Зокрема, взяли вони з собою дифузатор і спеціальну гармату, яка стріляла антиголовами. Під час подорожі, приземлившись спершу на Енції, тоді — на Пенції, і — Церулеї, вони зрозуміли, що не зможуть обстежити всієї охопленої нещастям території, бо для цього їм довелося б розірватися на шматочки. Отже, простіше було роз'єднатися, що вони й зробили, і після короткої робочої наради кожен із них подався в інший бік. Кляпавцій довго працював у Престопондії, куди його запросив король Здивослав Ампетрицій, що ладен був віддати за нього дочку, аби тільки позбутися потвор. Дракони найбільшої імовірності тут забігали навіть на вулиці столиці, а від віртуальних — аж кишіло. Віртуального дракона, — кажуть наївні, пересічні люди, — насправді "нема", тобто його просто

неможливо побачити, й вони нічого не роблять, щоб виявити його, але розрахунок Кібра-Трурля-Кляпавція-Міногія, а надто рівняння драконової хвилі виразно доводить, що дракон переходить з конфігураційного у реальний простір легше й швидше, ніж дитина з дому до школи. Отже, в будинку кожної хвилини при загальному зростанні ймовірності можна було наштовхнутися на дракона і навіть на супердракона.

Кляпавцій, замість ганятися за драконами, вважаючи, що з того не було б користі, як справжній теоретик, узявся за справу методично — повстановлював на площах і скверах, у містах і селах пробабілістичні драконоредуктори, й невдовзі потвори стали великою рідкістю. Одержавши за це гроші, почесний диплом і перехідний прапор, Кляпавцій відлетів на зустріч з приятелем. По дорозі він помітив планету, з якої хтось розпачливо махав йому. Припускаючи, що це, можливо, Трурль попав у біду, Кляпавцій приземлився. Проте знаки йому подавали жителі Труфльофори, піддані короля Пстриція, що були в полоні примітивних забобонів та різних вірувань. Їхня релігія — драконістична пневматологія — вчила, що дракони мають душі, але нечисті, і з'являються вони як кара за гріхи. Зорієнтувавшись, що пускатися в дискусію з дипломованими драконологами було принаймні нерозумно, бо методи, до яких вони вдавалися, зводились до обкурювання проклятих місць і роздавання реліквій, Кляпавцій вирішив, що краще дослідити все на місці. На планеті в той час жила лише одна потвора, але з найогиднішого роду Єхидн. Кляпавцій запропонував королеві свої послуги; той не зразу відповів йому, бувши, певно, під впливом безглуздої доктрини, яка пов'язувала причини виникнення драконів з потойбічним світом. З місцевих газет Кляпавцій дізнався, що Єхидну, яка жирує на планеті, одні вважають єдиним екземпляром, а інші — множинним створінням, яке здатне перебувати водночас у багатьох місцях. Хоч це й не здивувало Кляпавція, проте примусило його добряче поміркувати, бо локалізація цих мерзенних істот підлягає так званім драконячим аномаліям і деякі екземпляри, особливо неухажні, бувають "розмазані" в просторі, що є звичайним ефектом ізоспинового зміцнення квантового моменту. Подібно до того, як рука над поверхнею води показує п'ять з виду цілком незалежних один від одного пальців, так і дракони,

занурюючись із конфігураційного простору в простір реальний, здаються багатолікими, хоч насправді це один і той самий дракон. Під кінець чергової аудієнції Кляпавцій спитав у короля, чи не було на його планеті Трурля, докладно описавши при цьому зовнішність свого приятеля. Як же він здивувався, коли почув, що його колега нещодавно був у державі Пстриція і навіть збирався знищити Єхидну, що він узяв завдаток і вирушив у гори, де найчастіше бачили дракониху. На другий день Трурль повернувся, вимагаючи великої платні, а на доказ свого тріумфу показав драконишині сорок чотири зуби. Але сталося, певне, якесь непорозуміння, платню затримали до з'ясування справи. Трурль тоді страшенно скипів, кілька разів уголос нечемно висловлювався про монарха, а потім зник у невідомому напрямку. Відтоді про нього ні слуху ні духу, зате Єхидна, яка знову вигулькнула жива й здорова, ніби їй ніде й нічого, ще завзятіше спустошувала міста й села, викликаючи загальний розпач.

Ця історія видалася Кляпавцієві досить темною. Хоча й не годилося брати під сумнів слова, що їх зренили монарші уста. Він узяв повний сильних драконознищувальних засобів рюкзак і самотою вирушив у гори, сніжний хребет яких велично підносився над обрієм.

Дуже скоро він побачив на камінні перші сліди потвори; зрештою, якби він і не помітив їх, то впізнав би за специфічним запахом сірчаних випарів. Безстрашний Кляпавцій ішов далі, готовий щомиті скористатися із зброї, яку почепив собі через плече, й не спускаючи ока зі стрілки на драконоапараті. Стрілка якийсь час стояла на нулі, потім почала неспокійно тремтіти, а далі повільно, ніби долаючи невидимий опір, підповзла до одиниці. Тепер Кляпавцій уже не мав сумніву, що Єхидна десь неподалік. Це його дуже здивувало, йому навіть на гадку не спадало, що його випробуваний приятель і відомий теоретик Трурль припустився помилки в обчисленнях. І не знищив дракониху. Важко було повірити й у те, що, не виконавши обіцянки, він усе-таки став вимагати платні за незроблене.

Невдовзі Кляпавцій зустрів колону тубільців, які були видимо чимось дуже налякані, бо неспокійно глипали на всі боки й намагалися триматися гурту. Позгинавшись у три погібелі під важкими ношами, які тримали на плечах і на головах, вони вузькою стежкою пробиралися вгору. Привітавшись, конструктор зупинив їх і запитав у переднього, що вони тут роблять.

— Несемо данину драконів, — відповів йому королівський урядовець нижчого рангу в латаному лапсердаку.

— Данину? Ага! І що ж це за данина?

— Усе те, чого вимагає дракон: золото, коштовне каміння, закордонні парфуми й безліч інших дуже дорогих речей.

Тут уже подиву Кляпавція не було меж, бо ж дракони ніколи такої данини не вимагають, а вже напевне не потрібні їм парфуми, що однаково не переб'ють їхнього натурального смороду, і тим паче готівка, яка їм і зовсім ні до чого.

— А дівчат дракон не вимагає, чоловіче добрий? — запитав ще Кляпавцій.

— Ні, не вимагає. Колись, правда, було. Ще торік водив я до нього по десять — п'ятнадцять, залежно від апетиту. Але відколи тут об'явився чужинець і сам-самісінький ходив по горах зі скриньками та якимись апаратами...

І тут поштивець урвав на півслові, неспокійно скинувши оком на Кляпавцієву зброю та інструменти, а найбільше на великого годинника-драконолічильника, що весь час цокав, пострибуючи червоною стрілкою на білому циферблаті.

— І таке самісіньке все мав, як ваша вельможність, — тремтячим голосом сказав він. — Геть усе таке саме...

— Я випадково купив усе це на базарі, — збрехав конструктор, щоб приспати його занепокоєння. — А ви, бува, не знаєте, що сталося з отим чужинцем?

— Що сталося? Цього вже ми не знаємо. А було все це так. Одного разу, зо два тижні тому — чи правду я кажу, куме Барбароне? Два тижні, не більше?

— Еге ж, правду кажете, правду, чого б мали неправду казати? Вже тижнів зо два, або й чотири, а може, й шість.

— Так от! Прийшов він до нас, попоїв; гріх сказати, заплатив чесно, подякував, роздивився, постукав по колоді, запитав про торішні ціни, апарати порозкидав, щось там собі заповзято та старанно виписував одне по одному з циферблатів у таку маленьку червону книжечку, що носив за пазухою, потім той — як його, куме? — тер... темпер... не вимовлю, хай йому!

— Термометр, старосто!

— Еге ж, певно, що так! Витягнув термометра й каже, що це на драконів. Стромляв його і туди, й сюди, щось писав у тому своєму зошиті, тоді апарати поскладав у торбу, торбу на плечі, попрощався та й пішов. І більше ми його й не бачили. А було воно так. Тієї самої ночі щось гримнуло, тріснуло, але далеко. Ніби за Мидраговою горою. Це та, що коло тієї он груші з шулікою на вершечку, її ще Пстрицієвою прозивають по королю нашому вельможному, а ота, з другого боку, що ніби дуже притулена, як, даруйте на слові, дві половинки в сідниці, то зветься Пакуста. А то, пане, через те сталося, що одного разу...

— Бог з нею, з тією горою, чоловіче добрий, — сказав Кляпавцій, — кажете, щось грюкнуло. Що ж було потім?

— Потім — то вже зовсім нічого не було. Як грюкнуло, то халупа й стала боком, так що я з лави на підлогу впав. Але я вже звик до цього, бо не раз як дракониха, бува, об хату почухається, то й не так іще тіпне! Ось хоч би й Барбаронів брат, його в шаплик з білизною кинуло, бо вони саме прали, коли драконисі почухатися закортіло...

— Ближче до діла, голубе, до суті! — заволав Кляпавцій. — Отже, грюкнуло, ви впали на підлогу, і що далі?

— Я ж ясно кажу, що нічого. Якби щось було, то було б про що говорити, а як нічого нема, то й нема, чого тоді язиком молоти? Правду я кажу, куме Барбароне?

— Істинну правду!

Кляпавцій кивнув головою й пішов, а вервечки носіїв подерлися знову вгору, згинаючись у три погібелі — така тяжка була данина драконові. Кляпавцій здогадувався, що вони складуть її у визначеній драконом печері, але не хотів більше ні про що розпитувати, бо й так весь аж упрів від розмови зі старостою та його кумом. Зрештою, він іще до того чув, як один із тубільців казав другому, що дракон вибрав таке місце, "аби і йому, і нам було близько..."

Кляпавцій ішов швидко, орієнтуючись по драконоіндикатору, що повісив собі на шию, але не забував і про лічильник; та той усе показував нуль і вісім десятих дракона.

"Чи то якийсь таємничий дракон, чи що за лихо?" — думав дорогою Кляпавцій, зупиняючись щохвилини, бо сонце палило немилосердно, від спеки тремтіло повітря над розігрітим камінням, навколо не було ані

билиночки, тільки порепана земля у заглибинах скелі та розпечені кам'яні брили, що тяглися ген до величних вершин.

Минула година, сонце хилилося вже на другу половину неба, а він усе йшов і йшов: піщаними рівнинами, гірськими перевалами, аж доки опинився в місцевості, де земля була покраяна глибокими ярами та тріщинами, заповненими холодною питьмою. Червона стрілка підповзла до дев'ятки під одиницею і, пострибавши, завмерла.

Кляпавцій поклав рюкзак на виступ скелі й саме витягав протидраконницю, коли стрілка шалено застрибала. Схопивши редуктор імовірності, він швидким поглядом обвів околицю. Кляпавцій стояв на гірській гряді й міг заглянути в углиб яру, де щось ворушилося.

"Це вона, — подумав він, — адже Єхидна жіночого роду".

Йому спало на думку, що, може, через це вона й не вимагає дівчат. Але ж колись вона їх охоче приймала. Дивно, дуже дивно. "Проте зараз найголовніше — це спритність!" — подумав Кляпавцій і про всяк випадок дістав з рюкзака драконодеструктор — його поршень витискує драконів у небуття. Він виглянув з-за рогу скелі. Внизу, в улоговині, по дну висхлого потоку сунула сіро-бура дракониха із запалими наче від голоду боками. В голові у Кляпавція вихором закружляли думки. Може, її анігілювати, змінивши знак драконової матриці з позитивного на негативний, внаслідок чого статистична ймовірність антидракона візьме гору над драконом? Але це ж страшенно небезпечно, коли взяти до уваги, що навіть незначний струс може викликати катастрофічну зміну. Крім того, детальна депробабілізація зробила б неможливим дослідження натури Єхидни. Конструктор завагався, уявивши собі спокусливу картину: величезна драконяча шкура в його кабінеті, десь між вікном та книжковою шафою. Та не час було поринати в мрії, хоча, з другого боку, — віддати б у драконозоопарк зразок такого чудного дракона... — майнуло йому в голові. Поки Кляпавцій спускався з гірського перевалу, він устиг навіть подумати, яку наукову працю можна було б підготувати на основі такого чудового матеріалу... Він переклав

фузію з редуктором у ліву руку, а правою узяв заряджену антиголовою рушницю, прицілився й натиснув на спуск. Загуркотіло, хмарка диму огорнула мисливця, і на мить він утратив потвору з очей.

Старі казкарі розповідають про драконів силу неймовірних речей. Наприклад, нібито дракони мають по сім голів. Але такого не буває. Дракон може мати лише одну голову, бо вже дві голови страшно сварилися б і сперечались. Тому багатоголовці, як їх називають учені, вимерли внаслідок внутрішніх чвар. Вперті й тупі зроду, ці потвори не терплять, щоб їм бодай у чомусь суперечили; отже, дві голови на одному тілі призводять до скорої смерті, бо кожна, іншій на зло, утримується від їжі й навіть старається не дихати, — відомо, чим це кінчається. Саме цю феноменальну властивість використав Евфорій Вразливий, винахідник антиголівної рушниці. В тіло дракона влучають невеличкою, зручною електронною голівкою, й одразу ж усередині зчиняється колотнеча. Відтак дракон, ніби його правець ударив, нерухомо сидить на одному місці добу, тиждень, часом — місяць; бувало, що аж через рік він вмирав від виснаження. В такому стані з ним можна робити геть усе. Але уражений Кляпавцієм дракон поведився якось дивно. Він зіп'явся на задні лапи й так рикнув, що каміння посипалось, і так бив хвостом, що запахло викресаними іскрами; а тоді почухав за вухом, відкашлявся й посунув собі далі. Не ймучи віри очам, Кляпавцій майнув через гірський хребет до гирла висхлого потоку; Тепер йому ввижалась уже не те що наукова праця чи стаття в "Драконячому альманасі", а щонайменше монографія на крейдяному папері з портретом автора й фотографією дракона!

За поворотом, причаївшись під камінням, він приклав до ока металник неймовірності, прицілився і запустив депосибілітатизатори. Ложе сіпнулось у нього в руці, розігріта рушниця оповилася серпанком, а дракон — ореолом, як місяць на негоду, але — не щез. Кляпавцій удруге зробив дракона зовсім неймовірним; напруга імобілітативності стала такою, що метелик, який пролітав над ним, почав вимахувати крильцями, вдавшись до азбуки Морзе, другу "Книгу джунглів", а серед скель замиготіли тіні ворожок, відьом, русалок, виразно чутний тупіт копит

сповіщав, що за драконом десь гарцюють кентаври, добути з неможливості страшенним напруженням метальника. Але дракон, ніби ніде нічого, незграбно присівши, позіхнув і заходився з насолодою чухати задніми лапами обвисле підборіддя. Розпечена рушниця вже пекла Кляпавцію пальці, що розпачливо натискав на спусковий гачок, бо нічого такого досі навіть уявити собі не міг — невеликі камінці навколо дракона поволі здіймалися в повітря, а курява, яку він, чухаючись, безладно викидав з-під себе, замість так само безладно опастися, склалась у повітрі в якийсь нерозбірливий напис: "ПОКІРНИЙ СЛУГА ПАНА ДОКТОРА". Навкруги посутеніло, бо день поступавсь перед ніччю, кілька великих вапняків вирушили на прогулянку, тихо перемовляючись про те та се, одне слово, діялися справжні дива. А страшний звір, що спочивав за тридцять кроків від Кляпавція, і не думав зникати. Кляпавцій кинув метальник, дістав з-за пазухи протидраконову гранату і, ввіряючи свою душу матеріє всеспінорових перетворень, жбурнув гранату. Загриміло, разом з уламками скелі у повітря злетів драконячий хвіст, а сам він людським голосом ревнув: "Ґвалт!" — і бігцем просто на Кляпавція. Той вискочив із схованки, стискаючи в руці спис із антиматерії, замахнувся, але знову почув крик:

— Кинь! Кинь! Не вбивай мене!

"Що це, дракон розмовляє? Ні, мабуть, я збожеволів...", — подумав Кляпавцій, але спитав:

— Хто це говорить? Дракон?

— Який там дракон! Це я! — з хмари куряви виринув Трурль, доторкнувся до драконової шиї, покрутив там щось — і велетень поволі впав навколішки, завмираючи з протяжним хрускотом.

— Що це за маскарад? Що це таке? Звідки цей дракон?.. Що ти в ньому робив? — допитувався Кляпавцій.

Трурль струсив одяг, відступаючи від приятеля.

— Звідки, що, де, як?.. Дай-но мені слово вимовити! Я знищив дракона, а король не хотів заплатити.

— Чому?

— Хто його зна. Скупий, мабуть. Все звертав на бюрократію, мовляв, має бути протокол огляду комісії, виміри, розтин трупа, збори ради при троні і те і се; головний скарбничий сказав, що не знає, як розраховуватись, бо це й не з фонду платні, і не з безособового фонду, одне слово, хоч як я просив, наполягав, скільки ходив до каси, до короля, до ради, ніхто не хотів зі мною говорити. А коли мені запропонували подати автобіографію з фотокартками, ну, що ж, тоді я пішов звідити, але ж дракона не можна вже було оживити. То я зняв з нього шкуру, нарізав трохи ліщинових гілочок, потім мені потрапив на очі старий телеграфний стовп — і більше нічого не треба було; я зробив опудало, ну й тее — почав удавати...

— Не може бути! Ти вдаєшся до такого ганебного вчинку? Ти?! Але навіщо, тобі ж не заплатили? Не розумію.

— Ех, який ти нетямущий! — поблажливо кинув Трурль. — Та вони весь час носять мені данину. Я вже маю більше, ніж мені належало.

— А-а! — усе збагнув Кляпавцій. Та одразу ж додав: — Але ж це ницо — примушувати.

— Чому? Зрештою, хіба я робив щось погане? Я тільки прогулювавсь у горах, а вечорами трохи завивав. Я дуже стомився, — додав він, сідаючи біля Кляпавція.

— Від чого б то? Від виття?

— Ні. Для тебе, я бачу, двічі по два — складна задача! Від якого там виття? Я щоночі мушу тягати мішки золота з умовленого місця на гору, аж ген туди! — показав він рукою на гірський хребет. — Я вже наготував там собі стартовий майданчик. Якби тобі довелося самому попоносити двадцятипудові тягарі від смерку до світання, то знав би. Ти ж бачив — сама лише драконова шкура важить зо дві тонни, а я мусив удень тягати її, рикати, тупотіти, а вночі — оцей клопіт! Мені вже все це страшенно набридло.

— А чому той дракон, тобто оте тугонапхане опудало, не щезло, коли я зменшив імовірність майже до нуля? — поцікавився ще Кляпавцій.

Трурль відкашлявся і трохи знітився.

— А то з передбачливості, — пояснив він. — Зрештою, сюди міг прителіпатись якийсь пришелепкуватий мисливець, наприклад, Базилій, через це я ставив усередину, під шкуру, антипробабілістичні екрани. А тепер ходімо, там лишилося ще кілька мішків платини. Не хочеться вже мені самому носити. Чудово, тепер ти мені допоможеш...

Подорож четверта,

АБО ПРО ТЕ, ЯК ТРУРЛЬ, ЗАРАДИ ВРЯТУВАННЯ

КОРОЛЕВИЧА ПАНТАРКТИКА ВІД МУК КОХАННЯ,

ЗАСТОСУВАВ ЖІНОТРОН І ЯК ПОТІМ

ДОВЕЛОСЯ ВДАТИСЬ ДО ДІТОМЕТА

Одного дня, вдосвіта, коли Трурля зморив глибокий сон, у двері його оселі загрюкали з такою силою, ніби якийсь прибулець хотів їх висадити одним ударом разом із завісами. Коли Трурль, ледве прочумавшись, відсунув засув, то побачив на тлі посірілого неба величезний корабель,

що скидався на велетенську головку цукру або летючу піраміду. З середини цього велета, що сів навпроти Трурлевих вікон, довгою вервечкою сховався по широкому помосту караван нав'ючених мішками мальблюдів, а повбирані в бурнуси й пофарбовані в чорне роботи склали паки перед ґанком так швидко, що за кілька хвилин Трурль, який не міг утямити, що все це має означати, опинився ніби в напівкруглому окопі, за стіною пузатих, натоптаних клумаків, кількість яких невпинно зростала. Залишився тільки вузький прохід, по якому йшов велетенський електрикар із зореподібними очима, із хвацько закрученими вгору радіолокаційними антенами, у низькому коштовному каміні плащі. Цей електрикар, закинувши плащ за спину, підняв броньованого капелюха й гучним, хоч і м'яким, мов оксамит, голосом запитав:

— Я маю честь говорити з високородним конструктором вельмишановним паном Трурлем?

— Так, це я... прошу заходьте, даруйте, що не прибрано... я не знав... тобто — спав... — белькотів украй збентежений Трурль, запинаючи на собі одяг, бо зауважив, що на ньому тільки нічна сорочка, і то така, що давно вже скучила за ночами.

Проте елегантний електрикар, здавалося, не помічав вад Трурлевого туалету. Він іще раз підняв свого капелюха, що дзеленькнув гойднувшись над його склепінчастою головою, і граційно вступив до помешкання.

Трурль попросив зачекати хвилиночку, сяк-так одягся і, перескакуючи через дві сходинки, за мить уже повернувся з антресолей. Надворі тим часом розвиднілось, а незабаром визирнуло сонце, осяявши білі тюрбани по чорних роботах, які, сумно й тужливо виводячи давню невільницьку пісню "Де ж ти бував..." і т. д., — в чотири ряди оточили господу й корабель-піраміду. Трурль зауважив це, визирнувши у вікно, коли сів навпроти гостя, що глянув на нього діамантово-осяйно, а тоді озвався такими словами:

— Планета, з якої я прибув, вельмишановний конструкторе, переживає сьогодні розквіт середньовіччя. Отже, прошу Вашу милість вибачити мені, що я своїм невчасним приземленням збентежив вас, ласкаво прошу зрозуміти: на борту корабля ми ніяк не могли передбачити, що той пункт планети Вашої милості, де стоїть оця чесна садиба, тримає іще у своїй владі ніч і не дає доступу сонячному промінню.

Тут він відкашлявся, ніби хтось ненароком на гусях бренькнув, і провадив далі:

— Мене послав спеціально до Вашої милості мій пан і володар Його Королівська Величність Протрудин Астерійський, удільний володар об'єднаних планет Йоніту та Еприту, спадковий монарх Анервії, цар Моноції, Біпроксії і Трифіліди, великий князь Барномальвірський, Еборцидський, Кляпунжанський і Траганторонський, граф Евскальпії, Трансфіорії і Фортрансміни, кавалер Шури й Бури, барон Гризивепшицький, Трастовсякормондський і Вимитодотлавський, так само як і самодержавний володар Талії, Металії, Деталії і Такдалії. Посилає для того, щоб я від його милостивого імені попросив Вашу вельможність прибути до нашої країни, як палко очікуваного королевичового зцілителя, що один у всьому світі може визволити нас від жалоби-невподоби, викликаного нещасливою закоханістю його королівської високості наступника трону Пантарктика.

— Але ж я не... — почав був Трурль, проте вельможа, промовистим жестом показавши, що він ще не скінчив, повів далі тим самим голосом, у якому бриніла сталь.

— За те, що ви прихильно поставитеся до наших благань, прибудете до нас і допоможете позбутися національного лиха, яке завдає шкоди державним інтересам, Королівська Величність Протрудин обіцяє, запевняє і моїми вустами присягається в тому, що обдарує Вашу Конструктивність такою ласкою, якою, Ваша Достойність, будете ситі до кінця днів своїх. А зокрема наперед, чи, як у вас кажуть, авансом надає вам титул, — тут магнат устав, добув з піхов шпагу й далі вже говорив, за

кожним словом ударяючи нею Трурля, що в того аж плечі двигтіли, — Титулярного й Удільного Князя Мурвідраупії, Відвороти, Огидори й Вассоли, спадкового графа Трунду й Морігунду, восьмиберлового електора Бразелупи, Кондолонди й Траталаксії, а також маркіза Гунду й Лунду, надзвичайного губернатора Флуксії та Пруксії, а також капітулярного генерала ордену Бездицьких мендитів і Великого Роздавача Милостині князівств Питу, Миту й Тамтадриту разом із надзвичайним правом на салют із двадцяти однієї гармати під час ранкового пробудження й відходу до сну, пообідньою фанфарою, Важким Мікромініатюрним Хрестом, а також багаторядовою перпетуацією з чорного дерева, багатобічною — зі сланцю й багаторазовою — із золота. На доказ своєї прихильності мій король і володар посилає тобі оцей дріб'язок, яким я дозволив собі оточити твою господу.

Справді, мішки вже затулили денне світло, яке ледь пробивалося в кімнату. Вельможа скінчив говорити, але промовисто піднятої руки не опускав, певне, забувши про неї, аж нарешті Трурль промовив:

— Я дуже вдячний Його Королівській Величності Протрудинові, але кохання, знаєте, не мій фах. Зрештою... — додав він, спонукуваний поглядом вельможі, що тиснув на нього, як діамантова брила, — може, зволите розповісти, в чім річ...

Вельможа кивнув.

— Річ проста, добродію! Наступник трону закохався в Амарандину Церибернянську, єдину дочку володаря Араубрарії — сусідньої держави. Але наші країни роз'єднує дуже давня ворожнеча, і коли наш Милостивий володар після безнастанних благань королевича попросив у короля руки Амарандини, відповідь була категорично негативна. Відтоді минув рік і шість днів, а королевич-наступник в'яне на очах, і ніяк не можна зробити так, щоб він отямився. Нема надії ні на кого, крім як на Вашу Ясність пресвітлу! — І гордий вельможа схилився, а Трурль кашлянув і, побачивши під вікнами шеренги вояків, заникуючись, промовив:

— Не уявляю собі, чим би я міг... та... коли вже король бажає... ну, тоді... я, зрозуміло...

— Отож-то! — радісно вигукнув вельможа і плеснув у долоні, аж забряжчало. Вмить дванадцятро чорних, як ніч, кірасирів, гуркочучи панцерами, ввалилися до кімнати і, підхопивши Трурля, понесли його на корабель, що вистрелив двадцять один раз, підняв трапи і з розмаяним прапором величаво злетів у небесну височінь.

Під час подорожі вельможа, що, як виявилось, був Великим Коронним Підбляшим, розказав Трурлеві багато подробиць про романтичну й водночас драматичну історію кохання королевича. Отож одразу тільки-но прибув і проїхав по столиці, де йому було влаштовано урочисту зустріч з натовпами і прапорами, конструктор узявся до діла. Місцем роботи він обрав собі розкішний королівський парк. Храм Думання, що стояв у тому парку, він за три тижні перетворив на дивовижну конструкцію з металу, кабелів і спалахуючих екранів. Це був, як він пояснив королеві, жонотрон — прилад, що застосовується і як тренажер, і як тотальний еротор із зворотним керуванням. Той, хто потрапляв до осердя апаратури, міг умить спізнати всі чари, принаду, вроду, нашіптування, поцілунки та пестощі чарівної статі усього Космосу. Жонотрон, що в нього Трурль переробив Храм Думання, мав вихідну потужність сорок мегаморів, причому ефективна продуктивність, що виявлялась у палких любовощах, досягала дев'яноста шести відсотків, а випромінювання жаги, вимірюваної, як звичайно, кіломилями, налічувало їх шість на один поцілунок далекого керування. Жонотрон був оснащений також зворотним поглиначем любовного шалу, каскадним стискообіймальним підсилювачем та автоматом "першого погляду", оскільки Трурль пристав на думку доктора Афродонта, що створив теорію поля несподіваного закохування.

Ця досконала конструкція мала ще й різні допоміжні пристрої, а саме: швидкісну фліртівницю, редуктор залицянь, а також комплект пестівників і пестівниць. А зовні, в особливій скляній будці, виднілися величезні годинникові циферблати, які давали можливість докладно

спостерігати за перебігом процесу лікування закоханих. Статистичні дані свідчили, що жонотрон давав тривалі позитивні наслідки в дев'яносто восьми випадках любовної суперфіксації із ста. Отже, шанси на врятування королевича були величезні.

Сорок шанованих перів королівства протягом чотирьох годин поволі, але настійливо, вели й підштовхували королевича через парк до Храму Думання, поєднуючи рішучість дій з повагою до особи, бо королевич зовсім не хотів визволятися від мук кохання й щосили хвицався ногами та буцав своїх вірних підданих головою. Коли ж за допомогою численних пухових подушок королевича нарешті запхнули до середини й закрили за ним люки, Трурль, хвилюючись, увімкнув автомат, який почав незворушно відраховувати: "двадцять, дев'ятнадцять, вісімнадцять, сімнадцять... десять..." — аж поки виголосив рівним голосом: "Нуль! Старт!" — і ввімкнуті на всю мегаморну потужність синхроеротори накинулись на жертву так фатально спрямованих почуттів" Майже годину придивлявся Трурль до стрілок приладів, що тремтіли під найвищою еротичною напругою, але, на жаль, не показували істотних змін. В нього виник сумнів щодо дієвості лікування, але тепер уже нічого не можна було вдіяти — доводилося склавши руки терпляче дожидати кінця. Трурль тільки стежив, щоб гагацілунки падали під належним кутом і без надмірного розпорошення та щоб фліртівниця та обіймальні пестівники мали належні оберти, а разом і за тим, щоб густота силових ліній поля була в межах норми, бо ж ішлося не про те, щоб пацієнт "перезакохався" — змінивши об'єкт почуттів з Амарандини на машину, а щоб він зовсім розлюбив. Нарешті в урочистому мовчанні відчинили люк. Розгвинчено було великі болти, що герметично його затискували, і з напівтемної кабіни в хмарі найсолодших пахощів випав безживний королевич, разом із ним зім'яті троянди, що обсипалися від страхітливої концентрації жаги. Підбігли вірні слуги і, піднімаючи його безвладне тіло, почули, як самими блідими вустами королевич вимовив одне-однісіньке слово: "Амарандина". Трурль стримав прокльон, що мало не злетів з його вуст, бо зрозумів, що нічого не вийшло, оскільки божевільне почуття королевича виявилось дужчим над усі разом узяті гігамори та мегапестівники жонотрону. Та й вимірювач кохання, прикладений до

чола непристому королевичу, показав одразу сто і сім градусів, а потім скло тріснуло і, неспокійно тремтячи, немовби і її охопив жар розгарячених почуттів, вилилася ртуть. Перша спроба не вдалася.

Похмурий, як ніч, повернувся Трурль до своїх апартаментів. Коли б хтось стежив за ним, то побачив би, як він, у пошуках засобів порятунку, снує від стіни до стіни.

Тим часом з парку долинув якийсь гамір. Це каменярі, що лагодили мур, повлазили з цікавості до жонотрону і хтозна-як запустили його. Довелося викликати пожежну охорону, бо вони вискакували з камери, аж димлячи від почуттів.

Тоді Трурль застосував інший агрегат, що складався з деліризатора й тривіальниці. Але одразу скажемо, що й та друга спроба теж зірвалася. Королевич не розлюбив Амарандини, навпаки, почуття його стало іще сильніше. Трурль знову ходив хтозна-скільки кілометрів, снуючи по своїй кімнаті, до пізньої ночі читав фахові підручники, аж поки пожбував їх у стіну, а наступного дня попросив Коронного Підбляшого влаштувати йому аудієнцію в короля. Допущений до Його Величності, Трурль почав:

— Ваша Королівська Величність, Милостивий Пане! Застосовані мною відкохувальні системи найпотужніші з можливих. Живим син Вашої Величності не дасться відкохатися, — це та істина, яку я мушу визнати.

Король, приголомшений цією звісткою, мовчав, а Трурль провадив далі:

— Звісно, я міг би ввести його в оману, зсинтезувавши Амарандину за доступними мені параметрами, та рано чи пізно королевич викриє підступ, коли довідається про долю справжньої цїсарівни. Отож лишається один вихід: королевич має одружитися з цїсарівною!

— Ба, чужинцю! В тім-то й річ, що цісар ніколи не віддасть її моєму синові!

— А якби він був переможений? Якби змушений був провадити переговори й, переможений, просити твоєї ласки?

— Ну, в такому разі — запевне, але хіба ти хочеш, щоб я кинув дві величезні держави у криваву війну з непевним кінцем тільки заради того, щоб домогтися для свого сина руки цісареві доньки? Цього не буде!

— Я й не чекав іншої відповіді від Вашої Королівської Величності! — спокійно сказав Трурль. — Але ж війни бувають різні, та, яку я замислив, зовсім безкровна. Ми не будемо збройно нападати на цісареву державу. Жодного підданого не позбавимо життя, а якраз навпаки!

— Що це має означати? Що ти кажеш? — вигукнув здивований король.

В міру того, як Трурль нашіптував королеві у вухо свої хитрі вигадки, похмуре досі монархове обличчя поступово яснішало, і він нарешті вигукнув:

— Роби, що задумав, мій дорогий чужинцю, і хай тобі допоможе небо!

Другого ж дня королівські кузні й майстерні взялися виготовляти за Трурлевим кресленням надпотужні металеві установки зовсім невідомого призначення. Їх встановили на планеті, накривши маскувальними сітками, так що ніхто ні про що й не здогадувався. Водночас Трурль день і ніч сидів у королівській лабораторії кібергенетики, пильнуючи біля таємних казанів, у яких булькотіло загадкове вариво, і коли б якийсь шпигун спробував за ним стежити, то нічого б не довідався, хіба вряди-годи почув би, що в замкнених на чотири замки лабораторних залах чути квиління та побачив, як докторанти й асистенти гарячково бігають з паками пелюшок на руках.

Бомбардування почалося рівно через тиждень, опівночі. Вирихтувані старими гармашами жерла вишикувалися в ряд, націлились на цесареву державу — і вибухли не смерто-, а життєносним вибухом. Трурль стріляв... немовлятами; його дітometri засипали цесарство незліченними міріадами крикливих карапузів, які, швидко підростаючи, чіплялися і до кінних, і до піших. Було їх стільки, що від попискування "мам!" і "ням-ням", а також "пі-пі" і "а-а" двигтіло повітря й лопалися барабанні перетинки. Цей дитячий потоп був такий, що державна економіка опинилася під загрозою і перед усіма постав привид катастрофи, а з неба все падали й падали вгодовані й веселенькі малюки. Коли всі вони разом стріпували пелюшками, день ставав ніччю. Цесар змушений був просити ласки в Протрудина, і той обіцяв припинити бомбардування за тієї умови, що його син візьме за жінку цесарівну Амарандину, на що цесар хутенько погодився. Тоді одразу ж позаклепували дітometri, для більшої певності Трурль розібрав свій жонотрон власноручно і у вбранні, що аж сяяло діамантами, з маршальським берлом у руці був за старшого боярина на бучному весіллі. Потім він навантажив на ракету подарунки, дипломи й грамоти, а також відзнаки, даровані йому королем та цесарем, і, натішений славою, повернувся додому.

Подорож п'ята,

АБО ЖАРТИ КОРОЛЯ БЕЛЕРІОНА

Цимберський король Балеріон дошкуляв своїм підданим не жорстокістю, а любов'ю до розваг. Знову ж таки — ані бенкетів він не справляв, ані полюбляв нічних оргій; серцеві короля милі були зовсім невинні розваги: то у дзвіночки й молоточки погратись, а то — в еники-беники, то в стукалку від ночі до ранку, а то ще в дерев'яного пиріжка. Та найбільше любив король гратись у піжмурки. Як тільки треба було ухвалити якусь важливу постанову, підписати декрет державного значення, прийняти чужоземних послів чи дати аудієнцію якомусь маршалові — король ховався і, страхаючи найсуворішим покаранням, наказував, щоб його шукали. Коронна рада бігала тоді по всьому палацу, заглядала в замкові рови та вежі, обстукувала всі стіни, перекидала на

всі боки трон, і ці пошуки тривали іноді довго, бо король щоразу вигадував нові схованки й криївки. Раз не дійшло до оголошення дуже важливої війни тільки через те, що, обвішаний скельцями і люстерками, король простовбичив три дні у тронній залі, вдаючи з себе жирандоль, і нишком посміювався, спостерігаючи розпачливу біганину придворних. Той, хто знаходив короля, — одразу ж одержував титул Великого Королівського Знахідника. І було вже їх при дворі сімсот тридцять шість. Хто прагнув доскочити королевої ласки, мусив неодмінно здивувати монарха якоюсь новою, ще не відомою йому грою. Це було не легко, оскільки Балеріон був щодо цього справжній ерудит; він знав старовинні забавки, такі, приміром, як чіт і лишка, і найновіші — із зворотним керуванням, такі, як кібергай. Час від часу він казав, що все на світі — це гра або забавка, так само і його королювання й увесь світ.

Ці легковажні й нерозсудливі слова обурювали сивочолих членів коронної ради, а надто її старійшину вельможного Папагайстера, який походив з високого роду славних матриціїв і якому було кривдно, що для короля немає нічого святого й що він навіть свій високий сан зважається брати на кпини.

Зате всіх поймав жах, коли король з несподіваної примхи оголошував вікторини. Він здавна кохався в них і ще великого канцлера під час коронації приголомшив запитанням, чи, на його думку, різняться між собою гонитва й молитва, а якщо різняться, то чим?

Король швидко зорієнтувався, що придворні, яким він загадує загадки, не дуже сушать собі голови, щоб їх розгадати. Відповідали вони без ладу й складу, лучали в корову, а попадали у ворону, і це страшенно його дратувало. Діло пішло на краще аж тоді, коли він став призначати на придворні посади залежно від наслідків вікторини. Почалися підвищення й зміщення в посадах, і весь двір хоч-не-хоч мав брати участь у вигадуваних монархом ігрищах. На жаль, дехто з вельмож ошукував короля, який хоч і був від природи щирий, але не терпів, коли його вводили в оману. Великого коронного гетьмана було приречено на вигнання, бо він користувався на аудієнціях шпаргалкою, схованою під

панцером. Ніхто б цього, певне, й не помітив, якби не його ворог, генерал, що таємно доніс про це королеві. Голова тронної ради Папагастер так само розпрощався зі своєю посадою, бо не знав, яке місце в світі найтемніше. Поступово до складу тронної ради ввійшли найкмітливіші в усій державі розв'язувачі кросвордів та ребусів, а міністри й кроку не ступали без енциклопедії. Зрештою придворні дійшли такої майстерності, що влучно відповідали ще до того, як король закінчував говорити. Нічого дивного в тому не було, бо всі вони, як і король, були передплатниками й уважними читачами "Урядового вісника", в якому замість нудних розпоряджень та адміністративних декретів, як правило, друкувалися шаради й колективні ігри.

Минали роки, і королеві що далі, то менше хотілося думати, отож і повернувся він до своєї першої і найулюбленішої гри — в піжмурки. А якось, розпалившись, король установив надзвичайну нагороду для того, хто підкаже йому найкращу в світі схованку. Нагородою мала бути безцінна коштовність, діамант з корони роду Кімберитів, з якого походив і сам Балеріон. Того дива-дивного ніхто зроду не бачив, бо зберігалось воно в королівській скарбниці за сімома величезними замками.

Треба ж було такому статися, щоб Трурль і Кляпавцій, які саме перебували в одній зі своїх чергових подорожей, саме в той час прибули до Цимберії. Чутка про королівську загаданку саме поширилась по всій країні. Тож невдовзі дісталася й до обох конструкторів. Вони почули її від мешканців заїзду, де ночували.

Назавтра друзі поспішили до палацу доповісти, що знають найпотаємнішу схованку, з якою жодна не зрівняється. Охочих до нагороди понасходилося так багато, що через них не можна було протовпитись до замку. Конструкторам це не сподобалось, і вони знову повернулися до заїзду, щоб спробувати щастя наступного дня. Але щастю треба хоч трошки допомагати — мудрі конструктори пам'ятали про це, тож Трурль кожному вартовому, що намагався їх затримати, а потім і придворним, що чинили їм перешкоди, мовчки тицяв у руку важкеньку монету. А коли той, замість пропустити, обурювався, Трурль

одразу ж тицяв ще одну, грубшу, важчу. Тож не минуло й п'яти хвилин, як вони опинилися в тронному залі перед лицем його величності. Дуже зрадів король, почувши, що такі знамениті мудреці спеціально прибули до його країни, щоб подарувати йому секрет найпотаємнішої схованки. Вони не зразу змогли втовкмачити Балеріонові в чому суть, але врешті він, завдяки своєму змалку натренованому розв'язуванням ребусів розумові, збагнув, про що йдеться, і запалав ентузіазмом. Король зійшов з трону і, запевняючи конструкторів у своїй ласці й прихильності, заявив, що вони неодмінно дістануть нагороду за умови, коли він зараз же випробує той їхній секретний рецепт. Кляпавцій, щоправда, не погоджувався відкривати секрет, буркочучи собі під ніс, що перше слід було б скласти відповідну угоду, на пергаменті з печаткою та шовковими китицями. Але король так наполягав, так благав їх, так їх просив і, присягаючись усім для нього найдорожчим, запевняв у непохитності свого слова, що конструктори погодилися. Все потрібне для здійснення свого винаходу Трурль приніс із собою в маленькій скриньці, яку одразу ж і показав монархові. Цей винахід, власне, не мав нічого спільного з грою в піжмурки, однак у цьому випадку ним можна було скористатися. Це був кишеньковий переносний двобічний обмінник особистостями, зрозуміло, із зворотним керуванням. За його допомогою будь-які дві особи могли помінятися особистостями, що відбувалося зовсім просто й дуже швидко. На голову надівався схожий на коров'ячі роги апарат. Цими рогами треба було доторкнутися до лоба особи, з якою бажано здійснити обмін, і легенько натиснути. Тоді вмикач давав рух приладові, що виробляв дві зустрічні серії блискавичних імпульсів. Через один ріг власна особистість плинула до чужої, а через другий ріг чужа — до власної. В такий спосіб відбувалося цілковите розвантаження пам'яті й одночасне завантаження виниклої порожнечі іншою пам'яттю, тією, що належить другій особі. Для наочності Трурль наклав апарат собі на голову і, наблизивши чоло короля до рогів, пояснював йому, як користуватись апаратом. Але тут запальний монарх буцнув лобом роги так сильно, що механізм увімкнувся — і сталася блискавична пересадка індивідуальностей. Це відбулося так швидко й непомітно, що Трурль, який досі ніколи ще не експериментував на собі, навіть не зауважив, що сталося. Кляпавцій, що стояв поруч, так само нічого не помітив, його

тільки здивувало, чого це Трурль раптом припинив пояснення, а його думку підхопив, вживаючи такі слова, як "потенціали нелінійного субмнемонічного переходу" і "адіабатичне переливання особи зворотним каналом", сам Балеріон. Монарх і далі пискляво виголошував лекцію, тож тільки через деякий час Кляпавцій зрозумів, що сталося щось лихе. Однак Балеріон, що був уже в Трурлевому організмі, не слухав ученого викладу, а, легенько ворущаючи руками й ногами, здавалося, все зручніше влаштовувався в новому для себе тілі, зацікавлено оглядаючи його. Нараз і Трурль, одягнений у довгу королівську мантию, розмахуючи руками при з'ясуванні антиентропійних критичних переходів, відчув, ніби йому щось заважає, глянув на власну руку й остовпів: вона тримала берло. Він хотів щось сказати, та король радісно засміявся і швидко вибіг із тронної зали. Трурль метнувся за ним, але ноги його заплутались у монаршому пурпурі, й він на весь зріст простягся на паркеті. На галас позбігалися придворні. Вони накинулися були спершу на Кляпавцію, гадаючи, що то він заподіяв щось Його Величності. Доки вінценосний Трурль підводився, доки пояснював, що йому ніхто нічого не заподіяв, за Балеріоном, який гасав у Трурлевому тілі, й сліду не лишилось. Марно поривався Трурль у королівських шатах бігти за ним, — придворні не допустили цього, а оскільки король пручався, кричав, що він ніякий не король, що сталося перевтілення, — вирішили, що не інакше, як від надмірного захоплення головоломками у володаря поплуталося все в голові, й шанобливо, але й водночас рішуче ввіпхнули його до спальні, а тоді послали по лікарів, хоч монарх верещав і як тільки міг опирався. А Кляпавція двоє вартових виштовхали на вулицю. Вертаючись додому, він занепокоєно думав про ускладнення, які можуть виникнути з усієї цієї пригоди.

"Певна річ, — думав він, — якби це я опинився на місці Трурля, то із властивою мені розсудливістю я одразу ж дав би всьому лад. Замість бешкетувати й розпатякувати про перевтілення, що скидається на психічне захворювання, я, скориставшись новим королівським тілом, наказав би влаштувати облаву на псевдо-Трурля, тобто на Балеріона, який гасає тепер десь по місту, й заодно звелів би другому конструкторові залишатися під моїм королівським боком у ролі таємного

радника. А цей бовдур заплішений, — так мимоволі він назвав подумки Трурля-короля, — розпустив свої нерви. Нічого не вдієш, треба пустити в дію весь свій стратегічний хист, інакше добром усе це не скінчиться..." Кляпавцій почав пригадувати все, що знав про замінник особистостей, а знав він чимало. Найважливішою і водночас найстрашнішою здавалася йому та небезпека, про яку легковажний Балеріон, зловживаючи Трурлевим тілом, навіть уявлення не мав. Бо якби він десь упав і вперся рогами в якусь матеріальну, але неживу річ, його особистість негайно б перейшла у ту річ. А що мертві предмети не мають особистості й тому нічого зі свого боку не можуть запропонувати для обміну, Трурлеве тіло впало б мертвим, а королівський дух, заляклий у камені, у стовпі ліхтаря чи навіть і в старому черевикові, до кінця світу залишився б у тому втіленні. Стурбований цим Кляпавцій прискорив ходу й уже неподалік від заїзду, де міщани жваво обговорювали події, дізнався, як його колега, мов навіжений, вискочив з королівського палацу, наче за ним чорти гнались, і, збігаючи довгими крутими сходами до порту, впав і зламав ногу. Це його страшенно розлютило; лежачи, він почав кричати, нібито він — король Балеріон у власній особі, тому вимагає придворних лікарів, паланкін з пуховою периною й освіжаючих пахощів. А коли присутні сміялися з тих теревенів, він повзав по бруківці, лаявся на всі заставки і дер на собі одержу, поки якийсь жалісливий перехожий не нахилився над ним, щоб його підняти. Тоді потерпілий зірвав з голови шапку, з-під якої, як присягались очевидці, визирнули чортячі роги. Цими рогами він буцнув у лоба доброго самаритянина, зразу ж упав на землю, мов неживий, якимось дивно знерухомівши, і тільки тихенько стогнав, а той, кого він ударив рогами, вмить змінився, "наче сам сатана вселився в нього", і, танцюючи, підскакуючи, розштовхуючи всіх, хто стояв у нього на дорозі, чимдуж помчав сходами до порту.

Кляпавцію аж недобре зробилося, коли він почув про це, бо зрозумів, що Балеріон, скалічивши тіло Трурля, яке так недовго йому служило, хитро перейшов у тіло якогось незнайомого. "Ну, тепер почнеться! — з жахом подумав Кляпавцій. — Як же тепер знайти Балеріона, що сховався у новому й незнайомому тілі? Де його в тому втіленні шукати?" Конструктор намагався обережно випитати від міщан, що то був за

перехожий, який так уважно поставився до скаліченого псевдо-Трурля, а також, що сталося з рогами. Але ніхто не знав, що то за один, той милосердний, бачили тільки, що вдягнений був як чужинець і як моряк, видно, прибув кораблем з далеких країв. Про роги ніхто нічого не знав, і тільки якийсь безпритульний жебрак (його не змащені мастилом ноги швидко проіржавіли, і він пересувався тепер на коліщатках, отож і краще за інших бачив, що робиться низько біля землі) сказав Кляпавцієві, ніби той благородний моряк зірвав роги з голови лежачого так швидко, що ніхто цього й не помітив. Отже, виходило, що замітник знову був у Балеріона в руках і низка карколомних перевтілень може тривати далі. Проте звістка, що він перевтілювався тепер в якогось моряка, не на жарт налякала Кляпавція. "Отакої! — подумав він. — Моряк може негайно відплисти зі своїм кораблем. Якщо він своєчасно не з'явиться на корабель (а він напевно не з'явиться, бо не знає, з якого він корабля!), капітан звернеться до портової охорони, а та заарештує його як дезертира, і таким чином король Балеріон опиниться у в'язниці. А якщо в розпачі хоч раз стукнеться об стіну рогами, тобто апаратом, — біда, сто разів біда!" Хоча й шансів знайти перевтіленого в моряка Балеріона в нього майже не було, проте Кляпавцій ту ж мить рушив до порту. Йому пощастило, бо ще здалеку він побачив чимале збіговисько. Чуючи носом смалене, конструктор замішався в натовп і з підслуханих розмов зрозумів, що сталося щось дуже схоже на те, чого він боявся: якихось кілька хвилин тому один шановний арматор, власник цілої торговельної флотилії, побачив свого моряка, якого він досі вважав винятково дисциплінованим. А тепер той моряк сипав прокльонами на перехожих, а тим, котрі зупиняли його й радили йти своєю дорогою і не потрапляти на очі поліції, зухвало відповідав, що він сам може бути ким захоче, хоч би навіть і всією поліцією відразу. Засмучений цією картиною, арматор обізвався до моряка, який, не довго думаючи, підняв із землі грубу палицю і зламав її на ньому. Тоді з волі лихого випадку з'явився наряд поліції, очолюваний самим комендантом дільниці, який патрулював порт — традиційне місце частих бійок. А що моряк і далі виявляв свій норов, комендант звелів ув'язнити його. Під час арешту моряк, мов навіжений, кинувся на самого коменданта й буцнув його головою, з якої стирчало щось схоже на роги. І ту ж мить моряка неначе підмінили — він почав

горлати, нібито він поліцай, і то не звичайний, а начальник портової охорони, а комендант, слухаючи ці нісенітниці, замість розсердитися, хтозна-чого розсміявся, немовби був надзвичайно вдоволений, і наказав своїм підвладним, щоб вони, не шкодуючи ні рук, ні кийків, чимшвидше відвели бешкетника до холодної.

Отак протягом неповної години Балеріон змінив свою тілесну резиденцію уже втретє й перебував тепер у тілі коменданта поліції, а той, бідолаха, нічим не завинивши, сидів у підземеллі в'язниці. Кляпавцій тільки зітхнув і подався просто до поліційної ділянки, що містилась у кам'яному будинку на березі моря. Ніким не затримуваний, він увійшов до будинку й почав зазирати по черзі до порожніх кімнат, аж поки опинився віч-на-віч з озброєним до зубів велетнем у тіснуватій уніформі, який, суворо глянувши на нього, зробив такий рух, ніби хотів викинути його за двері. Наступної миті здоровань, якого Кляпавцій бачив уперше в житті, раптом підморгнув йому, і його не звичне до сміху обличчя дивно змінилося. Голос у нього був — як і годиться поліцаєві — грубий, але сміх та підморгування нагадували Кляпавцієві короля Балеріона, бо саме він і був перед ним: це він підвівся з-за столу, щоправда, в чужій подобі.

— Я зразу впізнав тебе, — сказав Балеріон-поліцай, — це ти був у палаці зі своїм колегою, який дав мені апарат, адже так? Що, гарна в мене схованка? Га? Навіть якби вся тронна рада поставала на голови, то й тоді б не вгадала, куди я заховався! Це чудово — бути таким дебелим поліцаєм! Глянь!

Кажучи так, він так грюкнув величезним, як і належить поліцаєві, лаписьком по письмовому столу, що аж стільниця тріснула й у руці щось хруснуло. Балеріон трошки скривився, але, потираючи руку, додав:

— Ой, у мене щось поламалось, але дарма — як схочу, то пересяду в когось іншого. Може, в тебе, га?

Кляпавцій мимохіть позадкував до дверей, але поліцей заступив йому дорогу своєю здоровезною постаттю і провадив далі:

— Власне кажучи, я, любий мій, не бажаю тобі зла, але ти можеш наробити мені клопоту, бо знаєш мій секрет. Тому я гадаю, що для мене краще, коли посаджу тебе в холодну. Еге ж, так буде найкраще! — Тут він бридко зареготав. — Отож, коли я залишу поліцію, ніхто вже не знатиме — навіть ти, — в кому я сховався, ги-ги!

— Але ж Ваша Королівська Величність! — сказав Кляпавцій з притиском, хоча й стишивши голос. — Ви ризикуєте життям, бо не знаєте численних таємниць апарата. Ви можете загинути, можете увійти в тіло смертельно хворого або злочинця...

— Е, — сказав король, — я не боюсь. Я, голубчику, поклявся собі пам'ятати лише про одне: після кожного перевтілення я маю забрати роги! — І він простягнув руку до стола й показав апарат, що лежав у шухляді. — Я завжди повинен його хапнути, зірвати з голови з того, ким я був, і забрати з собою, тоді мені ніщо не страшно!

Кляпавцій пробував переконати короля не вдаватися до дальших тілесних змін, але марно, бо король тільки кепкував з його слів і нарешті весело сказав:

— Про те, щоб повернутися до палацу, не може бути й мови! Зрештою, коли хочеш знати, мені вже бачаться довгі мандри по тілах моїх підданих, і це імponує моїй демократичній владі. Потім, під кінець, тобто на десерт, я перевтілюсь у якусь чарівну дівчину. Це повинно бути дуже повчальним, ги-ги!

Так кажучи, поліцей величезним лаписьком шарпнув двері й гарикнув на своїх підлеглих.

Кляпавцій розумів, що коли він зараз же не вдасться до якогось рішучого заходу, то потрапить до льоху. Не роздумуючи, він схопив з письмового столу каламар, хлюпнув чорнилом королеві в обличчя, а сам, скориставшись з хвилини, коли його переслідувач нічого не бачив, вискочив через вікно на вулицю. На щастя, поблизу не було жодного перехожого. Тож йому вдалося добігти до гомінкої площі й загубитися в натовпі, поки поліцаї обсмикували уніформи й, грізно клацаючи зброєю, повибігали на вулицю.

Кляпавцій далеко відійшов від порту, і його обсіли невеселі думки. "Найкраще було б, — думав він, — полишити нікчемного Балеріона його власній долі, а самому піти до лікарні, де тепер перебуває Трурлеве тіло з душею благородного моряка. І якби те тіло доставити у палац, мій приятель знову міг би стати самим собою як тілом, так і душею. Щоправда, тоді замість Балеріона з'явиться новий король з єством моряка, але хай йому біс, тому дотепникові!" План цей був не найгірший, але для його реалізації не вистачало хоча й невеликої, а проте дуже суттєвої речі, а саме — замінника з рогами, який усе ще лежав у шухляді письмового столу. Кляпавцій подумав був, чи не сконструювати йому ще один такий самий апарат, але бракувало і часу, і засобів, і інструментів. "Може, зробити так... — міркував він. — Піти до короля-Трурля (він, певне, вже очунав і знає, як поводитись) і сказати йому, щоб звелів оточити військом будинок портової поліції. В такий спосіб до наших рук потрапить апарат — і Трурль зможе обернутись на самого себе".

Та Кляпавція, коли він прийшов до палацу, навіть всередину не впустили. Придворна сторожа сказала, що король міцно спить, бо лікарі застосували електричні засоби, які вгамовували біль і зміцнювали організм, і що сон його триватиме щонайменше сорок вісім годин.

"Цього ще тільки не вистачало! — з розпачем подумав Кляпавцій і попрямував до лікарні, де перебувало Трурлеве тіло, бо боявся, щоб, передчасно виписане, воно не загубилося в лабіринтах великого міста. В лікарні він відрекомендувався родичем потерпілого (прізвище якого він вичитав з історії хвороби). Конструктор довідався, що моряк не в такому

вже тяжкому стані, що ногу не зламано, а лише вивихнуто, але ще кілька днів хворий не зможе вставати з ліжка. Кляпавцій не наполягав на побаченні з хворим, бо тоді виявилось б, що він не знайомий з потерпілим. Заспокоєний принаймні тим, що Трурлеве тіло не зникне раптово, Кляпавцій пішов з лікарні й, поринувши в глибокі роздуми, довго блукав вулицями. І навіть не помітив, як знову опинився поблизу порту, де аж кишіло поліцією, що уважно заглядала кожному перехожому в обличчя, порівнюючи його риси з тим описом, що був зафіксований у службових нотатниках. Кляпавцій зрозумів, що це справа Балеріона, що той шукає його, щоб кинути до в'язниці. І справді, до нього вже прямував найближчий патруль; втекти ніяк не можна було, бо з-за рогу вийшло ще двоє поліцаїв. Тоді він спокійнісінько сам віддався в руки поліції, вимагаючи, аби його відвели до начальника, бо він повинен якнайшвидше дати свідчення щодо одного жахливого злочину. Поліцаї зразу схопили Кляпавцію, наділи на нього наручники, але, на щастя, тільки на одну руку, праву, примкнувши її до лівої руки поліцая. В комендатурі поліцейний начальник Балеріон привітав закутого Кляпавцію зловтішним кліпанням оченят і радісним гигиканням. А Кляпавцій, змінивши голос, закричав з порога:

— Велика пане! Ваша панська поліційність! Моя була схоплена, що Кляпавцій, але ні, моя не знає жодна Кляпавцій! А може, ота такий злий, що буцнув-гуцнув моя рогами на вулиця і моя-твоя диво статися, наша-ваша, і моя втратити тіло й дух від мене бути в тілі від не моя, моя не знати як, але той рогач утікати швидко-швидко, Ваша Велика Поліційність! Рятуйте!

З тими словами хитрий Кляпавцій бухнувся на коліна, брязкаючи наручниками і весь час швидко без упину говорячи тією каліченою мовою. А Балеріон, остовпівши, стояв у еполетах за письмовим столом, кліпав очима і, слухаючи все те, придивлявся до Кляпавції і вже майже йому повірив. А той, поки вели його в комендатуру, вільними пальцями лівої руки надавив собі на лобі два знаки, подібні до тих, які залишають роги апарата. Балеріон наказав зняти з Кляпавції наручники, виставив за двері всіх підлеглих і, коли вони залишились сам на сам, попросив його

докладно про все розповісти. Кляпавцій вигадав цілу історію: він, мовляв, багатий чужинець, щойно вранці прибув у порт і привіз на своєму кораблі двісті скринь найчудовіших головоломок світу та тридцять чарівних автоматичних красунь для великого короля Балеріона як дарунок імператора Сурмолюда, котрий в такий спосіб хотів виявити свою повагу Цимберській династії. Коли ж він зійшов з корабля, щоб після довгої подорожі трохи розім'яти ноги, й спокійно прогулювався вздовж набережної, якийсь тип, що мав точнісінько таку подобу, — тут Кляпавцій показав на себе, — і видався йому дуже підозрілим, бо жадібно витріщився на його розкішне чужинське вбрання, раптом з усього розгону, мов навіжений, кинувся до нього, намагаючись прохромити його наскрізь. Проте, тільки зірвав у нього з голови шапку та боляче буцнув рогами. І тоді сталося незбагненне чудо обміну душ.

Треба визнати, що Кляпавцій вклав у цю розповідь багато запалу й натхнення, щоб вона здавалася якнайвірогіднішою. Він докладно розповідав про своє втрачене тіло, водночас наділяючи зневажливими епітетами своє нове, що його оце, внаслідок нещасливого випадку, дістав, і часом навіть бив себе по обличчю, плював собі то на живіт, то на ноги; детально описував привезені ним скарби, особливо автоматичних дівиць; говорив про свою сім'ю, що залишилася на батьківщині, про синів-машин і про свого електричного мопса; про свою дружину, одну з трьохсот, яка вміла варити таку юшку на соковитих іонах, якої не куштував, мабуть, і сам імператор Сурмолюд. Виказав також комендантові поліції найбільшу свою таємницю, а саме — про домовленість з капітаном корабля, що той віддасть усі скарби тому, хто, прийшовши на корабель, скаже пароль.

Балеріон-поліцай жадібно слухав ту безладну розповідь, бо все в ній здавалося йому логічним. Певне, Кляпавцій, щоб сховатися від поліції, перевтілювався в чужинця, а саме в цього тому, що він був розкішно вбраний, отже, напевне був багатий; завдяки такій пересадці Кляпавцій міг би здобути потрібні йому кошти. Видно було, що в Балеріоновій голові снують найрізноманітніші думки. Він за всяку ціну хотів вивідати у псевдочужоземця пароль, а той не дуже крився з тим і врешті шепнув

Балеріонові на вухо: "Нитерк". Знаменитий конструктор розумів, що йому пощастило заманути короля в пастку: Балеріон, який понад усе любив головоломки, нізащо не хотів, щоб їх подарували королеві, бо не він уже тепер був ним. Він повірив усьому, і навіть тому, що в Кляпавція був другий апарат, бо не мав підстав гадати, ніби могло бути інакше.

Тепер обидва сиділи мовчки й видно було, що в голові у Балеріона визріває якийсь план. Він почав лагідно й спокійно розпитувати "чужоземця", де стоїть його корабель, як туди потрапити тощо. Кляпавцій відповідав, розраховуючи на Балеріонову жадібність, і не помилився. Балеріон раптом устав, сказав, що йому треба перевірити правдивість його слів, і вийшов з кабінету, старанно замкнувши двері, до того ж, маючи вже певний досвід, поставив під вікном озброєного вартового. Кляпавцій знав, що ненажера нічого не знайде, бо ні скарбів, ні дівиць насправді не було. Але саме в цьому й полягав його план. Тільки-но за королем зачинилися двері, Кляпавцій метнувся до столу, витяг з шухляди апарат і хутко нацупив його собі на голову. А тоді вже спокійно став чекати на Балеріона. Невдовзі почулася його лунка хода і як він сипле крізь зуби прокльонами, тоді заскреготів у замку ключ, і комендант вбіг до кімнати, ще з порога горлаючи:

— Мерзотнику, де корабель, скарби, коштовні головоломки?

Більше він не встиг сказати ні слова, бо Кляпавцій, що сховався був за дверима, стрибнув на коменданта, як скажений цап, буцнув його в лоба, і не встиг іще Балеріон як слід розміститись у Кляпавцієвому тілі, як той гучним комендантським голосом гукнув варту й наказав закувати Балеріона в кайдани, кинути в підвал і добре його пильнувати! Напівпритомний з несподіванки, опинившись у чужому для нього тілі, Балеріон зрозумів, що його підступно ошукали. Йому стало ясно, що то був не чужоземець, а спритний Кляпавцій, і він почав страшенно лаятись, погрожуючи в безсилій люті, бо вже не мав безцінного апарата. Кляпавцій, щоправда, на якийсь час утратив своє добре знане йому тіло, проте заволодів заміником особистості, чого йому й було треба. Він

швиденько надів на себе парадну форму й пішов просто до королівського двору.

Король спав, але Кляпавцій, як комендант поліції, заявив, що йому конче потрібно хоча б на десять секунд побачитися з монархом, бо йдеться про справи державного значення, про державне "бути чи не бути" й таке інше, тож перелякані придворі й пустили його до Трурля, котрий міцно спав. Добре знаючи приятелеві особливості й звички, Кляпавцій полоскотавшому п'яту. Трурль підскочив і зразу ж прокинувся, бо над усе боявся лоскоту. Прочумавшись, він здивовано вирячився на незнайомого велетня в поліційній формі, а той, нахилившись, просунув голову під балдахін ліжка й прошепотів:

— Трурлю, це я, Кляпавцій, змушений був перебратись у поліцая, бо інакше б мене не пустили до тебе, та ще й з апаратом, який уже в моїх руках.

Трурль, почувши це від Кляпавція, страшенно зрадів, одразу ж устав з ліжка і повідомив, що почуває себе чудово. Його вбрали у пурпур, і він сів на троні з берлом, щоб видавати численні накази. Передусім звелів принести з лікарні його власне тіло з вивихнутою Балеріоном на портових сходах ногою, і коли це було зроблено, наказав придворним лікарям поставитись до потерпілого якомога уважніше. Після наради з комендантом поліції, тобто з Кляпавцієм, король вирішив спрямувати свої дії на відновлення стану загальної рівноваги та належного порядку.

Це було не легко, бо все страшенно попереплутувалось. Обидва конструктори не збиралися повертати всім душам їхні колишні тіла. Йшлося про те, щоб зробити найнеобхідніше, наприклад, щоб Трурль і тілом став Трурль, а Кляпавцій — Кляпавцієм. Передусім Трурль наказав привести з в'язниці перед свої очі Балеріона, закутого в тіло свого приятеля. Тут зробили першу пересадку, і Кляпавцій знову став собою, а король у тілі экс-начальника поліції наслухався багато неприємних для себе слів, після чого його було спроваджено до в'язниці, цього разу палацової, і офіційно визнано позбавленим королівської ласки через

нездатність складати ребуси. Назавтра Трурлеве тіло було таке здорове, що можна було вже й вдатися до перевтілення. Лишалось тільки одне: якось незручно було покинути державу, не розв'язавши до ладу питання про наступництво трону. Бо про те, щоб видобути Балеріона з поліційної оболонки й знову посадовити на королівський престол, приятелям навіть і на думку не спадало. Тоді вони вчинили так. Розповіли про все благородному морякові, що сидів у Трурлевому тілі, і він присягнув їм, що мовчатиме, а коли побачили, як багато розуму в цій простій морській душі, визнали його гідним королювати. І після перевтілення Трурль став самим собою, а моряк — королем. Перед тим Кляпавцій наказав принести до палацу великого годинника з зозулею, якого він, вештаючись вулицями, нагледів неподалік в антикварній крамниці, і розум короля Балеріона перенесли в тіло зозулі, а її розум — в особу поліцая. В такий спосіб було встановлено справедливість. Король до кінця життя повинен був покутувати свої безглузді витівки та замах на здоров'я конструкторів, висячи на стіні тронної зали й сумлінно працюючи й викукуючи години дня і ночі, до чого змушували його у відповідну мить колючі трубки механізму. Комендант повернувся до своїх колишніх обов'язків і чудово їх виконував, бо, для цього цілком досить було зозулячого розуму. Скінчивши все це, друзі якомога швидше попрощалися з коронованим моряком, взяли свої, залишені у заїзді, речі, і, обтрусивши зі своїх черевиків порох не дуже гостинного королівства, повернулися додому. Слід іще додати, що Трурль, перш ніж позбутися королівського тіла, спустивсь до великої палацової скарбниці й забрав звідти діаманти Цимберської династії, бо ж ця нагорода справедливо належала йому як винахідникові найпотаємнішої схованки.

Подорож п'ята "А",

АБО ТРУРЛЕВА КОНСУЛЬТАЦІЯ

Недалеко, під білим сонцем, за зеленою зіркою жили собі сталевіооки, жили щасливо, бадьоро і сміливо, бо нічого не боялись: ні чвар родинних, ні засад традиційних, ні думок чорних, ні ночей білих, ні матерії й антиматерії, бо мали машину над машинами, завітчану,

накручену, зубчасту і з усіх оглядів досконалу; жили собі і в ній, і на ній, і під нею, і над нею, адже крім неї не мали нічого — спершу атомів призбирали, потім машину збудували, а як котрийсь атом не пасував, переробили його — та й було гаразд. Кожен сталевуок мав своє гніздечко і контактик, і кожен робив своє, себто — що хотів. Ні вони машиною не керували, ні машина ними, а так собі взаємно допомагали. Одні були машинниками, інші машиністами, ще інші машиналями, і кожен мав особисту машиністку-стенографістку. Роботи мали гору, то їм треба було ночі, то — дня, то — затемнення сонця, але зрідка, щоб не набридло. Прилетіла якось до білого сонця за зеленою зіркою комета Бабета, роду жіночого, вельми жорстокого, атомна уся там і сям, тут голова, там хвіст у чотири ряди, страх дивитись, яка синя, а сірководень — тому причина. І справді, щойно прилетіла — сіркою насмерділа; прилетіла та й давай:

— Спершу, — каже, — спалю вас полум'ям, а там побачимо.

Глянули на неї сталевуоки — півнеба заступила, вогнем чоботи підбила, нейтрони, мезони, жара стала страшенна, атоми як доми, що інший — то більший, гравітація, нейтрино... — Ото буде гостина.

Кажуть їй:

— Це помилка, ми — сталевуоки, не боїмось нічого, ні чвар родинних, ні засад традиційних, ні думок чорних, ні ночей білих, бо маємо машину над машинами, завітчану, накручену, зубчасту і з усіх оглядів досконалу; отож ішла б ти собі, комето, бо буде тобі лихо.

А вона вже все небо заступила, палить, смалить, гарчить, сичить, аж їхній місяць скрутився і з обох рогів обсмалився; і хоч був уже порепаний, старий і малий, та й такого жаль Тож вони більше нічого не казали, а взяли одне сильне поле, по вузлику в кожному ріжку зав'язали й увімкнули контакти: нехай за нас мовлять факти. Бабахнуло, торохнуло,

завдигтіло, небо зразу проясніло, від комети тільки купка жужелю лишилася — і знову спокій.

За якийсь час знову щось з'явилося, летить, а що — невідомо, але страшне таке, що не знати, як і дивитися — бо з якого боку не глянь, то все страшніше. От воно прилетіло, розійшлося, зійшлося, на самому вершечку сіло, важке, як не знати що, сидить собі й ані руш. А що вже заважає — далі нікуди.

Отож ті, хто був ближче, кажуть: — Гей, це помилка, ми сталевовооки, не боїмося нічого: живемо не на планеті, а в машині, а то не проста машина, а машина над машинами, заквітчана, накручена, зубчаста й з усіх оглядів досконала, тож ішла б ти собі, паскудо, бо буде тобі лихо.

А ВОНО анічичирк.

Отож, аби не вживати надто великих заходів проти казна-чого, послали вони невеличку, таку собі зовсім маленьку машину-страшину: піде, налякає ОТЕ, та й буде спокій.

Машина-страшина йде-йде, а всередині тільки програми гуркочуть; що не програма, то страшніша. Підійшла — та як заскаче, як заскрегоче. Аж сама трохи злякалась, дивиться — а ТЕ хоч би тобі що. Спробувала ще раз, з іншої фази, але нічого не вийшло — без упевненості лякала.

Бачать сталевовооки, що іншого чогось треба. Кажуть: візьмемо більшого калібру, із трибами на мастилі, диференційну, дистанційну, із двостороннім зчепленням, і щоб стусала, та добряче. Чи того вистачить? Спокійно: ядерна енергія діє надійно!

Отож послали універсальну, подвійно-диференційну, з зубів разком і зворотнім зв'язком, всередині — машиніст з машиністкою, а на додаток до цього, про всяк випадок зверху посадили ще машину-страшину. Під'їхала, а що триби на мастилі — тихо, ані мур-мур; замахнулася й

рахує: чотири чверті до смерті, три чверті до смерті, дві чверті до смерті, одна чверть і нуль — тобто смерть! Як бабахнуло! — аж гриби ростуть, і то самі білі, та світяться, бо радіоактивні; мастило розхлюпалось, триби повилітали, дивляться машиніст з машиністкою крізь вічко, чи вже по всьому: та де там, і не дряпнуло!

Порадилися сталевовоки і збудували машину, яка збудувала машинисько, яке збудувало машинище, та таке, що аж найближчі зірки змушені були позадкувати. А в тому найбільшому — та, з трибами на мастилі, а в самій середині машинка-страшинка, бо вже не до жартів.

Приготувалось як слід машинище та як не замахнеться! Загриміло, задвигтіло, щось на всі боки полетіло, гриб виріс такий, що на юшку з океану вистачить, темно, аж на зубах рипить; так темно, що навіть не видно, на чийх. Дивляться сталевовоки — нічого, таки зовсім нічого, тільки усі три машини лежать розкидані й ані руш.

Отоді вже рукави закасали, бо: "Все-таки, — кажуть, — ми машинники й машиністи, маємо машиністок і машину над машинами, завітчану, накручену, з усіх оглядів досконалу, як же може встояти проти неї якась паскуда, що сидить собі й ані руш?"

І вже нічого не роблять, тільки рослину-калібрину: підповзе тихенько, вкрутиться легенько, з-під жерла глипне, зісподу прилипне, пустить корінець, а тоді як га-а-хне — то всьому кінець. І справді: все точнісінько так і сталося, як передбачалося, тільки з кінцем не вийшло, і як було, так і зосталося.

Впали в розпач сталевовоки, хоч і не знали, що воно таке, бо ще їм ніколи не траплялося, тож змобілізувалися, порадились і вже роблять липучки й триби, аркани й паркани, може, прилипне чи впаде, може, спіймається чи обгородиться, — пробують так і сьак, бо не знають як. Усе аж трясеться, та нічого не вдається. Потомилися, не знати, де рятунку шукати, аж раптом бачать — хтось летить: сидить, як на коні, але в коня

нема коліс; тоді, мабуть, велосипед, та у велосипеда немає дзьоба, тоді, може, ракета, але в ракеті нема сідла. Невідомо, що летить, але відомо, хто в сідлі: сидить, як влитий, усміхом повитий, ось-ось надлітає, уже їх минає — а це сам Трурль власною особою, конструктор, на прогулянці, а може, мандрує. Здалеку видно, що небихто.

Наблизився, знизився, от вони йому й кажуть, що та як.

— Ми сталевіооки, маємо машину над машинами, заквітчану, накручену, з усіх оглядів досконалу, спершу атомів призбирали, потім машину збудували, не боїмося нічого, ні чвар родинних, ні засад традиційних, а тут прилетіло собі хтозна-що, сіло, сидить й ані руш.

— А налякати пробували? — привітно питає Трурль.

— Пробували і машинкою-страшинкою, і машиною-страшиною, й машинищем з трибами на мастилі, атоми, як доми, а як рушить з нейтрино, все летить, мов піна, і мезони, і хвилі, а зробити нічого не в силі.

— Кажете, жодна машина?

— Та жодна, пане добродію.

— Гм, цікаво. А що ж воно все-таки таке?

— От цього якраз не знаємо. З'явилося, надлетіло, а невідомо що, але страшне таке, що не знати, як дивитися — бо з якого боку не глянь, то все страшніше. Прилетіло воно, сіло, тяжке як не знати що — і сидить. А що вже заважає — далі нікуди.

— Власне, у мене небагато часу, — каже Трурль. — Щонайбільше можу хіба побути у вас якийсь час консультантом. Згодні?

Сталевооки, звичайно ж, згодні. І зараз же питають, що принести — фотони, молоти, труби, а може, динаміт чи гармати? А може, для гостя — гербати? То друкарка принесе.

— Гербати нехай друкарка принесе, — пристає на те Трурль, — але це для роботи. А щодо решти, то краще не треба. Якщо вважаєте, що ні машина-страшина, ні машинище, ні рослина-калібрина не можуть дати ради, тут потрібні методи дистанційні, архівно-традиційні, а тому абсолютно надійні. Ще не чув, щоб "оплатити згідно з тарифом" не допомогло.

— Як ви кажете? — питають сталевооки, але Трурль, замість пояснювати, веде далі:

— Метод зовсім простий, треба тільки паперу, чорнила, штампів, круглої печатки, сургучу досхочу, пісочку, віконець, кнопок, скріпок, олив'яної ложечки й блюдця, бо чай уже готовий, і кур'єра. І щоб було чим писати. Маєте?

— Знайдеться! — і несуть бігом.

Трурль сідає й диктує друкарці: "У зв'язку з вашою справою — фасцикул комісії ВЦРТСП7 (2) (КК) 405, — повідомляємо, що ваше зволікання, яке суперечить параграфові 199 закону від дня 19.XVII ц.р., будучи анахронічним вифактом, викликає припинення поставок і десумацію згідно з Розпорядженням 67 ДВКФ, № 1478/2. Ви маєте право подати апеляцію на даний вирок у надзвичайному порядку Голові Комісії протягом 24 годин з моменту набрання ним чинності".

Трурль поставив штамп, скріпив печаткою, сказав зареєструвати в Головній книзі, відкрив Журнал вхідної і вихідної кореспонденції та й каже:

— Нехай кур'єр негайно віднесе.

Кур'єр поніс. Нема його, нема, аж ось повернувся.

— Вручив? — питає Трурль.

— Вручив.

— А де розписка про отримання?

— Тут, ось у цій рубриці. А також апеляція.

Бере Трурль апеляцію і, навіть не читаючи, наказує віднести назад, а через увесь аркуш пише навскоси: "Не розглянуто через відсутність відповідних додатків". І підписується нерозбірливо.

— А тепер, — каже, — до діла!

Сідає й пише, а сталевіооки зацікавлено дивляться, нічого не розуміють і питають, що це означає і що з того буде.

— Виконання службових обов'язків, — мовить Трурль. — А бути щось буде, бо вже й почалося.

Кур'єр цілу добу як скажений бігає туди й сюди. Трурль штемпелює, анулює, висилає резолюції, друкарка вистукує і поволі довкола виникає ціла канцелярія: картотеки й теки, скріпки й папки, протоколи й діроколи, каламарі й формуляри, нарукавники з муару й ложечки, і таблички "Стороннім вхід заборонено", і від ночі аж до днини усе більше писанини, а друкарка все вистукує, а навколо повно чаю і сміття. Переживають сталевіооки, бо нічого не розуміють. А Трурль відсилає пакети — і з марками, і післяплатою, а також з повідомленням про вручення, і зрештою найголовніші — "оплатити згідно з тарифом", шле нагадування, накази по кілька відразу, є вже й окремі рахунки, а в них самі нулі, але це, каже, лише тимчасово. За якийсь час стає помітно, що

те щось не таке вже й страшне, особливо згори: справді, поменшало!
Так-так, змізерніло. І питають сталевОООки Трурля, що ж далі?

— Не заважати установі працювати! — він їм на це. І підписує, штампує, додатки рахує, повертає апеляції, незважаючи, хто має рацію, камізелька не застібнена, заходьте, хто наступний, скорочені години, сідайте, — а кругом павутина, слабенька гербатка, у шухляді краватка, ось і нові папери, сорок і чотири, треба ще чотири шафи, а там і підкуп, і виплати штрафу, і наказ примусового стягнення із середи на п'ятницю, і печаток дванадцять.

А друкарка вистукує: "У зв'язку з непред'явленням з боку відп. дозволів, згідно з наказом Ком. Вид. Пер. Вер. з дн. зобов'язуємо негайно Скор. Кадр. на підставі Тр. Ам. Тад. Арам., внаслідок вироку інстанції Ц. Д. Д. Дане рішення оскарженню не підлягає".

Висилає Трурль кур'єра, а квитанційну книжку ховає до кишені. Потім встає і починає по черзі викидати в Космос столи, стільці, штемпелі, й навіть печатку, скорозшивачі й чай. Залишається тільки друкарка.

— Ой, що ви робите! — воляють сталевОООки, які тим часом уже зовсім призвичаїлися. — Як так можна?

— Не хвилюйтеся даремно, мої любі, — відказує він. — Краще гляньте!

І справді, поглянули сталевОООки й охнули — порожньо, чисто, нікого немає, наче ніколи й не було. І куди ж воно поділося і розвіялося? Ганебно тікаючи, таке мізерне стало — лупи треба. Голови ламають, слідів шукають, і лиш одне ледь мокре місце знайшли, щось там накапало, хто-зна — при якій оказії, і більше — нічого.

— Так я, власне, й гадав, — каже їм Трурль. — Це, мої любі, була досить проста справа. Коли воно прийняло перший папірець і

розписалося в книжці, то вже й пропало. Я застосував спеціальну машину на велике "Б". Відколи Космос став Космосом, ніхто ще їй не дав ради!

— Ну гаразд, але навіщо було викидати документи й виливати гербату? — питають сталеві ооки.

— А щоб і вас ця машина не з'їла! — каже Трурль.

Забирає з собою друкарку й відлітає, киваючи їм приязно, а усміх у нього щирозлотий.

Подорож шоста,

АБО ЯК ТРУРЛЬ І КЛЯПАВЦІЙ

СТВОРИЛИ ДЕМОНА ДРУГОГО ПОРЯДКУ,

АБИ РОЗБІЙНИКА МОРДАНЯ ПЕРЕМОГТИ

"Від народів Більших Сонць ведуть на південь два караванні шляхи. Перший, давній, від Чотиризір'я до Гаврозаврона, зірки вельми підступної, з мінливим блиском, котра, пригасаючи, стає схожою на Карлика Абаситів, через що подорожні, часто помиляючись, потрапляють у Чорну Пустелю, і лиш один караван з дев'яти щасливо з неї виходить. Другий шлях, новий, Імперія Мірапудів відкрила, коли її невірники-ракетники пробili тунель завдовжки в шість мільярдів промилів крізь Білий Гаврозаврон.

Північний вхід до тунелю так слід шукати: від останнього з Більших Сонць протягом семи електричних отченахів курс просто на Полюс тримаючи. Потім малим галсом — ліворуч, доки з'явиться вогниста стіна, — тобто бік Гаврозаврона, а в ньому, як чорну цятку в білому полум'ї, видно отвір тунелю. Звідси лети, мов куля, просто вниз, нічого не

боячись, бо вісім кораблів борт у борт можуть пройти тунелем; ніде більше не побачити краєвиду, схожого на той, який видно крізь бортові ілюмінатори. Спершу промайне Вогнепад Жаропилів, а далі вже залежно від погоди; коли нутрощі зірок розбурхані магнетичними бурями, котрі клубочаться за один чи два мільярди миль далі, видно великі вузли полум'я та його розжарені артерії з тромбами білого вогню, а коли буря ближча чи насувається тайфун Сьомої Сили, то тремтить склепіння, мовби біле тісто жару от-от мало впасти, та це лише так здається, бо воно летить, а не падає, і горить, а не згоряє, утримуване підпорами Потужних Полів. Дивлячись, як набрякає Протуберанційна М'якоть, а джерела довгих блискавиць, що їх звуть Пекельцями, стугонять і насуваються, слід міцніше стиснути штурвал, бо тут потрібно мати неабияку стерничу вправність, і дивитися слід не в карту, а в сонячні нутрощі, бо ніхто не пройшов так само той шлях двічі. Немов багнетом убитий в Гаврозаврон, тунель увесь звивається, крутиться і здригається, як вуж під ударами; тому слід весь час тримати очі широко розплющеними, не розлучатися з рятівним льодом, що прозорими бурульками оточує скло шоломів, і пильно вдивлятися у вогненну стіну, що мчить на тебе, випинаючись і гугочучи язичиськами полум'я, вогню, і, чуючи, як шкварчить, шмагана вогнем і облизувана сонячним жаром, обшивка корабля, ні на що, крім власної спритності, не покладатися. А водночас слід зважати й на те, що не кожен порух вогню і не кожен поворот тунелю неодмінно є ознакою зоретрусу чи обвалу білих океанів жару, ото ж, затямивши це, досвідчений стерничий не буде намарно вдаватися до помп, щоб згодом досвідченіші не взяли його на глум, що хотів краплиною аміаку остудити одвічне палахкотіння зорі. А коли хтось запитає, що робити, коли корабель справді потрапить у зоретрус, йому будь-хто з бувалих зореплавців одразу скаже, що тоді лишається зітхнути, бо на більше приготування до смерті часу все одно не вистачить, а очі можна, залежно від бажання, або заплющити, або розплющити, бо їх однаково прохромить вогонь. Але таке лихо трапляється надзвичайно рідко, бо клямристі клямри, встановлені Мірапудовими Імпериками, як слід тримають склепіння і взагалі швидкісна крізьзоряна подорож поміж блискучими вигнутими люстрами Гаврозаврона досить приємна. Цілком слушно також говорять, що коли

хтось потрапив до тунелю, то швидко з нього вийде, чого, навпаки, не скажеш про Чорну Пустелю. А якщо навіть раз на століття тунель зіпсує зоретрус, однаково іншої дороги, крім цієї, немає. Як свідчить сама назва, Пустеля чорніша від ночі, бо світло сусідніх зірок не зважується падати на неї. Товчуться там, як у мортирі, з жахливим бляшаним скреготом рештки кораблів, які через зрадливість Гаврозаврона збилися з дороги й порозколювалися в обіймах бездонних вирів, щоб під тиском неблаганної гравітації кружляти так аж до останнього оберту галактики. На схід від Чорної Пустелі розташоване королівство Слизькощелепих, на захід — Окоруких, а на південь біжать до легшої сфери блакитної Лазуреї дороги, густо всіяні смертовиськами, а далі — до полум'янолистого Мургунда, де кривавиться архіпелаг беззалізних зірок, званий Каретою Алькарона.

А сама Пустеля, як про це вже йшлося, так само сповнена чорноти, як сонячний пасаж Гаврозаврона — білизни. Та не все лихо там від вирів, від піску, що потоками сиплеться з висоти, і шалених метеоритів, — адже ходять чутки, що в невідомому місці, в похмурих нетрях, на незвіданій глибині з давніх-давен сидить собі певне створіння, а може, — нестворіння, що його звуть Незнанцем, бо той, хто дізнався б його справжнє ім'я, зустрівшись з ним, уже нічого світові не розкаже, бо його вже не побачить. Розповідають, що Незнанець той — розбійник-чародійник і що живе він у власному замку, збудованому з чорної гравітації, що рови в тому замку — вічна громовиця, мури його — абсолютне небуття, що його вікна сліпі, а двері глухі; Незнанець чатує на каравани, а коли розбере його великий голод за золотом і кістяками, він дмухає чорним порохом у диски дороговказів, а як погасить їх і спроводить мандрівників з безпечного шляху на манівці, вихором вихоплюється з небуття, стискає їх обручами і тягне в ніщо свого замку, пильно стежачи, щоб не загубити найменшої рубінової шпильки — такий уже він у своїх страхіттях акуратний. А потім уже тільки пообгризані уламки кораблів випливають з нізвідки і кружляють по пустелі, а слідом за ними довго летять заклепки, як кісточки, виплунуті з пащі монстра-Незнанця. Але відколи невільничою працею ракетників-мурашок пробито гаврозавронівський тунель і космічний флот поплинув цим найсвітлішим у

світі руслом, шаленіє позбавлений здобичі Незнанець, і жаром свого гніву так розвіює морок Пустелі, що його тіло просвічує крізь чорний мур гравітації, наче кістяк почвари, яка фосфоресціює у своїй труні. Дехто з мудрагелів каже, що його взагалі нема й ніколи не було. Добре їм так говорити й, певне, легко, бо важче пробувати змалювати незбагненні речі, сидючи десь у літній тиші далеко від Чорноти і Жарів. Не вірити в монстра легко, важче його перемогти і втекти від його огидної жадібності. Хіба ж не поглинув Незнанець самого мургундського Кібернатора з вісімдесятьма особами почту на трьох кораблях, так що нічого від тих магнатів не залишилось, крім надгризених пряжок, знайдених селянами Малої Соляри, викинутих на їхній берег туманним прибоєм мороку? Хіба ж не пожер він їхніх мужів без ліку, нещадно і немилосердно? Отож нехай тиха електрична пам'ять вшанує тих непохованих, якщо не знайдеться когось, хто б помстився по-лицарськи їх убивці згідно з прадавнім зоряним правом".

Все це вчитав Трурль котрогось разу у спорохнявілій від давності книзі, купленій випадково у якогось перекупця, тож відразу поніс її до Кляпавції і прочитав ще раз голосно про всі ці дивовижні речі, бо вони дуже припали йому до вподоби.

Кляпавцій, як премудрий конструктор і знавець Космосу, звиклий до сонць і туманностей всілякої масті, тільки посміхнувся, кивнув головою і каже:

— Сподіваюся, що ти не віриш жодному слову цієї байки?

— А чого б мав не вірити? — обурився Трурль. — Поглянь, тут є навіть чудова гравюра з. зображенням Незнанця, який пожирає два сонячні кораблі й ховає здобич до льохів. Зрештою — хіба ж нема тунелю в суперзірці, щоправда в іншій, Бет-ель-Гейській? Ти ж не настільки ігноруєш космографію, щоб піддати все це сумнівові...

— Щодо гравюри, то я зараз же можу намалювати дракона з очима як тисяча сонць кожне, якщо для тебе малюнок — доказ правди, — сказав Кляпавцій. — А щодо тунелю, то, по-перше, він завдовжки всього два мільйони миль, а не якісь мільярди, по-друге, ця зірка вже майже холодна, а по-третє, подорожування тунелем абсолютно безпечно, про що ти чудово знаєш, бо сам туди літав. А щодо так званої Чорної Пустелі, то насправді це просто велика, завширшки в десять кілопарсеків маса космічного сміття, яка кружляє між Маєридією і Тетрархідою, а не біля якихось Вогнеголовів чи Гаврозаврів, яких узагалі не існує; і ще правда, що там темно, але це просто від сили-силенної бруду, ніякого Незнання там, звісно, нема! Це навіть не правдивий давній міф, а просто дешева баєчка, витвір фантазії якогось недоумка.

Трурль затиснув уста.

— Бог з ним, із тунелем, — сказав він. — Ти вважаєш, що тунель безпечний, бо то я ним літав; а якби це був ти, ми б почули зараз зовсім інше. Але бог з ним, з тим тунелем. А щодо Пустелі й Незнанця, я не люблю словесних аргументів. Треба туди поїхати, тоді сам переконаєшся, що з цього, — він підняв зі столу грубу книжку, — правда, а що ні!

Кляпавцій відраджував його від цього наміру, а коли переконався, що Трурль, упертий, як завжди, і гадки не має, щоб відмовитись від такої незвичної експедиції, спершу сказав, що не хоче його більше бачити, але незабаром і сам почав збиратися в дорогу, бо не хотів, щоб приятель загинув самотньо — удвох воно якось веселіше дивитися смерті в очі.

Набравши тоді всякої всячини, бо ж дорога мала пролягати крізь пустки (щоправда, не такі мальовничі, як описувала книга), вони вирушили своїм випробуваним кораблем; під час польоту зупинялися то тут, то там, щоб розпитатися, особливо, коли минули межі простору, про який знали все якнайдокладніше. Проте від тубільців небагато можна було дізнатися; вони могли доречно розповісти про найближчі околиці, а про те, що містилося й діялося там, де вони ніколи самі не бували, патякали казна-що, — до того ж — з подробицями, захоплено й

перелякано водночас. Кляпавцїй називав такі розповіді коротко — корозійними, маючи на увазі ту корозію-склерозію, яка вражає всі старечі уми.

Та коли вони наблизились десь за п'ять-шість мільйонів вогневих подихів до Чорної Пустелі, до них дійшли чутки про якогось велетня-розбишаку, званого Розбійником-Диплоєм; при цьому ніхто з оповідачів ані його ніколи не бачив, ані не знав, що б мало означати чудне слово "Диплой", яким цю істоту називали. Трурль думав, що хтозна, чи це не перекручений термін "діполь", що могло б свідчити про полярну й суперечливу двоїсту природу розбійника, але Кляпавцїй, як більш розважливий, волів утриматися від гіпотез. Здається, — про це йшлося в чутках, — той розбійник був жорстокий і запальний, — бо обібравши жертви до нитки, він ніяк не міг задовольнити своєї страшенної жадоби й захланності, тому, перше ніж випустити їх на волю, ще довго й люто бив. Конструктори хвилинку порадилися, чи не слід запастися якоюсь вогнепальною чи холодною зброєю, перш ніж перетнути чорний край Пустелі, але потім дійшли висновку: найкращою зброєю є їхній розум, вигострений конструкторством, далекоглядний і універсальний; і поїхали, як були.

Слід визнати, що Трурль під час дальшої подорожі взагалі зазнав гіркого розчарування, бо зоряні роззориська, полум'яні пломениська, пустельні пустища, метеоритні рифи і мандрівні скелі в старій книжці були описані значно кращими, ніж насправді явилися окові подорожнього. Зірок в околиці було мало, і то зовсім непоказних, надто вже старих; одні ледве поблимували, як жаринки пригаслого багаття, інші вже зовсім потьмяніли і тільки крізь тріщини у грубо поморщеній шкаралупі з жужелю просвічувались червоні жилки; ані джунглів вогненних, ані вирів таємничих тут не було, і ніхто, відколи живе, про них навіть не чув, а вся пустеля відзначалася якраз тим, що була вкрай нудною, власне, своєю пусткою — і квіт, а щодо метеоритів, то їх траплялося як маку, але серед тої тріскотливої голоти більше летіло сміття, ніж порядних магнетичних магнетитів, чи тектичних тектитів; а все тому, що звідти до галактичного полюса було рукою подати і

кружляння темних струмів притягало саме сюди, на південь, силу-силенну відходів і пилу з центральних сфер Галактики. Отож племена й народи, що жили неподалік, звали цей простір не якоюсь там Чорною Пустелею, а просто — смітником.

Отож Трурль, приховуючи по можливості своє розчарування від Кляпавція, аби не давати йому приводу для зловтіхи, скерував корабель у Пустелю, — і зразу ж по обшивці корабля почало бити піском, а всілякі нечистоти, випльовувані протуберанцями із сонць, осідали таким грубим кожухом на стінках фюзеляжа, що на саму думку про необхідність колись його чистити пропадало будь-яке бажання, а особливо — подорожувати.

Зірки давно вже зникли в суцільному мороці, й вони летіли наче навромацки. Раптом кораблем так струснуло, що все начиння, горшки й прилади заторохтіли, і друзі відчували, що кудись падають — усе швидше й швидше. Нарешті пролунав жажливий гуркіт, і корабель, досить м'яко сівши, завмер під кутом, ніби уткнувшись носом у щось нерухоме. Вони кинулись до вікон, але назовні панувала суцільна темінь — хоч в око стрель, — а вже чути удари, хтось невідомий і страшенно дужий добирається силоміць до середини, аж стіни двигтять. Аж тепер відчували конструктори менше довір'я до своєї розумної неозброєності, але жалкувати було пізно. Тож, аби їм силою не виламали люк іззовні, вони самі відімкнули його зсередини.

Дивляться, а в отвір хтось встромляє пику, та таку велику, що й мови не може бути, аби й самому слідом пропхатися; пика та страх яка бридка, вздовж і впоперек, згори й донизу вся втикає очиськами, а ніс наче пилка, а щоки — не щоки, гачкуваті й сталеві. Пика не ворухиться, — уся застрягла у фразмі, тільки очі злодійкувато нишпорять довкола, кожна їхня групка свою частину простору оглядає, а вираз мають такий, ніби оцінюють, чи добре тут можна пожитися; навіть хтось значно дурніший від конструкторів зрозумів би, що означає це красномовне розглядання.

— Чого? — питає нарешті Трурль, розлючений тими безсоромними оглядинами, що відбуваються в повній мовчанці. — Чого хочеш, пико паскудна? Я — конструктор Трурль, загально визнаний всемогутник, а це — мій друг Кляпавцій, теж славна знаменитість, і летіли ми нашим науковим кораблем як туристи, тому прошу негайно забрати звідси свою пику й вивести нас з цього непевного місця, де, мабуть, повно нечистот, і скерувати в порядку, чисту порожнечу, бо інакше ми подамо скаргу, й тебе розкрутять на гвинтики. Ти, посмітюху, чуєш, що я тобі кажу?!

Але той у відповідь — ані словечка, далі лупає собі очима і ніби щось підраховує. Калькулює, чи що?

— Слухай-но, ти, почваро баньката! — кричить Трурль, уже ні на що не зважаючи, хоча Кляпавцій і штурхає його в бік, щоб був стриманіший, — не маємо ні золота, ні срібла, ні жодних інших коштовностей, тож зараз же випусти нас звідси, а найперше — заberi звідси свою пику, бо вона нестерпно гидка. А ти, — звернувся він до Кляпавція, — не штурхай мене, я маю власний розум, і сам знаю, як і з ким треба говорити!

— Мені не потрібне, — озвалася раптом пика, спрямовуючи свої тисячу вогняних очей на Трурля, — саме лише золото чи срібло, а розмовляти зі мною слід делікатно й шанобливо, бо я розбійник дипломований, освічений і дуже знервований. І не таких, як ви, бачив і робив їх ще й якими солодкими — а коли відлупцюю вас, як слід, з вас теж солодка юшка потече. Звуть мене Морданем, маю по тридцять аршинів у кожен бік і фактично грабую коштовності, але роблю це згідно з наукою й вимогами часу: збираю дорогоцінні секрети, скарби знань, вірогідні правди й узагалі всю вартісну інформацію. А тепер гайда, давайте її всю сюди, бо як свисну! Рахую до п'яти — раз, два, три...

Дорахував, а оскільки нічого йому не дали, то й справді свиснув, аж їм мало вуха не повідпадали, і Кляпавцій зрозумів, що той "Диплой", про якого зі страхом говорили аборигени, то, власне, був диплом, здобутий, мабуть, у якійсь Академії Злочинності. Трурль аж руками за голову схопився, бо голос у Морданя був відповідний до його зросту.

— Нічого тобі не дамо! — закричав він, а Кляпавцій одразу ж побіг по вату. — І зараз же заberi свою пику!

— Якщо я заберу пику, то засуну руку, — каже Мордань, — а рука в мене сягниста, чіпка й важка, тож — начувайтесь! Увага — починаю!

І справді, вата, принесена Кляпавцієм, виявилася тепер зайвою, бо пика зникла, а з'явилося лаписько, вузлувате, сталеве, неохайне і з пазурами, як лопати; та як почало гребти, ламати столи, шафи й перегородки, аж залізо заскреготіло. Трурль із Кляпавцієм утекли й сховалися від лаписька в атомному реакторі, а як тільки якийсь палець наближався, то вони його зверху — лусь! лусь! — коцюбою. Розгнівався нарешті дипломований розбійник, знов устроїв пику в отвір і каже:

— Раджу вам по-доброму, домовляйтеся зі мною зараз же, бо як відкладу вас на потім, на саме дно моєї ями з припасами, і зверху сміттям притрушу, і камінням притисну, то вже ані поворухнетесь й іржа вас наскрізь проїсть; я вже й не з такими давав собі раду. Тож вибирайте: або-або.

Трурль не хотів навіть чути про переговори, але Кляпавцій погодився на те й запитав, чого, власне, потрібно дипломованій особі?

— Оце зовсім інша розмова, — він їм на те. — Я збираю скарби знань, така вже в мене пристрасть, спричинена вищою освітою й бажанням досягнути суть речей, тим більше, що за звичайні скарби, котрих прагнуть розбійники-простаки, тут нічого не можна купити; тим часом як таємниці знань тамують голод пізнання, адже відомо, що все сутнє є інформацією; тому збираю її споконвіків і надалі так само робитиму; правда, я не від того, щоб прихопити ще й золото чи коштовності, вони гарні, милують око, ними при нагоді можна прибратися, але не це головне. Попереджаю, що за фальшиві істини я лупцюю так само як і за фальшиві коштовності, бо я розбійник витончений і прагну автентичності!

— А якої саме автентичності й цінної інформації ти жадаєш? — питає Кляпавцій.

— Будь-якої, аби була правдива, — відповів розбійник. — Кожна може придатися в житті. Мої ями й льохи вже наповнені, але ще стільки ж поміститься. Ану, кажіть, що знаєте і вмієте, а я собі запишу. Тільки швидше!

— Гарна історійка, — шепоче Кляпавцій Трурлеві на вухо, — він може нас тут вік тримати, поки не розповімо все, що знаємо, бо ж наша мудрість не знає меж!

— Стривай, — Трурль йому на це, — тепер уже я вестиму з ним переговори. — І каже голосно:

— Слухай-но, ти, дипломований розбійнику! Якщо йдеться про золото, то ми володіємо інформацією, яка варта всіх інших, це рецепт, як робити золото з атомів, скажімо, для початку, з атомів водню, бо в Космосі їх без ліку — хочеш мати цей рецепт — ми тобі його дамо, але потім ти нас відпустиш.

— Таких рецептів у мене вже повна, скриня, — гнівно вибалушивши очі, відповідає пика, — і всі ні до чого. Не дамся більше, щоб мене одурили — рецепт спершу треба випробувати.

— Чом би й ні? Можна. Маєш горщик?

— Не маю.

— Дарма, можна й без горщика, якщо робити швидко, — заспокоїв Трурль. — Рецепт простий: треба взяти стільки атомів водню, скільки заважить атом золота. З атома водню спершу треба облушити електрони, потім замісити протони, добре виробити ядерне тісто і місити

його аж поки виступлять мезони, а тоді вже гарненько пообкладати електронами. І матимеш щире золото. Дивись!

Почав Трурль атоми ловити, від електронів їх обчищати, протони місити, та так, що пальці аж мигтять, виробив протонне тісто, пообтикав довкола електронами і взявся до наступного атома; не минуло й п'яти хвилин, як мав у руках грудку щирого золота. Подав його пиці, та спробувала на зуб, кивнула й каже:

— Справді, золото. Але я не зможу так звинно ловити атоми, завеликий я для цього.

— Нічого, ми дамо тобі відповідний апаратик! — напосідається Трурль. — Тільки подумай, таким способом можна все перетворити на золото, не лише водень, дамо тобі рецепти також для інших атомів; весь Космос можна зробити золотим, варто тільки взятися як слід!

— Якби Космос увесь був золотий, то золото втратило б будь-яку вартість, — зауважив практичний Мордань. — Ні, ваш рецепт мені ні до чого: я, звичайно, записав його, але цього замало! Жадаю скарбів знань.

— Але що ж ти хочеш знати, до лиха?!

— Усе!

Поглянув Трурль на Кляпавція, Кляпавцій на Трурля, і той сказав так:

— Якщо ти поклянешся великою клятвою і заприсягнешся страшною присягою, що відразу ж нас відпустиш, ми дамо тобі інформацію про всеінформацію, тобто власноручно створимо тобі Демона Другого Порядку, магічного, термодинамічного, некласичного і статичного, який тобі хоч би й зі старого барильця або з апчиху буде екстрагувати і зносити інформацію про все, що було, що є, що може бути і що буде. Бо

немає демона над того Демона, бо він Другого Порядку, отож якщо хочеш його мати, кажи відразу!

Дипломований розбійник був недовірливий, не відразу пристав на умову, але врешті склав присягу із застереженням, що спочатку мусить виникнути Демон і довести свою всеінформаційну могутність. Трурль погодився на це.

— А зараз, пикатий, увага! — каже Трурль. — У тебе знайдеться трохи повітря? Бо без повітря Демон діяти не буде.

— Та ніби є трохи, — відповів Мордань. — Але не зовсім чисте. Трохи застоялося...

— Не вадить, може бути навіть затхле, — це не має значення, — кажуть конструктори. — Веди нас до свого повітря, і ми все тобі покажемо!

Випустив він їх з корабля, витягши з отвору пику, і конструктори пішли за ним слідом. Веде їх розбійник до себе, а ноги в нього як вежі, плечі як прірва, а весь він одвіку не митий і не мащений, тож скрегоче неймовірно. І входять за ним до підземних коридорів; а там повно зотлілих мішків — скнара тримає в них награбовану інформацію, поскладану жмутками й пачками, перев'язану шнурками, а що найважливіше, найцінніше — те підкреслене червоним олівцем. А на стіні підземелля висить величезний каталог, іржавим ланцюгом до брили прикутий. А в ньому різні розділи — на початку все, що починається на "А". Подивився Трурль, іде далі — глухо луна озивається, кривляться вони з Кляпавцієм, бо хоч і повно тут награбованої автентичної і кошовної інформації, проте скрізь, хоч куди оком кинь, лише переходисмітєпроводи та пивниці-смітниці. Повітря всюди повно, щоправда, геть затхлого. Зупинилися вони, Трурль і каже:

— Слухай уважно! Повітря складається з атомів, а атоми ті скачуть собі на всі боки і стикаються між собою мільярди разів на секунду в кожному кубічному мікроміліметрі. Це, власне, і є газ, коли вони весь час скачуть і буцаються. Проте, (хоч атоми скачуть наосліп і безсистемно, та оскільки в кожній шпаринці їх мільярди мільярдів, тьма-тьмуща, то, до речі, з цих стрибків і підскоків складаються, між іншим, внаслідок чистої випадковості, вагомні конфігурації... Чи знаєш ти, йолопе, що таке конфігурація?

— Прошу мене не ображати! — обурився той. — Адже я не якийсь простий і неотесаний розбійник, а дипломований, освічений і тому дуже знервований.

— Гаразд. Отже, з отих атомних стрибків утворюються важкі, себто значущі конфігурації. Це те саме, коли б ти, наприклад, наосліп стріляв у стіну, а попадання склали б якусь літеру. Те, що у великому світі трапляється рідко і є малоймовірним, для атомного середовища — річ звичайна і повсюдна, і все це — завдяки більйонам буцань у кожную стотисячну частку секунди. Але от у чому проблема: у кожній пучці повітря з атомних циків і бриків справді складаються важливі істини і глибокі сентенції, але водночас виникають абсолютно безглузді скоки в боки, і саме їх у тисячі разів більше. Хоча вже й раніше було відомо, що оце зараз перед твоїм носом-пилкою у кожному міліграмі повітря за частку секунди виникають фрагменти поем, що будуть написані аж через мільйон років, і ще різних чудесних правд, і розв'язань усіляких загадок Буття та його таємниць, лише не було способу, щоб виділити всю цю інформацію, тим більше, що атоми, тільки-но зіткнувшись лобами і склавшись у якийсь зміст, одразу ж розлітаються, а разом з ними пропадає і зміст, може, назавжди. Отож, уся суть в тому, щоб збудувати селектор, який вибиратиме з цієї біганини атомів лише те, що має якийсь смисл. Оце і вся ідея Демона Другого Порядку. Ну як, зрозумів ти хоч щось, великий Морданю? Ідеться, як бачиш, про те, щоб навчити Демона екстрагувати з атомних танців лише правдиву інформацію, себто математичні теореми й журнали мод, узори й історичні хроніки, рецепти іонного торта й способи церування, і прання азбестових панцерів, і вірші,

й наукові поради, і альманахи, й календарі, і таємні відомості про те, що колись сталося, і все те, про що газети писали й пишуть у всьому Космосі, й телефонні книжки, ще не надруковані...

— Досить! Досить! — зарепетував Мордань. — Припини нарешті! І що з того, що атоми так складаються, коли одразу ж розлітаються? Я взагалі не вірю, щоб можна було відділити безцінні істини від усяких вибриків і підскоків часток повітря, які не мають жодного сенсу й нікому не потрібні!

— А ти й справді не такий дурний, як мені здавалося, — сказав Трурль. — Уся складність полягає в тому, щоб запустити селекцію в дію. Я взагалі не збираюся переконувати тебе теоретично в її можливості, а згідно з обіцянкою зараз же на твоїх очах збудую Демона Другого Порядку, щоб ти сам пересвідчився в чудесній досконалості цього Всеінформатора! Ти мусиш тільки принести мені якусь коробку, вона може бути невелика, але щоб щільно закривалася. Шпилькою проткнемо у ній маленьку дірочку й посадимо над цим отвором Демона. Він, сидячи верхи, випускатиме з коробки тільки важливу інформацію й нічого більше. Отож, як тільки котрась групка атомів укладеться таким чином, що набуде якогось значення, Демон зараз же схопить її за шкірку і швиденько запише це значення спеціальним діамантовим письмем на смужці паперу, якого треба заготувати для нього величезну кількість, бо він працюватиме вдень і вночі — допоки існуватиме Всесвіт... До того ж із швидкістю сто мільярдів операцій за секунду, та це ти й сам побачиш, бо тільки так діє Демон Другого Порядку.

З цими словами подався Трурль на корабель, аби зробити Демона, а Мордань розпитує тим часом Кляпавція:

— А який Демон Першого Порядку?

— Ну, він не такий цікавий, це звичайний термодинамічний демон, який тільки те й уміє, що випускати крізь дірочку швидкі атоми, а

повільних — ні, й таким чином виникає термодинамічний *perpetuum mobile*. Принаймні до інформації це не має ніякого стосунку, тож приготуй краще посудину з діркою, бо Трурль зараз повернеться!

Пішов дипломований розбійник до другого підвалу, попогрюкав там бляхою, кленучи все на світі, понарозкопував різного залізяччя, порився в ньому — і витягнув з-під бляхи порожню стару залізну бочку, зробив у ній маленьку дірочку й повернувся, а тут саме підійшов і Трурль з Демоном у руці.

Бочка була повна такого затхлого повітря, що аж дух забивало, але Демонові це байдуже; посадив Трурль крихітку верхи над отвором у бочці, заклав угорі великий барабан з паперовою стрічкою, підвів її під діамантове писальце, котре вже аж тремтіло з нетерплячки, — і почалося вистукування — стук-стук, стук-стук, як на якомусь телеграфі, але у мільйони разів швидше. Тільки тремтіло й вібрувало маленьке перо з діамантиком на кінчику, а стрічка з інформацією почала повільно спливати на страшенно брудну й засмічену підлогу підвалу.

Сів біля бочки розбійник Мордань, підніс до ста очей паперову стрічку та й читає, що там, наче інформаційне ситечко, виловлює Демон з одвічного атомного підскакування. І так його відразу ж поглинули ті важливі інформації, що він і не помітив, як обидва конструктори чимскоріше вибралися з підвалу, взяли свій корабель за стерна, шарпнули раз, і другий, і третій, аж поки видобули його з тієї ями, в яку штовхнув їх розбійник, вскочили досередини й помчали вперед так швидко, як лише могли, бо знали, що хоча їхній Демон і діє, проте й розуміли водночас, що результати цієї дії обдарують Морданя багатством навіть більшим, ніж він сподівався. А той якраз сидів, спершися на бочку, і під попискування діамантового писальця, яким Демон записував на паперовій смужці все, про що дізнавався з атомних підскоків, читав про те, як звиваються алебардські стоноги, і що донька короля Петриція з Лабаудії звалася Гарбундою, і що саме їв на другий сніданок король блідавців Фрідріх II, перше ніж оголосив війну гвендолінам, і скільки електронних оболонок мав би атом термолоній, коли б такий елемент міг

існувати, і які виміри заднього отвору в малої пташки, званої куркуцелем, що її малюють на своїх розамфорах Марлайові Вебедці, а також про три поліароматичні смаки океанічного мулу на Презорії Водотії, і про квітку Лубудук, котра, зворушена світанком, навідліг валить з ніг старомальфандських мисливців, і як вивести формулу косинуса кута основи багатогранника, званого ікосаедром, і хто був ювеліром Фафуція, різника-лівші Бувантів, і скільки філателістичних журналів буде виходити у сімдесятитисячному році на Морконавтії, і де знаходиться трупик Червоноп'ятої Кібриції, яку сп'яну пробив гвіздком якийсь Малькондер, і в чому полягає різниця між Матягом і Натягом, а також хто має найменшу в Космосі поздовжню полольницю, і чому круглозаді блохи не хочуть їсти моху, і в чому полягає гра, звана Балансир ззаду стягуваний, і скільки зерняток Левохвосту було в тій купці, що її скинув ногою Абруквіян Полистний, коли послизнувся на восьмому кілометрі Альбацерського шосе у Долині Сивих Подухів — і потрохи почали його брати чорти, бо вже починав розуміти, що всі ці цілком правдиві й дуже змістовні інформації йому зовсім ні до чого, бо вони перетворювалися на горох з капустою, від чого розколювалася голова й тремтіли ноги. А Демон Другого Порядку працював із швидкістю триста мільйонів інформацій за секунду, і паперова стрічка, скручуючись уже цілими милями, поволі покривала сувоями дипломованого розбійника, обплутуючи його наче білою павутиною, а діамантове писальце тремтіло як несамовите, і здавалося розбійникові, що він от-от уже дізнається про речі нечувані, які розкриють йому очі на Сутність Буття, тож він учитувався в усе, що вилітало з-під діамантового пера, а то були маячні пісні Квайдоносів і розміри нічних пантофель з помпонами на Гондванському континенті, і яке завтовшки волосся росте на мідному чолі цеберного пацьорочника і яке завширшки тім'ячко у випасних мовлят, і літанії гармецьких заклиначів для пробудження превелебного Ненажери Гросипілка, і увердюри дюкінські, і шість способів приготування манного супчику, і отрута, добра для дядини, і способи нудного звабляння, і прізвища мешканців Баловірнії Цимської, які починаються з літери "М", і описи смаку запліснявілого пива.

Аж йому в очах зарядило і закричав він щосили, бо не міг більше витримати, але інформація вже сповила й обмотала його тристатисячними паперовими милями так, що він не міг ані поворухнутись і був змушений читати далі про те, який початок другої "Книги Джунглів" написав би Редьярд Кіплінг, якби у нього тоді болів живіт, і про що думає засмучений кит, що не має пари, і як залицяються трупні мушки, і як залатати стару торбину, і що таке "стрібло", і чому кажуть "швець" і "кравець", а не "шевець" і "кравць", а також, скільки за один раз можна набити синців. А потім стрічка принесла цілу серію відмінностей між трелями і морелями: що перші — лисі, а другі мають волосинки, а далі — які є рими до слова "капустка", і якими словами образив папа Ульм з Пендери антипапу Мультма, і хто має гребінцеву гармонійку. Тоді вже справді доведений до розпачу розбійник пробував видобутися з паперової пастки, але швидко ослаб; відпихав стрічку, шматував її й відкидав, але мав він надто багато очей, щоб хоч перед якісь із них не втрапила нова інформація, тож він мимоволі довідався, що входить до компетенції домового сторожа в Індокитаї і чому Надойдери з Флуторсії завжди скаржаться, що вони ходять напідпитку.

На цьому він закрив очі й знерухомів, привалений інформаційною лавиною, а Демон і далі обкручував і сповивав його паперовими бинтами, страшно караючи дипломованого розбійника Морданя за його непомірну жадобу до будь-якого знання.

І понині сидить отак той розбійник на самому дні своїх смітників і смітниць, горами паперу накритий, а в півмороці пивниці найчистішою іскоркою б'ється й тремтить діамантове писальце, нотуючи все, що Демон Другого Порядку вилущує з атомних танців повітря, яке струмує крізь дірку в старій бочці, і довідується нещасний Мордань, затоплюваний інформаційним потопом, безконечні подробиці про помпони й терикони і про власну пригоду, отут нами описану, бо й вона перебуває десь на котромусь кілометрі паперової стрічки — як і багато інших історій та передбачень долі, усього сущого, аж до згасання Сонць; і немає для нього порятунку, бо так суворо покарали його конструктори

за розбійницький напад, — хіба що колись кінчиться нарешті стрічка, бо забракне паперу.

Подорож сьома,

АБО ЯК ВЛАСНА ДОСКОНАЛІСТЬ

ПРИВЕЛА ТРУРЛЯ ДО БІДИ

Всесвіт нескінченний, але і обмежений, а тому промінь світла, хоч би в який бік спрямувався, через мільярди століть, якщо матиме досить сили, повернеться до вихідного пункту. Так само буває і з чутками, що кружляють поміж зірок і планет. Дійшов раз до Трурля поголос про двох могутніх конструкторів-добродійників, таких розумних і таких досконалих, що не було їм рівних. Трурль одразу ж подався до Кляпавція, а той пояснив йому, що це не якихось їхніх таємничих суперників, а їх самих, облетівши Космос, славить чутка. Однак слава має й таку особливість, що зазвичай мовчить про поразки, навіть і такі, що сталися завдяки найвищій досконалості. А хто б у цьому засумнівався, нехай пригадає собі останній із семи Трурлевих походів; здійснив він його сам, оскільки Кляпавція затримали на той час пильні справи, тож не міг скласти йому товариства.

Трурль був тоді безмірно самовдоволений, і всі почесті, що їх йому виявляли, сприймав як щось належне. Полетів він своїм кораблем на північ, бо найменше знав цей край. Довго летів він крізь пустку, оминаючи й ті планети, де клекотіли війни, і ті, що їх уже вгамувала тиша мертвого мовчання, поки не трапилась йому випадково невеличка планетчина, власне окрушина загубленої матерії, просто-таки мікроскопічна.

По тому скелястому уламку хтось бігав туди-сюди, підстрибуючи й дивно жестикулюючи. Здивований такою самотністю і занепокоєний

такими виявами чи то розпачу, чи то гніву, Трурль мерщій опустився на планетчину.

Назустріч йому, брязкотячи і дзеленькаючи, йшов муж могутньої статури, увесь іридєво-ванадієвий, котрий повідомив, що він, Ексилій Тартарейський, володар Панкритії й Ценендери, що мешканці обох королівств у приступі царевбивчого гніву скинули його з монаршого престолу і, вигнавши, завезли на цей пустельний уламок, аби він довіку мандрував на ньому, дрейфуючи у темних потоках гравітації.

Довідавшись зі свого боку, з ким має справу, той монарх почав домагатися, аби Трурль, як-не-як професійний добродійник, не гаючись, повернув йому втрачене становище, і на саму думку про такий поворот справи очі йому зблиснули передчуттям майбутньої помсти, а крицеві пальці почали стискатися так, наче він уже хапав за горло своїх вірнопідданих.

Трурль не міг та й не хотів виконувати Ексилієвих бажань, бо це потягло б за собою багато лиха й злочинів, але водночас він намагався хоч якось заспокоїти й потішити зневажену королівську величність. Отож, подумавши якусь хвилину, дійшов висновку, що хоч би там що, а ще не все втрачено, адже можна зробити так, щоб і король був ситий, і його колишні піддані — цілими. Тому, прикликавши на поміч усю свою майстерність і попрацювавши як слід, Трурль сконструював йому зовсім нову державу. Там було повно міст, річок, гір, лісів і струмків, було й небо з хмарами, і загони сповнених бойового запалу вояків, вартівні й фортеці, динеркамери й фрейліни; були там і ярмарки в яскравому сонці, і дні, сповнені тяжкої праці, і ночі з танцями й співами до ранку, і брязкіт мечів. Він делікатно вмонтував іще в ту державу чудову столицю, усю з мармуру й гірського кришталю, і раду мудрих старійшин, зимові палаци й літні резиденції, списки царевбивць, наклепників, мамок, донощиків, табуни прегарних рисаків і кумачеві плюмажі, які мають на вітрі; потім ще прошив усю ту атмосферу срібними нитками фанфар і кулястими розривами гарматних салютів, докинув також повну жменю зрадників і другу — героїв, дрібку віщунів і пророків, по одному спасителю й поетові

незламної сили духу. Тоді, присівши над готовою державою, здійснив пробний запуск і, користуючись у його ході мініатюрними інструментами, наділив жінок у цій державі вродою, а чоловіків — мовчазністю і схильністю до п'яних сварок, чиновників — пихою і запопадливістю, астрономів — зоряним запоем, а дітей — галасливістю. І все це, складене, відшліфоване й допасоване, містилося у скриньці, не дуже великій, а саме такий, щоб Трурль міг її легко підняти. А тоді подарував її Ексилієві на вічне володіння, спершу показавши, де розташовані входи й виходи цього новісінького, як з голочки, королівства, як там програмуються війни, як придушуються заколоти, як накладаються данини й побори, навчив його, де знаходяться у цьому мініатюрному суспільстві критичні вибухонебезпечні точки, тобто де максимумами дворцевих і суспільних переворотів, а де їх мінімуми. Пояснив він це так добре, що король, з давніх-давен звиклий до тиранічного владарювання, схоплював науку просто на льоту і тут-таки, на очах у конструктора, видав кілька пробних указів, відповідним чином рухаючи прикрашені королівськими орлами й левами ручки регуляторів. Це були укази про впровадження надзвичайного стану, поліційної години, і особливого податку; потім, коли в тому королівстві минув рік, а для Трурля й короля ледве одна хвилина, актом найвищої ласки, тобто порухом пальця на регуляторі, король скасував один смертний едикт, зменшив данину, а надзвичайний стан зволив анулювати, — зі скриньки долинув радісний крик вдячності, схожий на мишачий писк, коли потягти мишку за хвостик, а крізь опукле скло, що закривало зверху скриньку, було видно, як на світлих курних дорогах, над берегами лінивих річок, у воді яких віддзеркалювались пухнасті хмарки, радів люд і славив незрівнянну шляхетну милість владаря.

І хоча спершу монарх відчув себе ображеним на Трурля за той подарунок, бо держава була надто мала і надто подібна до дитячої забавки, проте, побачивши, яким великим стає у ній все, коли дивитися крізь опукле верхнє скло, а може, навіть підсвідомо відчуваючи, що суть зовсім не у розмірах, бо державних справ не виміряєш ані в метрах, ані в кілограмах, а велетнів і пігмеїв хвилюють загалом однакові почуття, — він подякував конструкторові, — правда, крізь зуби й досить сухо. Хто знає,

може, він навіть залюбки наказав би, щоб двірцева сторожа негайно схопила Трурля, закувала в кайдани і про всяк випадок замордувала його до смерті, бо, напевно, найліпше було б знищити в самому зародку всілякі чутки про те, що начебто якийсь голодранець, зайда, ремісник, та подарував могутньому володареві королівство.

Однак Ексилію вистачило розважливості, аби зрозуміти, що нічого не вдасться через явну диспропорцію; легше було б блохам узяти в полон свого годувальника, аніж королівському військові схопити Трурля. Отож, кивнувши ще раз спроквола головою, він запхав скіпетр і державу за пазуху, насилу підняв скриньку з королівством і заніс її до своєї хатинки. А коли, в ритмі обертів планетоїда, скриньку напереміну то освітлювало сонце, то вкривала мороком ніч, король, визнаний своїми підданими найбільшим монархом у світі, ретельно правив, наказував, забороняв, стинав голови, нагороджував, безнастанно заохочуючи в такий спосіб свою малечу до вірнопідданства й любові до трону.

Трурль, повернувшись додому, не без вдоволення оповів своєму приятелеві Кляпавцієві, як завдяки конструкторській майстерності йому вдалося погодити монарші прагнення Ексилія з республіканськими — його підданих. Проте Кляпавцій, як не дивно, не висловив свого захоплення. Навпаки, Трурль прочитав у приятелевих очах щось схоже на докір.

— Чи правильно я тебе зрозумів? — спитав Кляпавцій. — Ти подарував тому катові, вродженому наглядачеві над невільниками, тортурофілові й мучителю у вічне володіння ціле суспільство? І ще розказуєш мені про радість, яку викликало скасування частини жорстоких указів! Як ти міг таке вчинити?!

— Ти, певно, жартуєш? — закричав Трурль. — Врешті-решт уся та держава поміщається у скриньці, форматом метр на шістдесят п'ять і на сімдесят сантиметрів — і це не що інше, як модель...

— Модель чого?

— Як це "чого"? Суспільства, зменшеного у сто мільйонів разів.

— А звідки ти знаєш, чи не існують суспільства, у сто мільйонів разів більші від нашого? І чи тоді наше не могло б бути моделлю для тих велетнів? І взагалі, яке значення мають розміри? Чи у тій скриньці, тобто державі, подорож від столиці до околиць не триває місяцями — для тамтешніх мешканців? Хіба вони не страждають, не працюють тяжко і не вмирають?

— Ну, ну, мій любий, ти сам знаєш, що всі ці процеси відбуваються так лише тому, що я їх запрограмував, а не насправді...

— Тобто як це, не насправді? Чи, може, ти хочеш сказати, що скринька порожня, а походи, тортури, смертні кари — це лише ілюзія?

— Ні, не ілюзія, бо процеси справді відбуваються, але тільки як певні мікроскопічні явища, до яких я змусив атомні рої, — сказав Трурль. — В кожному випадку, всі ці народження, кохання, геройства, доноси — це не що інше, як метушня у вакуумі найдрібніших електронів, упорядкованих завдяки моєму непересічному хистові, який...

— З мене уже досить того самовихваляння! — перебив його Кляпавцій. — То ти кажеш, що це самоорганізаційні процеси?

— Ну звичайно!

— І що вони відбуваються між малесенькими електронними хмаринками?

— Сам чудово про це знаєш!

— І що феноменологія світанків, заходів, кривавих битв зумовлена взаємодією істотних змінних?

— Так воно і є!

— А хіба ми самі, якщо нас досліджувати фізичними методами, чи причинно-наслідковими, чи так, на дотик, не є тими самими танцюючими хмарками електронів? Хіба ми не додатні й від'ємні заряди, вмонтовані у порожнечу? І хіба наше існування не є результатом зіткнення тих частинок, хоча самі ми відчуваємо танок молекул як тривогу, прагнення чи роздуми? І хіба у твоїй голові, коли ти мрієш, не відбувається бінарна алгебра перемикачів і невтомний рух електронів?

— Любий мій Кляпавцію! Ти ототожнюєш наше буття з буттям цієї замкнутої у скляній скриньці ніби-держави?! — закричав Трурль. — Ні, це вже занадто! Адже я мав намір зробити лише імітацію державності, кібернетично досконалу модель і нічого більше!

— Трурлю! Наша досконалість — то водночас і наше прокляття, бо непередбаченими наслідками обтяжує кожне наше творіння! — підвищивши голос, сказав Кляпавцій. — Бо недосконалий наслідувач, прагнучи завдавати комусь мук, змайстрував би собі з дерева чи воску безформного боввана, і, надавши йому деякої зовнішньої схожості з розумною істотою, знущався б із нього штучно! Але подумай, мій любий, над подальшим ходом вдосконалення таких практик! Уяви собі скульптора, який зробить ляльку з грамофоном у животі, щоб вона стогнала під його ударами; уяви собі ще таку, що, коли її вдарити, благодатиме про милосердя, таку, яка з ляльки перетвориться у гомеостат, уяви собі ляльку, яка ронитиме сльози, стікатиме кров'ю, ляльку, яка боятиметься смерті, хоча водночас і жадатиме її ні з чим незрівнянного спокою! Хіба ти не бачиш, що досконалість наслідувача призводить до того, що позірне стає сутнім, а вдаване — справжнім? Ти віддав жорстокому тиранові у вічне володіння незліченну кількість істот, здатних страждати, отже, ти вчинив ганебно...

— Усе це софістика! — досить запально вигукнув Трурль, бо приятелеві слова зачепили його за живе. — Електрони рухаються не лише всередині наших голів, а й усередині грамофонних платівок, і з цієї їхньої повсюдності не виникає нічого такого, що давало б тобі право робити такі гіпостатичні аналогії! Піддані цього негідника Ексилія і справді гинуть на плахах, накладають головами й життям, плачуть, б'ються і кохаються, але тільки тому, що я відповідним чином сконструював параметри, але хто знає, Кляпавцію, чи вони щось при цьому відчують, невідомо, Кляпавцію, бо електрони, які вистрибують у їхніх головах, нічого тобі про це не розкажуть!

— Якби я розтовк тобі голову, то так само нічого, крім електронів, не побачив би там, — відповів Кляпавцій. — Ти. мабуть, вдаєш, що не розумієш того, про що я тобі кажу, бо добре знаю, що ти не такий дурний. Грамофонної платівки ні про що не питаєш, вона не благатиме в тебе пощади і не падатиме на коліна. Ти кажеш, хто знає, чи стогнуть вони під ударами тільки тому, що так підказують їм зсередини електрони, які при русі породжують звук, чи справді кричать від нестерпного болю? А це таки різниця! Адже не той страждає, хто дає тобі потримати своє страждання в руках, щоб ти міг його помацати, спробували на зуб і зважити, а той, хто своєю поведінкою виявляє страждання! Ось доведи мені зараз, що вони нічого не відчують, що не думають, що не існують взагалі як істоти, свідомі того, що вони замкнені між двома безоднями небуття, — тією, яка перед народженням, і тією, яка після смерті, — доведи мені це, і я не чіплятимусь до тебе! Доведи мені зараз же, що ти тільки імітував страждання, а не створив його!

— Ти добре знаєш, що це неможливо, — тихо заперечив Трурль. — Бо ще тільки взявши до рук інструменти перед порожньою скринькою, я вже мав передбачити можливість такого доказу саме для того, щоб запобігти їй при проектуванні Ексилієвої держави, щоб у монарха не виникло враження, що він має справу з маріонетками, лялечками, замість абсолютно реальних підданих. Я не міг вчинити інакше, зрозумій! Бо все, що порушувало б ілюзію цілковитої реальності, звело б нанівець усю правдоподібність володарювання, зводячи його до механічної гри...

— Розумію, все чудово розумію! — вигукнув Кляпавцій. — Наміри в тебе були благородні — ти тільки хотів створити механічну державу, якомога подібнішу до реальної, щоб їх не можна було розрізнити, і з жахом усвідомлюю, що тобі це вдалося! Від часу твого повернення минули заледве якісь кілька годин, але для них, замкнених у тій скриньці, — цілі століття. Скільки вже знівечено життів, і все задля того, щоб дати більше поживи для Ексилієвої пихи!

Не кажучи більше ні слова, Трурль рушив до свого корабля і побачив, що приятель іде слідом за ним. Розкрутивши вакуумний корабель як дзигу, Трурль скерував його ніс поміж два великі скупчення одвічних вогнів і так наліг на кермо, що Кляпавцій зауважив:

— Ти невиправний. Завжди спершу щось робиш, а тоді вже думаєш. І що ж ти збираєшся зробити, коли ми туди прилетимо?

— Відберу в нього державу!

— І що з нею зробиш?

— "Знищу її", — хотів був крикнути Трурль, але затнувся на першому ж звукові, який не міг видобутися йому з горла. Не знаючи, що сказати, він буркнув:

— Влаштую вибори. Хай вони самі підшукають собі справедливих володарів.

— Ти запрограмував їх як феодалів і васалів, що їм з тих виборів, хіба вони вплинуть на їхню долю? Треба спершу зруйнувати усю структуру тієї держави й почати ще раз спочатку...

— Але де кінчається зміна структури й починається переробка свідомості? — заволав Трурль. Кляпавцій нічого йому на це не відповів, і так вони летіли в понурій мовчанці, аж поки нарешті побачили Ексилієву

планету, і коли робили останній виток перед посадкою, їх вразив її незвичайний вигляд.

Всю планету вкрили незліченні ознаки розумової діяльності. Мікроскопічні мости, як рисочки, виднілись над водами струмочків, а в калюжах, у яких відбивалися зірки, було повно корабликів, наче стружки плавали... Затінений бік планети, її нічна півкуля була всяяна вогниками міст, а на освітленій півкулі було видно міста, але самих мешканців, через їхні мізерні розміри, розгледіти не вдалося навіть у найсильніші біноклі. Тільки короля там не було й сліду, наче його поглинула земля.

— Нема його... — прошепотів вражений Трурль. — Що вони з ним зробили? Видно, їм вдалося розбити стіни скриньки й посісти усю цю планетчину...

— Глянь! — сказав Кляпавцй, показуючи на невеличку хмаринку в формі грибка для церування панчіх, яка поволі розпливалася в атмосфері. — Вони вже знають про атомну енергію... А он далі — бачиш ту скляну штуку? То рештки скриньки, яку вони перетворили на якусь святиню...

— Не розумію. Все-таки, то була лише модель. Лише процес із безліччю параметрів, тренажер монархії, імітація, створена зі змінних у мультистаті, — бурмотів здивований, отетерілий Трурль.

— Так. Але ти зробив непростиму помилку надмірної досконалості у наслідуванні. Не бажаючи створити простий годинниковий механізм, ти через свій педантизм мимоволі збудував те, що можливе й за своєю суттю цілком протилежне механізові...

— Годі! — крикнув Трурль.

Вони мовчки вдивлялись у планету, аж раптом щось легенько стукнулось об їхній корабель, ледве його зачепивши, — вони побачили

той предмет, — він залишав позад себе смужку тьмяного світла. Був то космічний кораблик, а може, тільки штучний сателіт, дивовижно схожий на один із сталевих капців, що їх носив тиран Ексилій. А коли конструктори поглянули вгору, то високо над планеткою побачили світне тіло, якого тут раніше не було. І вони впізнали в його округлій, бездоганно холодній поверхні сталеві риси Ексилія, який став таким чином Місяцем Мікромініантів.

НАУКА І ЖИТТЯ. 1966. № 4. (Подорож друга).

ЛЕМ С. Кіберіада. — К.: Дніпро, 1968. — 288 с. (Переклад Віри Авксенгєвої).

ЛЕМ С. Кіберіада. — К.: Дніпро, 1990. — 816 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).